

1898. 431.

GEOGRAFIA OGÓLNA

ZE SZCZEGÓLNYM WZGLĘDEM

NA

SŁOWIAŃSZCZYNĘ,

W KRÓTKOŚCI WYŁOŻONA

PRZEZ

STANISŁAWA ZAWADZKIEGO.

(Drugie poprawne wydanie).

POZNAŃ.

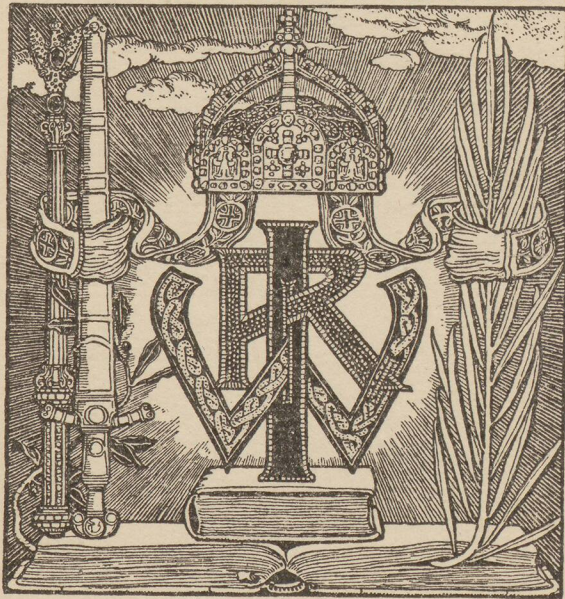
NAKŁADEM I CZCIONKAMI N. KAMIĘŃSKIEGO I SPÓŁKI.

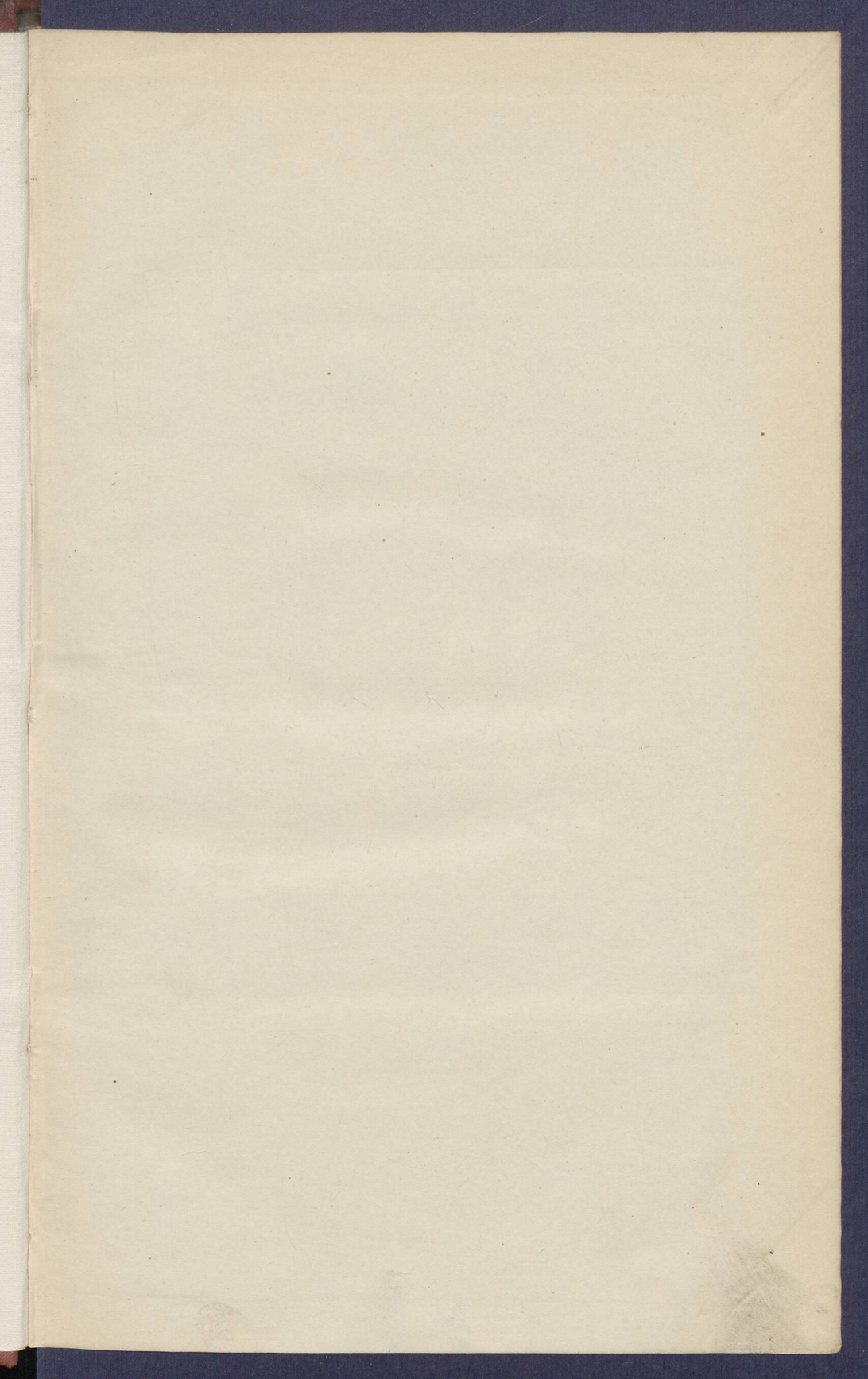
1861.

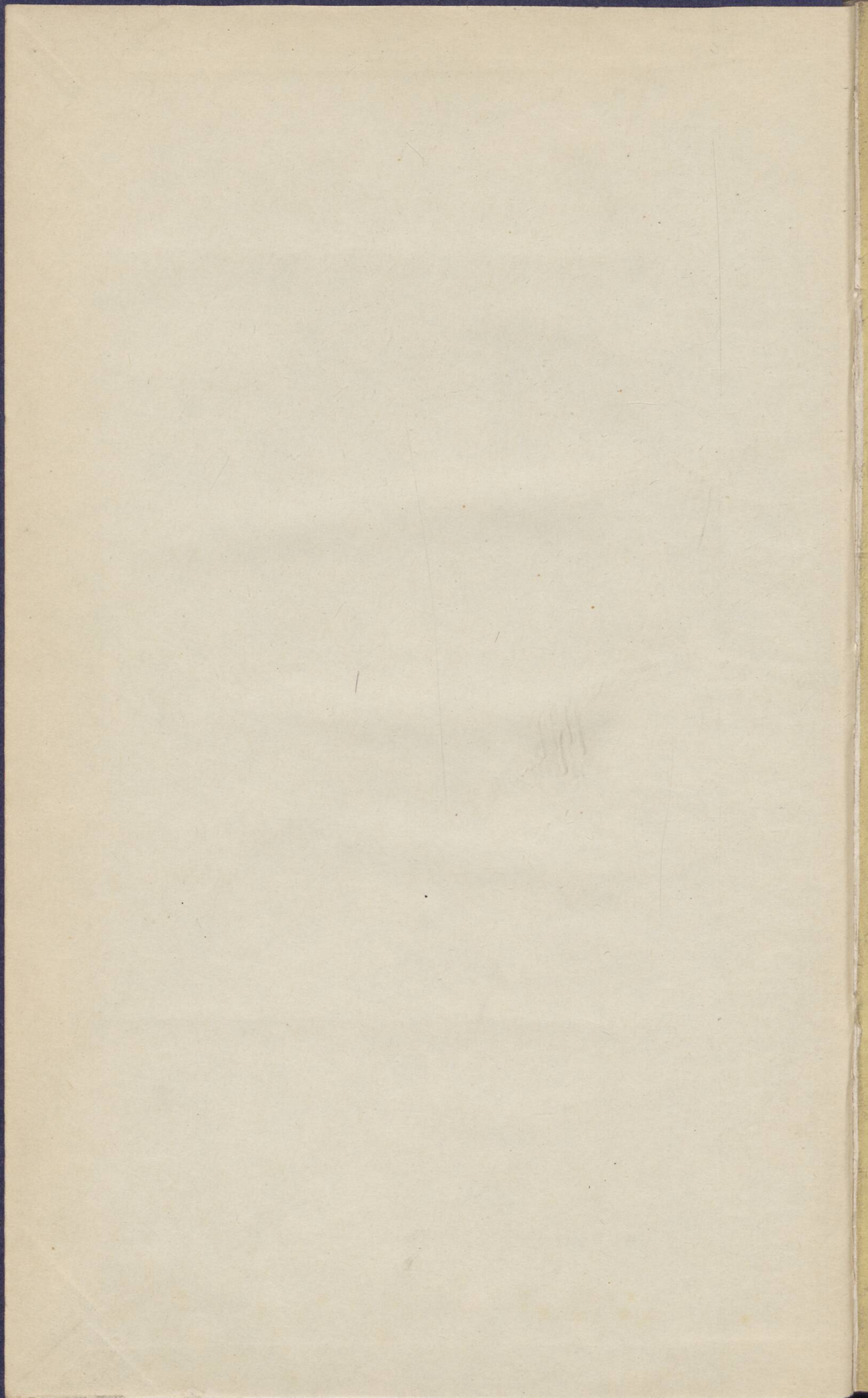
So
∞
633 0¹

Wypożycza się
tylko do czytelní

KAISER-WILHELM-BIBLIOTHEK-POSEN

GEOGRAFIA OGÓLNA

ZE SZCZEGÓLNYM WZGLĘDEM

NA

SŁOWIAŃSZCZYNĘ,

W KRÓTKOŚCI WYŁOŻONA

PRZEZ

STANISŁAWA ZAWADZKIEGO.

(Drugie poprawne wydanie).

POZNAŃ.

NAKŁADEM I CZCIONKAMI N. KAMIENSKIEGO I SPÓŁKI.

1861.

GEOGRAFIA OGÓLNA

W SWYBODNYM WYDANIU

SŁOWNIENISZCZYNIE

W KROTKOŚCI WYDANO

PIERZ

STANISŁAWA ZAWADZKIEGO

(Wzrost poprawnie wzięty)

— 10 —

POZNAŃ

WYDAWCA I DROKARZ J. KAMIEŃSKI I SPOŁ.

1881

GEOGRAFIA OGÓLNA.

1848
Allgemeine Geographie
mit besonderer Berücksichtigung
der Slaventheile

ANNO GEOGRAPHIA OGOLNA.

1898. 431.

GEOGRAFIA OGÓLNA

ZE SZCZEGÓLNYM WZGLĘDEM

NA

SŁOWIAŃSZCZYNĘ,

W KRÓTKOŚCI WYŁOŻONA

PRZEZ

STANISŁAWA ZAWADZKIEGO.

(Drugie poprawne wydanie).

POZNAŃ.

NAKŁADEM I CZCIONKAMI N. KAMIENSKIEGO I SPÓŁKI.

1861.

GEOGRAPHIA OGOLNA

PRZEDMOWA

do

POCZĄTKÓW GEOGRAFII OGÓLNEJ.

Wszystkie książki o Geografii które w naszym lub w obcych zdarzyło mi się czytać językach, wcale nie odpowiadają ani duchowi czasu, ani potrzebom narodu, dla którego są przeznaczone. Choć odkrycia geograficzne, wraz z ogólnym postępem rosną, w dziełach jednak tego rodzaju nie widać odpowiadającego postępu. Są one zupełnie pisane tak, jak w średnich wiekach. Prócz właściwego przedmiotu, w niezupełnie właściwy wykładanego sposób, jednostajnie w nich widać niedokładności astronomiczne i meteorologiczne, a prócz tego Geologiją z Oryktognozyją, Zoologiją opisującą z Geografiją zoologiczną, takąż Botanikę z jej Geografiją, Fizykę ziemską (*Physique du globe*), i Bóg wie, nie co. Słowem, Geografije pisane dotąd, są to dzieła o wszystkiém i o czemś jeszcze, a choć się ich pisarze jak np. Balbi, w tym błędzie i postrzegają, to wytknąwszy go, idą dalej ubitym torem. Z tego rodzaju dzieł wnioskując, zdawałoby się, że żyjemy w owych czasach, w których jeszcze nie

nastąpił rozdział nauk, lecz w których cała wiedza ludzka, w jednej zawiera się książce, i że nie masz dzieł, inne nauki wykładających. Wiadomości astronomiczne, w niektórych szczególnie, tak dalece rażą, że nawet słowom starego mistrza zaprzeczyć musim, a mianowicie, że kto rzecz zna dobrze, temu i słowa łatwo płyną — tak język w nich jest mylny!

Niech nikt nie sądzi, że tego jesteśmy zdania, iż każdą naukę wykrojoną i obrabioną wykladać można i trzeba. Wyznajemy owszem, że podział nauk, jest tylko złém koniecznym, że wiedza ludzka tego podziału nie potrzebuje, i że z tego powodu w wykładzie jednej, nieodbycie o drugą naukę zahaczyć trzeba. Jakżeby np. zdołano Geografiją wyłożyć, bez początków Astronomii, które okazują postać bryły ziemskiej? — jakby oznaczono przyczynę upałów i zimna rozmaitych krajów, bez pomocy Meteorologii i Fizyki? Tak jest! potrzeba z różnych nauk w Geografii przytaczać wypadki, ale o niektórych wzmianki nawet czynić nie należy. Tak też i my uczyniliśmy. Nadewszystko też, są pewne prawdy, co je każdy w żywej pamięci mieć winien, te więc zawsze i wszędzie powtarzać, jest każdego powinnością.

Nie wszyscy są przekonani, a nie będąc przekonani nie mogą wierzyć, że wykład każdój nauki, stósownie do celu, winien być rozmaity: dla tego też piszący Geografiją, bynajmniej nie zważają na to, dla kogo przeznaczają swe dzieło. A przecież Francuz i Niemiec a Polak, prócz ogólnych, ma inne szczegółowe potrzeby. Geografija np. jest pomocnicą Historii, a prócz powszechnych, inne ma dzieje narodowe Francuz, Niemiec, a inne Polak. Stósownie więc do tych różnic i geograf ugiąć się winien. W wykładzie zatem Geografii powszechniej, szczególny

względ na dzieje narodowe powinien być mianą. Badania Szafarzyka zbogaciły Geografiją Słowiańską, a badania Dominika Szulca polską. Wypadki tych poszukiwań wielce dla nas zajmujące, w tej książce znajdować się powinny, jakoż je umieściłem. Ale mniej dbałem o podziały metodyczne, bo te nic prawie nie uczą, i jedynie tylko same rządy obchodzą, a za to poprzytaczałem dziejowe lub rodowe, których znajomość w Historji jest nieodbitnie potrzebna.

Prócz tego jeszcze i tę wadę w początkowych Geografijach jednostajnie widzę, że w opisie Niemiec ciągle nieporządek panuje, co pojęcie rzeczy niezmiernie utrudza i gmatwa. Z powodu bowiem, że Prusy i Austryja częściami swemi do związku niemieckiego należą; te więc państwa są pospolicie w książkach ćwiertowane, i każda ich część opisywana osobno. Jak młody z tych części potrafi sobie utworzyć całość? Czyż nie lepiej jest wystawić obrazy tych krajów w całości, a o związku niemieckim wiadomość osobną podać?

Nadto, rzecz o górach, rzekach, jeziorach i t. p. prócz wykładu na wstępie jeszcze raz przy obrazach krajów powtarzana bywa. Powtórzenie to, zwykle jak powtarzanie, jest dla młodzieży nudne i mało użyteczne. Co gorsza jeszcze, witanie na samym początku zbyt ruchliwego umysłu, nawałem mórz i odnóg, wysp i półwyspów, gór i rzek całego świata; bardziej jeszcze ich umysł przygniata i męczy. Nie lepiejże szczegóły te rozdzielić, i przy każdej części świata osobno wymienić?

Naostatek, powszechnie to nawet wyliczają, co nie jest pospolitego użytku. Poco z dzieł początkowych robić geograficzne słowniki? — poco naukę i tak z siebie dość nudną, jako pamięciową, niepotrzebnie utrudzać?

ażaliż nie mamy jeszcze nawału rzeczy potrzebnych do uczenia? Myśmy wprawdzie we wschodniej Europie, sami nawyliczali wiele takich miejsc, które niezém ani w dziejach, ni pod żadnym względem nie są znane, ale do tego powodem nam były, niezmiernie ważne, bo rodzinne węzły.

Czyśmy wytkniętych wad w dotychczasowém krajo-
pisarstwie popełnianych, uniknęli; o to mniejsza! — lecz
żeśmy chcieli dobrze; to jest daleko ważniejsza!

Kończę tém, że od pierwszej młodości losem z kraju
do kraju przerzucany, miałem sposobność poznać i wła-
snemi oczami obejrzeć, nie tylko różne okolice ale i strefy.

POCZĄTKI GEOGRAFII OGÓLNEJ.

Wyrazy potrzebne na wstępie.

Nim przystąpimy do nauki samej geografii, trzeba nam wprzód nauczyć się mian i rozmaitych kierunków: trzeba poznać różne nazwiska kołowe i kulne, bo bez tych nie moglibyśmy niektórych szczegółów tej nauki, ani należycie pojąć, ani gruntownie zrozumieć.

Mianowanie kierunków.

1. Pionowym zowie się ten kierunek, który nam wskazuje sznur, dźwigający ciężar i w spokojności będący. Takiego sznura używają mularze i mianują go pionem: podług niego budują mury, dla tego też ściany są zawsze pionowe. I kamienie, gdy bez przeszkody upadają, zawsze w tym samym kierunku do ziemi biegną: z tego powodu droga ich spadku jest pionową. Człowiek także trzyma się pionowo.

2. Poziomym mianujemy kierunek zwierciadła wody spokojnie stojącej. Ten kierunek mają dobrze ułożone posadzki i powaly, połapy czyli posowy, ma go także płaszczyna stołu i innych sprzętów, gdy są jak należy zbudowane. Chód człowieka po podłodze a muchy po połapie jest także poziomym. Z tego powodu nakoniec, zwierciadło wody spokojnej, zowie się poziomem.

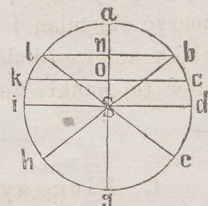
3. Prostopadłym do płaszczyny zowiemy ten kierunek, który się do niej w żadną nie przechyla stronę. Z tego powodu pion trzymany nad wodą, jest do jej zwierciadła prostopadłym. Ściany także wszelkich budowli, są prostopadłemi: lecz na ścianach, możemy sznur rozciągnąć do podłogi pochyło, czyli ukośnie, trzymając go n. p. jednym końcem w kącie górnym prawym, a drugim w dolnym lewym, ale rozpiąwszy go na murze, z góry na dół prosto, tak żeby się ani w prawą, ani nie pochylał lewą, prostopadłym będzie. W ten sposób można go także i na podłodze, względem którejkolwiek ściany

rozciągać. Kierunek schodów i wszelkich ścian dachowych jest ukosny.

4. Równoległym na ostatek nazywa się kierunek, którego każde miejsce jest równo odległe, czyli oddalone od drugiego kierunku. Wyciągnąwszy n. p. sznur na podłodze, prostopadle do ścian przeciwnych; trzymając go ciągle w tym kierunku i przenosząc jego końce na coraz inne przeciwległe ścian tych miejsca; jeżeli go nigdzie zbywać ani brakować nie będzie; ściany te są równoległe. Podobnie, jeżeli wszystkie szczeble drabiny są sobie równe; to i drągi, w których te szczeble osadzone, są do siebie równoległe. Mierzac znowu odległości szczeblów w obu końcach od siebie, jeżeli odległości te są sobie równe, szczeble równoległe będą. Wszystkie pręty w sztachetach, są także równoległe od siebie.

Mianowania kołowe.

5. Na obrazie obok wyrysowanym widzimy koło, którego ograniczenie, czyli obwód oznaczony jest głoskami *abcdefghikl*, i nazywa się okręgiem miejsca *s*, równo oddalone od każdego miejsca, położonego na okręgu, zowie się środkiem — drogi proste: *sa, sb, sc, sd, ...* mierzące odległości miejsc okręgowych *a, b, c, d, ...* od środka *s*, zowią się promieniami, i są sobie równe — największa szerokość koła, taka jak *ag, id*, nosi miano średnicy, bo przechodzi przez środek koła. Składa się ona z dwóch promieni np. średnica *id*, jest złożona z promienia *is*, tudzież *ds*. Więc innemi słowy, średnica równa się dwom promieniom, a promień połowie średnicy. Wszelkie inne grubości kół mniejsze, jak *kc, lb*, noszą miano cięciw. Połówki koła, równe sobie, takie jak *alhg*, i *abdeg, ihged* i *dbali* zowią półkołami, takie zaś, jak *lab* i *lihged*, tudzież *kac* i *khgec*, nierówne sobie, noszą miana odcinków. Część jakakolwiek okręgu, jak *ab, ac, ad*, mianuje się łukiem, a ćwiercią okręgu, czwarta część tegoż okręgu.

6. Każdy okrąg koła dzieli się na 360 części równych, które noszą miano stopni. Stopnie znowu dzielą się na 60 równych części, które zowią się po łacinie minutami czyli drobnostkami. Minuty następnie składają się z 60 sekund, co znaczy wtórych, domyślając się drobnostek. Skoro więc w całym okręgu jest 360 stopni, więc półkoło 180, a ćwierć okręgu, zawiera ich 90. W piśmie oznaczają się stopnie kółeczkami, minuty kreską, a sekundy dwukresem. Tak np. $25^{\circ} 46' 30''$ znaczy: 25 stopni, 46 minut, 30 sekund.

Mianowania kulowe.

7. Przypuśćmy teraz, że obraz nasz wystawia nam kulę; na ten czas okrąg koła wyobrażać będzie powierzchnią kuli — środek koła, środek kuli — promienie koła, będą promieniami kuli — średnica koła, średnicą kuli — półkoła, półkulami — odcinki kół, odcinkami kul. Własności wszystkich tych ilości kulowych czyli kulnych, to jest promieni, średnic, ... są też same, co kołowych. Tak na przykład promienie kuli, są tak sobie równe jak w kole.

8. Rozłupawszy kulę na półkula, czyli przeciąwszy ją przez sam środek; oba półkula, z tego przecięcia otrzymane, w miejscach rozłupanych będą miały koła, które zowią się wielkimi. Takiem jest koło nasze *abcdeghikl*, jeżeli sobie wystawimy kulę, której jedno półkule nad, a drugie pod papierem — takie wystawia nam także średnica *id*, ale z boku widziane i w tym razie wyobrazić sobie znowu trzeba, że kula nie tylko jest papierem, ale i prostopadłe do niego przez sam środek przecięta: że zatem i nad, i pod papierem jest po dwie ćwiartki kuli.

9. Przeciąwszy zaś kulę w którymkolwiek miejscu, byle nie przez środek, np. rozłupawszy ją prostopadłe do papieru tak, jak wskazuje kierunek *lb*, lub *kc*; odcinki *laba* lub *kaco*, w miejscach swego odcięcia, będą miały koła mniejsze od koła wielkiego, i to tym mniejsze, im przecięcie jest odleglejsze od środka kuli. Tu np. koło *kc*, widziane z boku odcinka *kaco*, jest mniejsze od koła wielkiego *id*, a koło *lb*, odcinka *labn*, jeszcze jest mniejsze. Z tego powodu koła, wynikające z przecięcia mimośredniego kuli, nazwano małemi, lecz rozumniejszy uczyniono, mianując wielkie kołem, a małe kółkami.

10. Koło wielkie inaczej zowie się równikiem, dla tego że dzieli kulę na półkula równe: kółka zaś, wynikające z przecięć równo leżących do równika, równoleżnikami nazwano. Średnicy do równika prostopadłej, czyli nieprzechylającej się w żadną stronę do tego koła, nadano oś nazwisko. I tak, w naszym obrazie *id*, jest równikiem — *kc*, *lb* równoleżnikami — średnica *ag*, osią. Oba końce osi, *a*, tudzież *g*, noszą miano biegunów.

Przygotowanie.

Wschód, zachód, południe, północ.

11. Te imiona mają dwojakie znaczenie: wyrażają bowiem nazwiska czterech głównych okolic nieba i czterech głównych pór

dziennych. Wschodem nazywa się i czas i miejsce wschodu słońca, a zachodem, ta chwila czasu i okolica nieba, w których słońce zachodzi. Południe czyli półdnem znowu jest środek dnia i ta strona nieba, w której wtenczas bawi słońce, a północą, i środek nocy, i miejsce pobytu w tej chwili słońca.

Wktótce się dowiemy, jak się wynajdują ostateczne krańce tych okolic nieba, które się północą i południem zowią, a tymczasem tylko powiemy, że stanawszy twarzą na wschód, po lewej ręce wypada nam północ, po prawej południe, a w tyle zachód. Jeżeli się potem w stronę lewej ręki obrócimy twarzą, to będziemy patrzeli na północ, za sobą przypadnie nam południe, na prawo wschód, a na lewo zachód.

Kulistość ziemi.

12. Bryła ziemską, ma postać kulistą. Dowodem tego są zaćmienia księżycy, czyli zasłonięcie jego tarczy od słońca ziemią. Ziemia bowiem, jak każde ciało ciemne i nieprzezroczyste, stroną tylko do słońca obróconą oświetlona bywa i w tej stronie ma w ten czas dzień, na drugiej zaś połowie panuje ciemność, czyli noc i w tę stronę rzucać musi cień. Cień ten jest tak długi, że jeszcze po za drogę księżycową sięga, i tak jest w tej odległości gruby, w której księżyc koło ziemi biega, żeby się w niego nietylko jeden, ale sześć księżyców razem zmieścić mogło. Gdy więc ten towarzysz ziemi, w swym koło niej obiegu, na cień ziemski trafi, wchodząc weń i wychodząc z niego, ukazuje na swjej tarczy brzeg koła cienistego, co jest niezbitém dowodem kulistości ziemi.

Jeżeli kto zarzuci, że ponieważ i denko cień kołowy daje, więc ziemia może ma postać młyńskiego kamienia; temu odpowiemy, że denko w ten czas jeno na ścianę cień kołowy rzuca, gdy jego płaskość jest do ściany równoległa — pochylając go zaś coraz do ściany ukośniej, koło cieniste co raz zwężać się będzie, a trzymając go sztorcem do ściany, z owego koła powstanie tylko cienista taśma.

13. Bryła ziemską kręci się wiecznie koło jednej ze swoich średnic: co 24 godzin raz się wedle niej, jakby na różnie obraca, i obrót ten sprawia nam noc i dzień i wszelkie dnia pory. Gdy z nami do słońca obrócona, mamy dzień, a gdy się od niego z nami odwróci, mamy noc. Gdy się z nami tak wykręci, że już spostrzegamy słońce, mamy wschód, a gdy się z nami tak do niego odwróci, że go już z oczów tracimy, — w ten czas jest zachód. A że mimo tego obrotu, zawsze w czasie zaćmień księżycowych rzuca cień kołowy na jego tarczę, musi więc być postaci kulistej, bo tylko kula w swoim obrocie, koło cieniste zawsze dawać może.

Ziemia nie jest kulą, tylko kulizną.

14. Że ziemia nie jest kulą doskonałą, lecz tylko bryłą do kuli podobną czyli kulizną, dowodzą tego pomiary ziemskie. Jakoż średnica ziemi, idąca prosto od zachodu na wschód, jest długą na 1719 mil, a z południa na północ tylko 1713, ziemia zatem jest grubsza w kierunku zachodnio-wschodnim, niż w południowo-północnym. Bliższe poszukiwania okazują, że bryła ziemską tém się tylko od kuli różni, że jest cokolwiek w dwóch przeciwległych miejscach nadplaszczoną, to jest w stronie północnej i południowej, i że w kierunku wschodnio-zachodnim, na samym środku pomiędzy temi spłaszczeniami, jest nabrzmiąta czyli wzdęta. Dla tego téż bardzo słusznie mówi się, że ziemia jest kulistą, nie kulową czyli kulną, bo pierwszy wyraz znaczy, że ziemia jest bryłą do kuli podobną, a dwa drugie mówilyby, że ma postać kuli, co ściśle biorąc, nie jest. Taką także różnicą między słowami kulistość i kulowatość z jednej strony, a kulnością i kulowością z drugiej strony uważać należy.

Oś i bieguny ziemskie.

15. Średnica łącząca środki miejsc spłaszczonych na powierzchni ziemi, która właśnie owe 1713 mil wynosi, osią nazwaną została, dla tego, że się wedle niej ziemia obraca wiecznie, tak jak koła na swych osiach. Końce téj osi, wytykające środki nadplaszczzeń ziemskich otrzymały biegunów miano, jeden północnego a południowego drugi.

Kierunek osi ziemskiej.

16. Kierunek osi nie jest poziomy, lecz ukośny do zwierciadła wód naszych. Koniec północny sterczy nad poziomem naszym, a pod nim południowy. Chcąc ten kierunek należyście poznać, trzeba sobie wystawić oś ziemi w obu końcach, aż do sklepienia niebieskiego przedłużoną. Wtenczas jój koniec północny trafiałby w gwiazdę, na samym końcu dyszla gromady gwiazd wozem małym zwanego, bo blisko niego jest i wielki, a koniec południowy przypadałby w miejscu przeciwległym nieba. Słowem, kierunek osi ziemskiej jest taki dla naszego poziomu, jaki ma grzbiet skazówki zegarów słonecznych poziomych (kompasów), względem tarczy tychże zegarów.

Okolica północna i południowa.

17. Tu dopiero dokładniej poznać możemy to, cośmy mniej ściśle określili wyżej, to jest, która okolica nieba zowie się północną,

a która południową. Gwiazda leżąca na samym końcu dyszla małego wozu, o którym dopiero cośmy wspomnieli, jest ostatecznym krańcem strony północnej nieba, a zatem okolica téj gwiazdy jest północną. Miejsce temu przeciwległe na niebie, jest znowu najdalszą granicą południową: zatem okolica tego miejsca, jest południową. My tego miejsca nie widzimy, bo jest za nisko czyli pod poziomem.

Równik, równoleżniki, południk.

18. Wystawmy sobie w myśli koło wielkie, L. 8*), przez sam środek ziemi idące od zachodu na wschód, a razem przechodzące przez sam środek jéj grzbietu czyli nabrzmiałości, a więc znajdujące się w równym oddaleniu od obudwu biegunów, koło to będzie jéj równikiem, L. 10, i podzieli ziemię na półkule *północne i południowe*. Jeżeli sobie teraz wystawimy tyle kólek, ile jest miejsc na ziemi, ale kólek równoległych do równika ziemskiego, a coraz mniejszych, im się bardziej od niego oddalają; to kółka te równoleżnikami nazywać się będą, jedne północnymi a południowymi drugie. Ponieważ równik idzie ze wschodu na zachód; więc i równoleżniki od wschodu na zachód iść muszą.

19. Wystawmy sobie znowu tyle kół wielkich, ile jest miejsc na ziemi, ale żeby koła te przechodziły przez obadwa bieguny ziemskie; koła te będą się południkami zwaly. Nazwisko ich ztąd pochodzi, że którym południkiem ziemia w swym obrocie na prost słońca stanie; to wszystkie pod tym południkiem będące miejsca, które się na półkuli dzienném znajdują od jednego bieguna do drugiego, mają razem południe. Każdy południk, jako przechodzący przez środek ziemi, dzieli ją na dwa półkula: wschodnie i zachodnie. Ponieważ jeden biegun ziemi położony na południu, drugi na północy, a południki przez obydwu przechodzą bieguny; więc kierunki wszystkich muszą iść także z południa na północ. Ponieważ znowu równoleżniki idą ze wschodu na zachód; więc okręgi pierwszych muszą się przecinać z okręgami drugich, i na powierzchni ziemi tworzyć siatkę. A że okrąg równika jest na wierzchnicy ziemskiej pomiędzy biegunami na środku; więc musi także dzielić południki na dwa półkole, północne i południowe, tak że między każdym biegunem a równikiem, tylko ćwierć południka, wynosząca 90 stopni, znajdować się może.

Słowem niech nam jabłko wystawia bryłę ziemi, jego ogonek niech wyobraża biegun południowy, a północny miejsce szczątków zeschniętego kwiatu. Jeżeli jabłko przekroimy w poprzek na dwie połowki równe; przez środek odległości ogonka od kwiatu; to przecięcie

*) Znaczy patrz wyżej pod liczbą 8.

wystawiać nam będzie równik. Jeżeli teraz jabłko przekrawać będziemy w podłuż, czyli tak, ażeby ostrze zawsze przez ogonek i miejsce kwiatowe przechodziło; to znowu przecięcia te, południki wystawiać nam będą.

Jeżeli zaś będziemy przekrawać jabłko mimo jego środka, z tym tylko warunkiem, żebyśmy zawsze trzymali ostrze równoległe do przecięcia wystawiającego równik; to przekrawania te wyobrażać będą równoleżniki.

Obraz kulizny ziemskiej, wraz z wymienionemi poprzednio kołami.

20. Wszystkie koła w obrazie pierwszym, na str. 3. wyrysowane, tykiodla łatwości pojęcia, były prostemi kresami wystawione, gdyśmy go uważali za kulę, tu zaś przedstawimy rzecz w prawdziwej postaci. Dajmy na to, że mamy przed sobą kulę, która nam wystawia bryłę ziemi. Przypuśćmy więc, że głoski *a*, *o*, są środkami nadpłaszczeń czyli biegunami, *a* północnym, *o* południowym: natenczas średnica *ao*, przez środek téj kuli przechodząca, będzie osią, wedle której ziemia wiecznie się kręci.

Trzymając oko nad kulą, tak żeby promień oczny wprost na jój środek trafiał; natenczas koło wielkie *kk*, w środku pomiędzy biegunami nakreślone, jako z boku widziane, wyda się kresą prostą i koło to będzie równikiem. Półkula znajdująca się między nim a biegunem północnym *a*, będzie północną, druga zaś środkująca między kołem *kk*, a biegunem *o* jest południową.

Wszystkie koła mniejsze, równoległe do równika, czyli równoleżniki, jak widziane ukośnie, wydadzą się lukami *zz*, *żż*, *rr*, *bb*, *b'b'*: leżące na półkuli północnej, są północnemi, a południowemi na południowej.

Koła wielkie z góry na dół idące, jako przez obydwą bieguny przechodzące, są południkami. Każde to koło dzieli znowu bryłę ziemską na półkulę wschodnią i zachodnią. Tak np., jeżeli rysa wyobrażająca oś, razem i koło południowe widziane z boku wystawiać nam będzie; natenczas półkula prawa jest wschodnią a zachodnią lewa.

Zwrotniki i koła biegunowe.

21. Z pomiędzy wszystkich równoleżników, których równie jak południków tylko narysowaliśmy kilka, dwie pary zasługują na szczególną wzmiankę, to jest, dwa zwane zwrotnikami a kołami

biegunowemi. Są one w obrazie naszym i wyraźniej narysowane i osobnemi głoskami nazwane. Zwrotniki są tam oznaczone przez *zz*, i *żż*, a koła biegunowe przez *bb*, *b'b'*. Zwrotnik *zz*, i koło biegunowe *bb*, na półkuli północnej zowią się północnemi a południowemi *żż* zwrotnik i *b'b'* koło biegunowe. Leżący na północy zowie się jeszcze zwrotnikiem raka, a południowy zwrotnikiem koziorożca. Każdy zwrotnik jest oddalony od równika, a każde koło biegunowe od swojego bieguna, o $23^{\circ} 27'$, czyli o czwartą część prawie ćwierci południka.

Nazwisko zwrotników ztąd pochodzi, że słońce ciągle się tylko pomiędzy nimi bawi, że przez pół roku od jednego do drugiego idzie, a przez drugie pół znowu do pierwszego wraca. Czyli prawdę mówiąc ziemia kręcąc się kolo swój osi wiecznie prócz tego jeszcze ciągle obiega słońce. A jak jój obrót sprawia nam dobę dzienną i jój odmiany, tak jój obieg wedle tój samorodnej pochodni daje nam rok i pory jego. W tymto obiegu rocznym tak się ziemia kieruje, że ciągle tylko słońcu samę nabrzmiałość swoją czyli rozmaite miejsca pasa międzyzwrotnikowego nadstawia. Tym sposobem zdaje się, że ta olbrzymia gwiazda nieustannie od jednego zwrotnika do drugiego chodzi.

Kół biegunowych nazwa znowu pochodzi od biegunów, bo je równoleżniki te otaczają dość blisko i odrzynają że tak powiem jamułki powierzchni ziemi, w których dzień trwa najkrócej miesiąc a najdłużej pół roku. Na brzegu samym tych jamulek czyli pod kołami biegunowemi dzień i noc najdłuższa wynosi miesiąc: im bliżej bieguna, tém dni i noce są dłuższe, tak iż na samych biegunach rok składa się tylko z jednego dnia i jednej nocy. Prawdziwa z resztą przyczyna istnienia kół biegunowych tylko w nauce o gwiazdach wyłożona być może.

Pasy ziemi.

22. Z tego co dopiero powiedziano, domysleć się łatwo, że słońce między zwrotnikami musi grzać i oświecać najmocniej, bo tam tylko rzucić może promienie prostopadle czyli pionowo — im zaś miejsca są bardziej od zwrotników oddalone; tym musi być mniej jasno i chłodniej, bo im bliżej biegunów tém ukośniej promienie słońca padają, tak, że na biegunach jest najmroźniej a światło dzienne zapewne tam jest tylko pomroką, w porównaniu z jasnością dnia pod równikiem. Ztąd to poszedł podział powierzchni ziemi na pięć następujących pasów: jeden gorący, czyli międzyzwrotnikowy — dwa umiarkowane, z których jeden północny, znajduje się pomiędzy zwrotnikiem raka i kołem biegunowem północnem, a drugi połu-

dniowy pomiędzy zwrotnikiem kozioróżca, a kołem biegunowém południowém położony — dwa zimne, jeden podobnie północny w okolicy bieguna północnego, i jego kołem ograniczony, a drugi południowy, w okolicy bieguna południowego i jego kołem zamknięty.

Pod równikiem wiecznie trwa dzień i noc dwanaście godzin. W miarę jak się ku biegunom zbliżamy, różnice między długością dnia i nocy wzrastają. Im dalej od równika, tém w czasie lata dni są dłuższe a nocy najkrótsze, podczas zimy zaś dni o tyle są krótsze o ile dłuższe nocy.

Krajobrazy czyli mapy.

Szerokość i długość geograficzna.

23. Jakeśmy na strn. II narysowali kulę ziemską; takbyśmy mogli nakreślić obraz jakiego kraju lub jakiej części ziemi. Tak się téż pospolicie dzieje, gdyż robią z papieru kulę, rysują i malują na niej całą powierzchnią ziemi, ze wszystkimi ważniejszymi szczegółami i ta zowie się niby kulą ziemską (sphaera). W podobny sposób na zwyczajnym papierze kreślą i malują półkulę ziemi, ale ponieważ papier jest płaski a bryła ziemiska kulista, dla tego połowki ziemi przybierają postać kół. Podobnie także malują się części powierzchni ziemi rozmaite kraje i krainy czyli prowincye. Obrazy te pospolicie nazywają się mapami a w czystym języku krajobrazami.

Krajobrazy tak się zawsze robią, że gdy je powiesimy na ścianie północ przypada na górnym brzegu, południe na dolnym, wschód na prawym a zachód na lewym. Prócz tego na każdym są porysowane równoleżniki i południki w całości lub części, co zależy od tego jak krajobraz całą powierzchnią ziemi lub tylko większy albo mniejszy jej kawałek przedstawia.

Równoleżniki idą od prawej do lewej ręki a południki z góry na dół, a jak jedne tak drugie są liczbowane. Liczby wyrażają stopnie. Równoleżników zaczyna się liczenie od równika i odbywa się na południku, którego łuki wyrażają najkrótszą odległość każdego miejsca od równika. Liczenie znowu południków zaczyna się od południka pierwszego, którym pospolicie jest paryzki dla tego, że położenie Paryża jako miasta najcelniejszego w świecie jest powszechnie znane. Na niektórych krajobrazach południk Londyński a jak dawniej uważany był za pierwszy południk idący przez wyspę Fero, na zachodzie Afryki leżącą.

Odległość jakiego miejsca od równika wyraża się w stopniach południka i powszechnie nazywa się szerokością geograficzną.

Odległość ta jest północną lub południową, według tego jak miejsce leży na półkuli północnej lub południowej i największa tylko 90 stopni wynosić może, bo między każdym biegunem a równikiem znajduje się tylko ćwierć południka, L. 6.

Odległość znowu jakiego miejsca od pierwszego południka zaczyna się liczyć od tegoż południka stopniami równikowemi, i jest tego miejsca nazywana długością geograficzną, choć każdy wie, że bryła ziemi jako kulista nie może mieć szerokości, ani długości, tylko grubość.

Odległość miejsc od pierwszego południka, jest podobnież dwójaka: wschodnia i zachodnia, podług tego jak miejsce to względem południka pierwszego jest położone na półkuli wschodniej albo zachodniej. Największa więc tylko 180° czyli połowę 360 stopni wynosić może, L. 6, bo równik każdym południkiem jest na dwa półkola podzielony.

Gdybym teraz nie wiedział gdzie jest Kraków a powiedział mi kto, że leży w odległości północnej od równika o 50°, a od południka Igo na wschód, przeszło o 17; znając położenie równika i Paryża już na samą tę powieść utworzyłbym sobie wyobrazenie o położeniu na ziemi tego miasta. Cóż dopiero, gdybym poszedł do krajobrazu i znalazł równoleżnik północny liczbą 50° oznaczony, a południk względem Paryża wschodni, przy którym leży 17°; oto na przecięciu się tych dwóch łuków znajdzie Kraków. Powiemy później że szerokość i długość geogr. miejsca wyraża odległość tego miejsca w milach od równika i południka pierwszego.

Średnica grubości ziemi.

24. Wiemy już z pod L. 14, że średnica ziemi ze wschodu wprost na zachód idąca wynosi 1719 mil. Jest to właśnie średnica równika, który przez sam grzbiet nabrzmiałości ziemskiej przechodzi czyli w tém miejscu gdzie jest ziemia najgrubsza:

Pod L. 14 jedynie dla dania wyobrażenia o kierunku w którym mamy uważać grubość ziemi, powiedzieliśmy, że największa jej średnica, idzie prosto ze wschodu na zachód, ale dowiedziawszy się że to jest średnica równika; wiedzieć tém samém będziemy, że ona w każdym kierunku uważaną być może, w pionowym i wszelkich ukośnych, byle tylko przez sam środek ziemi i przez sam grzbiet jej nabrzmiałości przechodziła.

Z pod L. 14 wiemy także, iż średnica ziemi, idąca z południa na północ, jest mniejsza od równikowej, bo tylko 1713 i pół mili wynosi. Średnica znowu ta jest osią ziemską, i średnicą wszystkim

południkom wspólną. Jeżeli zatem weźmiemy środek między największą średnicą ziemi, czyli między 1719 m., a pomiędzy średnicą najmniejszą, czyli między 1713 1/2 m.; otrzymamy 1716 mil na średnicę grubości ziemi. Wziąwszy znowu po połowie wszystkich tych trzech średnic, będziemy z nich mieli promień równika 859 i 1/2 mili, południka 857 m., i średni promień ziemi 858 mil.

Wielkość okręgu równika i południka, mila geograficzna.

25. Ponieważ się ziemia z równą prędkością co dzień raz koło swój osi rzeczywiście obraca; czyli jak się łatwiej tłumaczyć: ponieważ słońce raz co 24 godzin pozornie obiega ziemię czyli cały jej równik; więc na godzinę uchodzi 24tą część 360° czyli 15 jego stopni. Dostyć zatem jest, upatrzeć takie dwa miejsca pod równikiem, z których w jednym przypada południe o godzinę przedź niż w drugim, odległość tych miejsc zmierzyć, i tę rozmnożyć przez liczbę 24, a wypadek da nam długość całego okręgu równikowego. Tak też uczyniono, i wielkość równika poznano. Więcej jeszcze zrobiono, albowiem podzielono długość jednego stopnia równikowego na 15 części równych, i te nazwano milami geograficznymi.

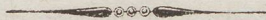
Mile te, które Niemcy swojemi mieniają, mniejsze są od pruskich, a tém bardziej od polskich, bo 66 mil geograficznych daje tylko prawie 65 pruskich, a 13 mil prawnych polskich, równa się prawie 15 milom geograficznym. Lecz trzeba wiedzieć, że mile w Polsce są w użyciu o ósmą część od przepisanych mniejsze, tych tylko 14 i mało więcej jak połowę, na 15 mil geogr. trzeba. Wszystkie mile o jakich w książce niniejszej jest mowa, są geograficznymi.

Z powyższych obliczeń okazało się, że okrąg równika wynosi mil 5400. Chcąc przeto samym grzbietem nabrzmiałości, na okół objechać ziemię; tyleż mil zrobić potrzeba, bo tyleż mil największy obwód ziemi wynosi. Okrąg południka, czyli obwód ziemi, przez bieguny idący, jest o 16 i pół mili krótszy, bo w tym kierunku średnica ziemi, jest najmniejsza. Gdy zatem nie idzie o ścisłość; stopień południkowy, tak jak równikowy, za 15 mil brać można, co jest arcy dogodnym, bo gdy jakiego miejsca odległość od równika znamy, to już i jego oddalenie w milach oznaczyć możemy. Tak np. wiedząc, że odległością Krakowa jest 50°; rozmnożywszy tę ilość stopni przez 15, dowiemy się, że dawna stolica Polski leży o 750 mil od równika, czyli od grzbietu nabrzmiałości ziemi.

Inne wymiary ziemi.

26. Powierzchnia bryły ziemskiej wynosi 9 i ćwierć miliona mil kwadratowych, które się zwykle tak oznaczają □.

Bryłowatość czyli objętość jęj, jest 2650 milionów mil sześciennych (kubicznych), a jęj ciężar czyli waga wynosi 196 sekstylionów, 537 kwintylionów, 678 kwadrylionów, 441 trymilionów, 200 bilionów, czyli 196,537,678,441,200,000 milionów cetnarów.

WSTĘP.

Główny skład powierzchni ziemi.

Wierzch samej ziemi bez wody, zowie się lądem, Powierzchnia całej ziemi, z niego i z wody się składa.

Woda jest dwojaka: gorzko-słona czyli morska, której słoność pochodzi od zwyczajnej, gorycz zaś od magnezji owęj soli, i tój wody jest najwięcej na powierzchni ziemi. Woda lądowa czyli rzeczna, znajdująca się w jeziorach, stawach, studniach i t. d. dla tego tylko, że nie jest ani słona, ani gorzka, zowie się słodką.

Powierzchni wody jest trzy razy więcej niż lądu, lecz wszystka woda na ziemi jest bardzo małą częścią całej miąższości (masy) ziemi.

Określenie geografii.

Opisanie przyrodzonej budowy powierzchni ziemi, tudzież jój podziału społecznego, jest głównem zadaniem nauki, którą powszechnie Geografią zowią. Ponieważ zaś imię to, dalekiem jest od prawdy, bo znaczy Ziemiopisarstwo a nie opisuje ziemi, tylko jój powierzchnią; przeto gdybyśmy nie szli za starym przykładem najlepszeby było nazwanie krajoznawstwem, albowiem poznanie krajów najgłówniejszą część geografii zajmuje.

Opis przyrodzonej powierzchni ziemi, pod względem gór, rzek, mórz lub t. p., stanowi główną część geografii, i podług tego jak, czy ląd czy wodę ma za przedmiot, zowie się Horografią (lądoznawstwem) lub Hydrografią (wodoznawstwem*). Początki tych właśnie części geografii przechodzimy teraz.

* Od greckiego wyrazu *ὄρος*, *u*, granica, ląd, którego nie trzeba mieszać z *ὄρος*, *εος* góra, tudzież od wyrazu *ὕδωρ* woda.

Różne postaci i nazwiska wody.

Wszystka woda gorzko-słona, znajdująca się na ziemi, zowie się oceanem powszechnym. Ten ocean średnio biorąc na 12 do 15 tysięcy stóp głęboki: jego powierzchnia często niezmiernymi płachtami, lub tu i owdzie iskierkami błyszczy, czego przyczyną jest zapewne elektryczność. Jest on lądem podzielony na części mniejsze, większe, drobne i t. d. Z niego bezpośrednio powstają oceany szczególne, które niczém inném nie są, tylko jego częściami. Częścią znowu oceanu szczególnego jest morze, a odnoga pospolicie bywa częścią morza.

Zatoka powstaje z morza lub oceanu, i tém się tylko od morza różni, że zwykle od niego bywa mniejsza, i nie tak się w ląd wdziera jak odnoga; bo ma prawie długość i szerokość równą. Czasem morza i odnogi łączą się z sobą ciasnym wody przejściem, z tego powodu przejścia te przybierają miano cieśnin.

Ocean prócz wzburzeń przypadkowych, wynikających z powodu mocnego wiatru, ulega jeszcze jednostajnym (perjodycznym) ruchom. Najprzód z powodu słońca, dwa razy co 24 godzin na środku się wzdyma, przez co przy brzegach ale nie wszędzie opada, i dwa razy koło brzegów się wznosi, a na środku opada. To ciągle wznoszenie się i opadanie po brzegach, nazywa się przypływem i odpływem. Powtórę, woda w oceanie powszechnym tu i owdzie, jak w rzekach strumieniami płynie, a ten bieg strumieni nazywa się prądem. W pasie gorącym np. morze ze wschodu na zachód płynie, i ciągle od biegunów do równika dąży.

Zwykle woda morska jest zielonawa, ale czasem bywa różnej barwy, co pochodzi od dna morskiego, lub roślin na niem się znajdujących. Ta rozmaita barwa wody posłużyła do nadania imion niektórym morzom.

Prócz wody morskiej, która jest gorzko-słona, gdzie niegdzie na lądach słona się także znajduje, z której otrzymuje się sól, warzonka, a nadto w wodach lądowych bardzo często bywa wiele części obcych rozpuszczonych, które nieraz są zdrowiu pomocne. Wody te uzdrawiających (mineralnych) noszą miano. Woda rzeczna niekiedy z wielkiej wysokości raptem spada. Ten spadek wody wodospadem (katarakta) się zowie. Czasem znowu jedna lub więcej rzek, przy ujściu swém do morza rozlewa się znacznie, i tworzy rodzaj odnogi, która się rzeczyskiem zowie, a rzadkie błota, które się nie raz szeroko rozciągają, noszą miano bajor (lagun).

Stojąc na statku i patrząc w tę stronę w którą woda w rzece

bieży; wtedy brzeg jój po prawej ręce wypadający, zowie się prawym; a lewym, będący na lewój. Oczywiście rzeczą jest, iż okolica w którą rzeka płynie, musi być niższa od owój, z której dąży, dla tego téż ten kraj lub ta okolica jego, w której jest źródło jakiej rzeki, nazywa się górnym, a dolnym ów, gdzie jój ujście. W podobny także sposób mianują części samej rzeki: górna, dolna i średnia.

Rozmaite postaci, i nazwiska lądu.

Jak woda lądem, tak nawzajem ląd bywa wodą poprzerzynany. Stąd lądy poprzybierały rozmaite postaci i nazwiska, jakoto: wysp, półwysp, wieluwyspów, przylądków, przesmyków i t. d.

Z oceanu powszechnego wznoszą się skały, i wierzchołkiem swym nad zwierciadło wody sterczą; czas wielowiekowy a częścią i ludzie, pościerali im szczyty, z których powstała ziemia, żywych mieszkańców. Są przerozmaitej wielkości, a powierzchnie największych, noszą imię lądów stałych. Kilka mniejszych wysp blisko siebie, nosi miano gromady wysp, a można nazywać kilkowsypiem (groupe); kilkanaście zaś, słowem wiele wysp niech się zowie wielowsypiem (archipelag). Jak morze w lądy wchodzące, i powiększłej części brzegami otoczone, zowie się odnoga; tak téż ląd wdzierający się w morze, i niém więćej oblany, jak złączony z ziemią, nosi miano półwyspu.

Czasem półwysp bywa tylko wązkim pasem ziemi połączony z lądem; w takim razie pas ten zowie się przesmykiem, albo między morzem, gdy jest mianowicie pod względem szerokości obszerny.

Czasem brzegi morskie miewają takie zakręty, że gdy prócz tego morze jest dostatecznie głębokie, okręty w nich bezpieczne przed burzami znajdują schronienie, i mogą tam nie tylko chwilowo spoczywać, ale nawet i zimować. Miejsca te zowią się portami, które niczém inném nie są, jak domem zajeżdżnym morskim. W okolicy portu, znajdują się miejsca dla okrętów przystępne, te nazywają się przystanią. Jeżeli brzeg ma postać wyraźnie kątową, i na kształt języka ostro wskakuje w morze; brzeg taki nosi miano przylądka (cap). Przylądki te są skaliste, gdyż inaczej nie mogłyby swój postaci wśród burz morskich zachować, i są ostatecznymi gór skalistych kończynami.

Niekiedy wśród zwykłej poziomości, wznosi się wysoka wielka płachta lądu, która czasem takiej rozległości bywa, że na sobie dźwiga pasma gór, jeziora i rzeki. Taki ląd zowie się wyżyną, której ściany boczne czyli stok, zwykle mają pochyłość nieznaczną.

Czasem znowu w krajach gorących, rozciągają się niezmierne płaszczyzny piasku, które jak się domyślać należy, są zupełnie gołe, nieurodzajne i bezludne, i stanowią istne pustynie. Gdzie niegdzie tylko w pustyniach tych widać wzniosłości zielonością pokryte, które opiaskowiskami (oazami) zwiemy.

Oprócz gór zwyczajnych, których szeregi najwznioślejsze zwać będziemy łańcuchem, a niższe i najniższe, pasmami lub odnogami, gdzie nie gdzie znajdują się góry ogień wybuchające. Tym dajemy miano ogniogór (wulkany).

Podział główny lądu.

Trzy są największe wyspy na kuli ziemskiej, trzy są zatem lądy stałe. Z tych jeden jest najrozleglejszy, tak, że dwa pozostałe razem, nieporównanie są od niego mniejsze, bo rozległość ziem pierwszego, blisko jest dwa razy od tamtych dwóch większą. My mieszkamy na największym lądzie, który nazywają starym dla tego, że jest znany od niepamiętnych czasów. Na drugiej stronie ziemi leży ląd nowy, dopiero od 368 lat znany, przez Krzystofa Kolumba bowiem w r. 1492 odkryty. Obszerność jego trzyma środek pomiędzy poprzedzającym a następnym. Trzeci najmniejszy, i najnowszy ląd, bo choć już r. 1605 odkryty, ale dopiero prawie od pół wieku lepiej poznany, leży w stronie wschodnio-południowej, starego. Stara wyspa z trzech składa się półwyspów, z których jeden jest najmniejszy, zowie się Europą i jest naszym siedliskiem; drugi największy Azyją zwany, leży na wschód Europy i ściśle się z nią łączy; trzecim jest Afryka, w wielkości środek między tamtymi trzyma; jest w stronie południowej, morzem od Europy oddzielona, a z Azyją łączy się jedynie między morzem Suez który jest tylko na 12 mil szeroki. Ten też jeno przesmyk przeszkadza Afryce, żeby była wyspą, prócz niego bowiem jest naokoło oceanem oblana.

Nowy ląd zowie się Ameryką, w stronie północnej od Azyi tylko ciałną Beringa na 9 mil szeroką odłączony. Ciągnie się swoją długością z północy na południe, i w obie te okolice świata dalej się rozciąga jak stała wyspa. Składa się z dwóch półwyspów: północnego i południowego, połączonych z sobą międzymorzem Panama czyli Daryja, które jest tylko w miejscu najwęższem na 6 mil szerokie.

Najnowszy ląd czyli Australija, Polinezyja lub Oceanika, składa się z bardzo wielu wysp i wielowyspów, leży prawie na południe Azyi. i jest jój najbliższa; obie prawie na równiku się schodzą, tylko Azyja całkiem jest na północnym, Oceanika zaś wię-

cój na południowém półkuli położona. Główna wyspa, która stanowi jój ląd stały, zowie się Nowa Holandya.

Tym sposobem mamy pięć głównych lądów: Europę, Azyją, Afrykę, Amerykę i Australją, których położenie na ziemi, abyśmy sobie lepiej utwierdzili, dodajemy tu ich odległości południkowe z tą uwagą, że trzy pierwsze i ostatnia są na téj, Ameryka zaś na drugiej stronie ziemi, czyli, że tamte są na wierzchu kuli ziemskiej, ta zaś pod spodem.

Europa leży między 34° a 71° odległości od równika, czyli w odległości południkowej północnej.

Azyja, między 1° a 78° odległości południkowej północnej.

Afryka, między 38° odległości południkowej północnej, a 35° południowej.

Ameryka, między 71° odległości południkowej północnej, a 54° południowej.

Oceanika, między 35° północnej, a 56° południowej.

Okazuje się ztąd, że Europa ze wszystkich części świata jest najdalej odsuniona od równika; brzeg bowiem południowy, ma o 34 razy 15 mil, czyli o 510 mil od grzbietu ziemskiego odległy, L. 19. Azya prawie się równika dotyka, a nawet niektóre jój wyspy pod nim są położone. Afryka zaś, Ameryka a zwłaszcza Oceanika, zupełnie jest prawie grzbietem nabrzękłości ziemskiej, na pół rozdzielona.

Podział główny oceanu powszechnego.

Jak ląd jest wodą na 5 głównych części porozcinany, tak téż ocean powszechny nawzajem jest lądem na tyleż oceanów szczególnych podzielony, t. j. na dwa lodowate: północny i południowy, tudzież na wschodni i zachodni, a nareszcie na wschodnio-południowy.

Ocean północny i południowy, dla tego są lodowatemi zwane, bo się znajdują w samych jamułkach podbiegunowych kuli ziemskiej, jeden koło bieguna północnego, drugi wedle południowego, co jest przyczyną, iż wiecznie są lodami okryte. Północny, oblewa brzegi północne Europy, Azyi, Ameryki, lecz do ich części wschodnich ostatniej, nikt jeszcze dotąd, dla zbytich mrozów dostąpić nie mógł. Z oceanem południowym nie graniczy żaden z pięciu lądów stałych, znalaziono jednak na nim części brzegów nieznanj ziemi.

Ocean zachodni, zowie się Atlantyckim od Atlasu góry, za najwyższą w starożytności uważanej, a znajdującj się na brzegu północno-zachodnim Afryki. Ciągnie się przez oba pół-

kula, tak północne jak południowe, od jednego oceanu lodowatego do drugiego i oblewa Europę i Afrykę od wschodu, a na zachód Amerykę.

Ocean wschodni, leży za Azyą na wschodzie, rozciąga się podobnie na półkuli północnej i południowej, od jednego oceanu do drugiego, i oblewa na zachód Azyą, a wschód Amerykę. Ponieważ ocean ten jest ze wszystkich największy, przeto Wielkim nazywany; że jest wielki, z tego powodu więc na nim burze mniej okrętom szkodzą. Dla tego też nosi miano oceanu Spokojnego. Na nim leży Oceanika.

Wschodnio-południowy ocean znajduje się na południe Azji, a ponieważ się przy tych jej brzegach znajduje, które do krajów indyjskich należą; zowie się przeto Indyjskim. Prócz Azji całą Afrykę na zachodzie oblewa.

Położenie, rozległość i ludność pięciu części świata, podług A. Balbiego.

Nazwiska części świata	Szerokość geograficzna	Długość geograficzna	Rozległość w milach	Ludność	
				bezwzględna	na mili ☐
Stara wyspa, czyli stary ląd.	71° pnc. a 54° pđn.	prawie w około ziemi rozciąga się ze wschodu na zachód.	1464000	680000000	346
Europa.	34° pnc. 71° pnc.	62° wsch. 12° zach.	175000	230000000	1312
Azya.	1° pnc. 78° pnc.	24° wsch. 172° zach.	757000	390000000	512
Afryka.	38° pnc. 35° pđn.	49° wsch. 19° zach.	531000	60000000	112
Nowa wyspa, czyli nowy ląd Ameryki.	71° pnc. 54° pđn.	36° wsch. 170° zach.	697000	40000000	56
Najnowsza wyspa, czyli najnowszy ląd Oceaniki.	35° pnc. 56° pđn.	91° wsch. 105° zach.	194000	20300000	108
		Cała powierzchnia kuli ziemskiej wynosi	9283000	740000000	314
		samego oceanu powszechnego	6928000		
		samego lądu	2355000		
				czyli prawie trzy razy większa od powierzchni lądu.	

Z szerokości i długości jeograficznej, tudzież z rozległości rozmaitych części świata okazuje się, że prawie cały ląd skupiony jest na półkuli północnej. W samej rzeczy tylko większa część Australii, a wyraźnie mniejsza Ameryki i Afryki, na stronę południową równika przechodzi. Zważywszy znowu, że cała ludność kuli ziem-

skiej 740 milionów wynosi, że jój sam łąd stary 680 milionów zabiera, i że się cały prawie mieści na półkuli północnej; ztąd wypada, iż cały prawie ród ludzki na północy mieszka.

Liczyby ostatniego szeregu znajdują się, dzieląc ludność bezwzględną jakiego łądu, przez jego rozległość czyli dzieląc liczby przedostatniego szeregu, przez liczby odpowiadające w szeregu trzecim od lewej ręki. Wypadki takowego działania okazują znowu, że Europa jest najlepiej zaludnioną, albowiem ona najwięcej ludzi na mili kwadratowej żywi — że Ameryka, dzięki ludzkości europejskiej, jest najgorzej osiadła i t. d.

O EUROPIE W OGÓLNOŚCI.

Granice.

Jako półwysep, łączy się tylko jedynie stroną wschodnią z łądem t. j. Azją, od której ją rozgranicza pasmo gór Uralskich z rzeką Ural, wpadającą do jeziora Kaspijskiego. Zresztą jest oblana wodą: na północ oceanem północnym, a na zachód i południe Atlantyckim. Ta część Atlantyku, która z południa Europę od Afryki oddziela, nazywa się morzem Śródziemnym, albowiem leży wśród ziemi, z dawien dawna znaną.

Rozpołożenie głównych krajów w Europie.

Wielka Brytania jest mocarstwem morskim, leży bowiem na dwóch wyspach oceanu Atlantyckiego, zupełnie zatem odosobniona od Europy.

Brzeg wschodni, północny, część wschodnia południowego i północna zachodniego. Całą wschodnią płachtę Europy zajmuje Rosya, która na wschód łączy się z Azją, część wschodnią swęj granicy południowej styka podobnie z Azją, a część pozostała topi w morzu Czarnym, które ze Śródziemnego powstaje. Co się tyczy brzegu północnego Europy, część jego wschodnią także Rosya, a zachodnią zajmuje Szwecya z Norwegią.

Dalszy ciąg zachodniego brzegu Europy.

Ku południowi kolejną idąc następujące są kraje: Duński, Hanowerski, a wśród niego Oldenburski, dalej Holandya czyli Niderlandy, Belgia, Francja, Hiszpania z Portugalią. Ostatnie dwa kraje są na zachodnio-południowym brzegu Europy, przeto kończą brzeg zachodni, a zaczynają południowy; od zachodu są oblane Atlantykiem a z południa morzem Śródziemnym. Podobnie Francya nie tylko się na zachód ale i na południe wychyla, tak więc brzeg południowy Europy, od zachodu poczynając, zajmuje naprzód Portugalia, potem Hiszpania i Francya.

Daléj brzegiem południowym Europy, wedle morza Śródziemnego idą Włochy czyli Italia, Austrya i Turcyja.

Z pomiędzy krajów włoskich, po Francyi kraj Sardyński najpierwsze zajmuje miejsce, a zaraz obok niego leży Lombardzko-Wenecki, potém następuje Modeński z Parmeńskim, Toskański z Kościelném i Neapolitański czyli Obojga Sycylii. Te państwa stanowią półwysep włoski. Austrya, lubo się częścią swą południowej granicy na morze wychyla, jednak jest krajem środkowym, bo całą swą rozległość w środku Europy rozciąga.

Środek Europy zajmuje Rzeczpospolita Szwajcarska czyli Helwecka, kraje Niemieckie z państwem Austryackim i Pruskim, i z tą częścią Polski, która imienia królestwa pod panowaniem Rosyi używa. Wschód tego środka zabiera Austrya i dzisiejsza Polska, północ jego, państwo Pruskie z Meklemburskim, jego zachód reszta Niemców, a południe Szwajcaryja.

Państwo Austryackie leży w sąsiedztwie na północy Włoch i Turcyi, a na zachód Rosyi. Na północ Włoch jest także Szwajcaryja, a na północy Austryi, Polska, którą od zachodu i północy oskrzydla państwo Pruskie, samo rozdarte innemi krajami niemieckimi na dwie części: odrzańską i reńską, z których pierwsza leży na wschód a na zachód druga.

Resztę środkowej Europy, zajmują inne kraje niemieckie, między którymi znaczniejsze są: Bawaryja na zachodzie Austryi, Wirtemberg na zachód Bawaryi a na północ Szwajcaryi, Badeńskie leży wśród Wirtembergu, Szwajcaryi i Francyi.

Na północy Badenu i Bawaryi jest Hesya Darmsztadzka i Kasselska, tudzież kraj Nassauski z częścią państwa Pruskiego, zupełnie oderwaną od reszty swego kraju, albowiem królestwo Hanowerskie z księstwem Brunszwickim, na dwie części to państwo rozrywa.

Kr. Saskie z księstwami tego imienia, jest na południe krajów Pruskich. Nakoniec Meklemburg z państwem Pruskim, północnemi granicami swemi, wychyla się na morze Bałtyckie, które jest częścią Atlantyku, wśród Europy leżąca, czyli morzem Śród-europejskim.

Austrya, prócz królestwa Weneckiego, które jest częścią Italii, jeszcze na swém łonie wiele rozmaitych piastuje narodów. I tak: na wschodzie swym ma Węgrów, którzy osobne królestwo stanowią, a w których północnem wnętrzu są Słowacy, a na południe Serbowie. Ostatni jeszcze się szeroko po za ich grani-

cami rozciągają i nawet znaczną część Turcyi zajmują. Kroaci, jako rodzeni Krakowiaków bracia, odznaczają się między nimi.

Na północ z Węgrami, graniczy królestwo Galicyi i Lodomeryi, otrzymane z podziału Polski. Na zachód Galicyi, są Morawy, a na północ tych Czesi. Wszystko to są prócz Magiarów i Włochów, szczepy słowiańskie, do których Rosyanie i Bułgarowie tureccy wraz z nami należą.

Morza, odnogi i zatoki.

Oceanu północnego lodowatego częścią wśród brzegów Rosyi, jest tylko morze Białe, Atlantyk zaś tworzy prawie wszystkie morza, odnogi i zatoki które Europę oblewają, i tak:

1) Morze Bałtyckie czyli Beltowe, dawniej polskie, które się znajduje między Szwecyą z jednej, a z drugiej strony pomiędzy Rosyą, państwem Pruskim i Meklemburgiem. Z niego powstają odnogi: Botnicka, Finska, Finicka albo Finlandzka a przedtém Czuchońska, Ryska czyli Inflancka, Kurońska albo Kurlandzka, Świeża dawniej za jezioro miana (Frische Haff), Pomorska albo Szecińska.

2) Morze Północne jest między Anglią, Holandya, Hanowerem i Oldenburgiem, Danią, Szwecyą i Norwegią. Dla tego tak nazwane, ponieważ względem Holandyi na północ leży; a ponieważ Duńczykom na zachód przypada, więc go morzem Zachodniém mianują, tak zupełnie, jak Bałtyk zwą morzem Wschodniém, dla tego, że jest na wschód Danii. I Niemcy morze Północne mianują Niemieckim, bo ich oblewa kraj. Jego ramie położone na północ kraju duńskiego, nosi miano Skager-Rack, a na wschodzie Kategat. Inne części Atlantyku noszą następujące miana:

3) morze Skandynawskie, które leży na północ zachodniego i oblewa Norwegią.

4) Kanał La Manche, pomiędzy Anglią i Francją.

5) Morze Irlandzkie pomiędzy wyspami Wielkiej Brytanii, którego część południowa nosi imię kanału ś. Jerzego.

6) Morze leżące w kącie utworzonym przez zachodnie brzegi Francyi i północne Hiszpanii, od strony Francyi nazywa się Gaskońskim, a Biskajskim od hiszpańskich brzegów.

7) Morze Śródziemne oblewa południowy brzeg Europy, część zachodniego Azji a północny Afryki. Z niego powstają następujące morza, odnogi i t. d. Zatoka Lugduńska (Liońska), przy brzegach Francyi. Zatoka Genuńska, w brzegach państwa Sardyńskiego gdzie jest miasto Genua. Morze Toskańskie czyli Tyreńskie, na zachód Włoch obok Toskanii i Państwa kościelnego.

Morze Jońskie, między południowym brzegiem Włoch, wyspą Sycylią i Grecyą. Jego ramie przy brzegach włoskich, stanowi zatokę Tarentską, a w Grecyi odnogę Lepancką, odnoga Adryatycka, uważana za morze, dawniej Siném zwane, leży między Włochami a krajem Dołmatów czyli Dalmacyą. Z niej powstaje odnoga Kark czyli Kwarnero, przy brzegach austryackich. Morze Egiejskie czyli Archipelag, między Grecyą i Turcyą z jedną a z drugiey strony Azya. Kanał Marmora, morzem nazywanym, między Turcyą i Azya. Morze Czarne, oblewające Turcyą, Rosyą i Azya, którego odnoga Azowska, choć błotnista poczytywana jest jednak za morze.

Wyspy i wielowyspia.

Na oceanie Północnym, są najznakomitsze kilkowyspia, to jest, Nowo-Ziemskie, niedaleko brzegów rosyjskich i Szpicbergskie, najbardziej ku północy posunięty. W pierwszym są dwie wielkie wyspy, Nowe Ziemie (Zemle), tylko przez Niedźwiedzi białych mieszkalne, a w drugim jest zupełnie pusty Szpicberg.

Na Atlantyku, bliżej Ameryki jak Europy, pod samym biegunem północnym leży jedna z największych europejskich wysp Islandya, bardzo mało ludna lecz ciekawa z powodu Hekli, swęj góry ognistęj i z powodu wytrysków wody wrzącey czyli Warotrysków. Na północ W. Brytanii są kilkowyspia Faroc, Szotlandzkie, Hebridzkie, Orkadzkie.

Na Bałtyku — wielowyspie Atlandzkie, wyspy Dago i Oesel, należące do Rosyi, wyspa Gotland i Oland, do Szwecyi — Rugia czyli Ruń, a w pobliżu Usedom czyli Uzna lub Orzna i Wollin niegdys Wieluń, należące do państwa Pruskiego. Wyspa Poel czyli dawne Pole, niedaleko Wyszomierza (Wismar) do Meklemburskiego należy. Wyspa Bornholm i wielowysp. Duńskie, w którym najznakomitsza jest wyspa Selandya, Fionia, Lalandya i Alsen, należą do Danii.

Na morzu Północném, godna wiadomości jest mała angielska wysepka Helgoland, z powodu bardzo używanych na nią kąpieli morskich.

Na morzu Śródziemném: kilkowysp. Balearskie, w którym wyspa Majorka największa, posiadłość Hiszpanii — wyspa Korsyka, Francyi — Sardynia, kraju Sardyńskiego — kilkowysp. Elby, do Toskanii — Sycylia z ogniegórą Etna, do Neapolitańskiego, — Malta, do Anglii — kilkwsp. rzeczypośpolitéj Jońskiej, na morzu tegoż imienia, przy brzegach zachodnich Turcyi, zostające pod opieką Anglii: głównejsze jego wyspy są: Korfu, Ce-

falonia, Zante — Kandya do Turcyi — wielosp. Egiejskie czyli Archipelag, na morzu. Jedne jego wyspy należą do Europy, drugie do Azyi, niektóre do Turcyi, a wiele do Grecyi.

Półwyspy.

Skandynawski czyli Szwecya z Norwegią, pomiędzy Baltykiem z jednej, a z drugiej strony między morzem Niemieckim i Skandynawskim — Jutlandya, w Danii, na okół otoczona morzem Północnym — Pirenejski czyli Portugalsko-Hiszpański, obłany Atlantykiem i morzem Śródziemnym — Italia, odnogą Adryatycką, morzem Jońskim i Toskańskim — Istrya, na brzegach państwa Austryackiego, z jednej strony ma odnogę Kwawerno, Adryatycką z drugiej. Grecko-Turecki między morzem Czarnym, Marmora, Egiejskim, Śródziemnym i Jońskim; wierzchołek jego stanowi Morea czyli Peloponez, który tylko przesmykiem Koryntskim, jest z resztą półwyspu połączony. Krym, w południowej Rosyi, na morzu Czarnym, łączy go przesmyk Przekop (Perekop) z resztą lądu.

Ciaśniny.

Sund, między Szwecyą i wyspą duńską Selandyą tylko pół mili szeroki — Wielki Belt, między Selandyą i wyspą Fionią — Mały Belt*), między Fionią a wyspą Alsen: wszystkie trzy prowadzą z Baltyku na Kategat. — Kaletańska (Pas de Calais), między Francją i Anglią, przepływa z morza Północnego na kanał la Manche 4 mile szeroki. — Gibraltarska, między Hiszpanią i Afryką, stanowi przejście z Atlantyku na morze Śródziemne: jej szerokość nie dosięga nawet trzech mil, a prąd morski płynący nią na wschód, przejście okrętów z morza Śródziemnego do Atlantyku niezmiernie utrudza. — Messyńska, między Sycylią a Neapolitańskim, łączy morze Toskańskie z Jońskim. Dardanelska (Hellespont), piętnaście mil długa, półtory szeroka i Konstantynopolitańska (Bosfor). Pierwsza stanowi przejście z morza Egiejskiego w kanał Marmory, a druga z tegoż kanału na morze Czarne, obie są między Turcyą i Azją.

Góry i przylądki.

Pięć jest głównych łańcuchów gór w Europie: 1) Alp właściwych, w Szwajcaryi, Austrii i Włoszech; 2) Alp wschodnich

*) Aż tu widzimy nasze belty, od których morze Bałtyckie czyli Bełto we albo mętne, swe nazwisko bierze.

czyli Słowiańsko-greckich w Turcyi i Grecyi; 3) Hercyńsko-Karpackich otaczający Węgry od wschodu, północy, zachodu i okół Czechy, a z resztą rozgałęziający się w Niemczech; 4) Pirenejskich w Hiszpanii i 5) Skandynawskich w Szwecyi i Norwegii. — Łańcuch gór Seweńskich we Francyi i Brytańskich w Anglii, do pomniejszych należą: Uralskie i Kaukazkie do Azyi się raczej niż do Europy liczą.

Łańcuch Alp właściwych jest ze wszystkich najwynioślejszy, jakoż szczyt jego Ortles, na granicy zachodniej Tyrolu i Lombardyi, ma wysokości 14814 stóp*) i jest najwyższem w Europie miejscem — szczyt biały (mont blanc), przy granicy Szwajcarskiej w Sardyńskiem, do ostatnich lat poczytywany za najwyższy, a tymczasem ma tylko 14,676 stóp; — szczyt różany (mont rose), 14,226 st. — Simplon 10,830 st. — szczyt św. Gotarda 9,942 stóp; — szczyt trzech panów (drei Herren Spitz) 9,498 st.; — szczyt s. Bernarda 7,548 stóp.

Łańcuch tych gór rozciąga się po całych Włoszech, Szwajcaryi, Tyrolu, Arcyksięstwie Austryackiem, Illiryi, Styryi, Kroacyi z Sławonią i południowej Bawaryi, czyli od morza Śródziemnego do Dunaju, a od granic Francyi, do międzyczecza Drawy i Sawy i odnogi Kark czyli Kwarnero.

Główny ich grzbiet, poczyna się na wschodzie, w okolicy morza Genuy, ciągnie się przez Sardyńskie na zachód, po nad brzegami jej odnogi, gdzie nosi imię Alp nadmorskich — zwraca się potem na północ, przybiera nazwę Retyckich i w okolicy Białego szczytu, okreca się na zachód, przebywa południową granicę Szwajcaryi a w tym biegu dźwiga na sobie szczyt Różany, św. Gotarda i Bernarda — przechodzi potem Tyrol aż do szczytu Trzech panów, gdzie kieruje się nieco ku północy i przez Styrysk (Styryą), dąży do Dunaju aż pod sam Wiedeń.

Najznakomitsze pasma jego są na południu, Apeniny, które zaczynają się na wschód Genuy, tam gdzie i główny Alp łańcuch; ciągną się wzdłuż półwyspu włoskiego, pod Neapolem tworzą ogniegóry, Wezuwiusz i Etnę w Sycylii. — Drugie pasmo uryjskie, które oddziela Szwajcaryą od Francyi i łączy się z głównym grzbietem, bardzo wielą odnogami od siebie niższymi. — Trzecie pasmo odrywa się w okolicy szczytu Trzech panów, idzie w kierunku wschodnio-południowym, przez Krainę (Krain) austriacką i w tym ciągu zowie się Kraińskiem (karnische Alpen). W oko-

*) Wysokość gór rachuje się od morza nie od powierzchni ziemi, ostatnia bowiem tu jest wyższa, a gdzieindziej niższa. Stopy są tu podane francuzkie.

licy źródła Sawy, puszcza odnogę ku wschodowi, w międzyrzecze Sawy i Drawy, a samo bieganie w tym samym kierunku, aż do odnogi Kwarnero, przybierając miano Julijskiego.

Drugi łańcuch. Góry Słowiańsko-Greckie czyli Alpy wschodnie zajmują Turcyą i Grecyą, dla tego tak nazwane, że w Turcyi mieszkają prawie same szczepy Słowiańskie i Greckie. Łańcuch ten tam się zaczyna, gdzie się poprzedzający kończy, t. j. w okolicy odnogi Kwarnero czyli Karku, ciągnie się przez środek Turcyi od zachodu na wschód aż do morza Czarnego, w okolicy morza Przyżreń puszcza drugi łańcuch na południe do morza Śroziemnego, która w Morei kończy się przylądkiem Matapan. Łańcuch północny jest Słowiańskim a południowy Greckim czyli Helońskim. Część wschodnia łańcucha północnego nosi imię Bałkanu.

Balkan puszcza między innemi odnogę Planina ku północy która do Dunaju naprzeciw miast Orsowy przypiera. Tam z drugiej strony téj rzeki zaczyna się łańcuch Hercyńsko-Karpacki w Siedmiogrodzie.

Najwyższy tego łańcucha szczyt 9609 stóp nie przechodzi. W południowym grzbiecie jego przy granicy północnej leży Liankura czyli Parnas — na brzegu północnym odn. Lepantskiej, Zagóra czyli Helikon nad brzegami Egiejskiemi: Lacha czyli Olimp i Oeta Termopilami sławna.

Trzeci łańcuch. Góry Hercyńsko-Karpackie. Wszystkie góry znajdujące się między Renem i Dniestrem, tudzież po lewicy Dunaju aż do morza Bałtyckiego i Północnego liczą się do tego łańcucha. Karpacki grzbiet zaczyna się tam gdzie się odnoga Planiny łańcucha poprzedniego kończy, to jest na brzegach Dunaju w okolicy miasta Orsowy. Okala on od wschodu, północy i zachodu Węgry i wraca tam skąd wyszedł, to jest do Dunaju, gdzie się znowu z Alpami właściwemi spotyka. W stronie północnej oddziela od Węgier Galicyą czyli część Polski, dziś do Austryi należąca. Koniec jego zachodni nosi miano Karpat małych, część następująca czyli północno-zachodnia zowie się Jabłonkami — załamek w Węgry naprzeciw nowego Targu Tatrami — część dalsza na wschód mianuje się Karpatami wielkimi a te przy początku na zachodzie z których San wypływa, noszą imię Bieszczad czyli Bieskid, z których wypływa Wisła. Góry nasze w Sandomirskim Świętokrzyskiemi zwane, niewątpliwie do tego łańcucha należą.

Lecz małe Karpaty i większa część Jabłonek tylko odnogę Karpackiego łańcucha stanowią, główny bowiem grzbiet jego rozciąga się jeno do Orsowy do tego miejsca Jabłonek, gdzie się Sudety z niemi łączą a dalej idzie ku północy grzbietem Sudet, które w części pół-

nocnej zowią się Olbrzymiami (kerkonoszami) i oddzielają Czechy od Szląska — potem zwraca się na zachód szczytem gór kruszcowych czyli Rudnych (Erzgebirge), pomiędzy Saksonią a Czechami przechodzi w Bawaryą północną górami czyli Świerczynami (Fichtelgebirge), tudzież Sejgerwaldem (lasem pionowym*) do Alp Szwabskich czyli Szorstkich (rauhe Alpen) w Wirtembergu leżących, które znowu łączą się z Czarnolesiem (Schwarzwald) w Badeńskim.

Kąt północno-zachodni Czech, koło którego są Swierczyny, jest nader ważnym węzłem, z niego bowiem wywiezują się rozmaite gór pasma. Wymienimy głównejsze i tak: w kierunku wschodnio-południowym idą góry Czeskie (Boehmerwald), które Bawaryą od Czech rozgraniczają; a że znowu w okolicy Kłodzka (Glatz), w kierunku zachodnio-południowym, Sudety puszczają pasmo gór Morawskich, które się spotykają z górami Czeskimi i oddzielają Czechy od Morawii; więc Czechy są prawdziwą doliną, albowiem ze wszech stron są górami otoczone: Sudetami na wschód, górami kruszcowymi z północy, Czeskimi na zachód a na południe Morawskimi.

Powtórę, w kierunku zachodnio-południowym, góry sosnowe dają początek Frankońskim (Frankenwald) w Bawarii. Potrzebie w kierunku zachodnio-północnym idą z niego góry Turynگیjskie (Thuringerwald) w Księstwach Saskich, które zachodnim krańcem łączą się z Hohe Rhoene czyli Rhoengebirge w północnej Bawarii a z temi znowu góry Taunusowe czyli Höhe w południowym Nassauskiem. Poczwarę, góry Hercyńskie (Harzgebirge) w Hanowerskiem, Brunszwickiem i t. d.

Najwyższy tego łańcucha szczyt Ruska Pojana wynosi 9300 st. jest on w Karpatach wielkich na zachód Siedmiogrodu. Po nim idzie szczyt Łomnicki, 8044 stopni na początku Karpat wielkich w okolicy miasta Keżmarku a szczyt Śnieżnej kupy (Schneekoppe) w Sudetach olbrzymich, ma tylko 4950 st. Nasze najwyższe szczyty gór Śto-krzyskich, to jest św. Katarzyny 2000 st., a Łysicy 1920 stóp wynosi. Na górze Łysiej Bolesław W. opactwo Benedyktynów założył.

Czwarty łańcuch gór Pirenejskich obejmuje w sobie Pireneje, których grzbiet główny rozciąga się na granicy Francji i Hiszpanii, tudzież po całej północy ostatniego kraju od przylądka Krzyż na morzu Środiemném do przylądka koniec ziemi (Finisterre). Łańcuch ten rozsyła swe odnogi po całym półwyspie Portugalsko-hiszpańskim. Cerro di Malmucen na 10938 st. wy-

*) Nazwiska gór w Niemczech biorą się zwykle od lasów, które na nich rosną.

soki nad morzem Śródziemnem w części południowej tego łańcucha stanowi najwyższy szczyt jego,

Piąty łańcuch gór Seweńskich ciągnie się z południa na północ wschodem Francyi, przez Belgią i krainy nadreńskie: Bawarską i Pruską aż do Renu i obejmuje w sobie góry Sewenny pagórka złotego (Côte d'or) i Wogiezy (Vosges). Najwyższy, tego łańcucha szczyt wynosi 5838 st. a w takim jest Puy de Sansy w górach Auvergneskich. Tamże znajdujący się Puy de Dôme ma tylko 4548 st.

Szósty łańcuch gór Skandynawskich zajmuje Norwegią, Szwecyą, Laponią i Finlandyą. Największa jego wysokość wynosi 7878 st.

Wyżyny.

Wałdaj czyli Las Wołkoński w Rosyi jest prawie najniższą ale najobszerniejszą w Europie wyżyną, największa bowiem wysokość jego przy źródle samej Wołgi wynosi tylko 1050 st. Potem następuje wyżyna Hiszpanii środkowej 2100 st. — Szwajcarska między Alpami a pasmem Jurajskiem, od 1600 do 3600 stóp wysoka — dalej wyżyna Francuzka w Auvergnii 2160 st. Jurajska od 1600 do 1800 st. i Turingijska od 600 do 700 przeszło stóp wysokości mająca.

Rzeki Słowiańskie północne.

1. Dźwina północna w Rosyi wpada do morza Białego.
2. Newa także w Rosyi ma początek z jeziora Ladogi, płynie przez miasto stołeczne Petersburg i wpada w odnogę Fińską. Tylko 9 mil długa ale szeroka.

Rzeki Słowiańsko - Litewskie.

3. Duna po litewsku Drugowa czyli jak niektórzy chcą Dźwina zachodnia. Płynęła w krajach Rzeczypospolitej Polskiej. Bierze początek w okolicach Wałdaju w Rosyi, porze Ruś białą, płynie koło morza Witebska, Płocka czyli Połocka i pomiędzy Kurlandją a Inflantami wpada w odnogę Rygską pod miastem Rygą przebiegając koło 100 mil. Nad nią leży st. dawnego województwa Dynaburg.

4. Niemen jest rzeką właściwie litewską, ma źródło pomiędzy Mińskiem a Słuckiem w Białej Rusi pod Grodnem zaczyna pruć Litwę, odgraniczając tę jej część, która do dzisiejszej należy Polski, zabiera z sobą pod Kownem Wiliją, nad którą leży Wilno i Smorgoń słynna akademia niedźwiedzi, a w pobliżu Oszmiana

pamiętna rzezią w 1831 r. i Troki dawniej st. t. województwa. — Ujście Niemna jest w Litwie Pruskiej w odnodze Kurońskiej nie daleko Klajpedy (Memel) i Połagi.

5. Pregla, mała rzeczka w Prusach właściwych wpada do odnogi Śnieżnej pod Królewcem. Podczas przybycia do Prus Braci Szpitalnych czyli Krzyżaków, od morza litewskiego Sugurbia czyli Taplan do ujścia nazywała się Lipcem, bo i tam Polacy mieszkali, powyżej zaś płynęła przez Litwę i od niej Prigorem mianowana była. Do niej z lewego brzegu wpada Węgrza (Angierap) płynąca z jeziora Niewolin (Mauer) i Łania (Alle), nad którą Barcin Bartenstein a niedaleko niego Słomno (Sklumen).

Dalszy ciąg rzek północno-słowiańskich.

6. Passarga, także we właściwych Prusach stanowiła zachodnią granicę ziemi Warmińskiej w której miasto Orneta (Wormdit) a Łania wschodnią. Polacy pruscy zwali ją Pasłęką, nad nią leży Brunów czyli Braniewo (Braunsberg) a nieopodal Narzyce (Frauenburg), gdzie spoczywa nasz nieśmiertelny Kopernik.

7. Wisła na 130 mil długa zabiera z sobą przeszło 120 rzek i rzeczek, jest prawdziwie naszą rzeką. Źródło jej pod miastem Wisłą na podgórzu Jabłonek karpackich, leżącego w księstwie Cieszyńskim Austriackiego Szląska. Zmierza naprzód na północ przez miasto Cieszyn a w okolicy Oświęcimia i Zatora stolic dawnych księstw t. j. Szląskich, płynie na wschód koło wsi Tyńca, gdzie Bolesław W. drugie opactwo Benedyktynów osadził, między Krakowem a Podgórzem, koło Koszyc, Wiślicy, w której sam Kazimierz W. statut czyli prawa nadał, dalej koło nowego miasta (Korczyzna) Sandomirza*), do Zawichosta i w tym ciągu oddziela Galicyą od dzisiejszej Polski.

Od Zawichosta obraca się na północ i wchodzi w Królestwo Polskie, dzieląc je prawie na dwie połowy równe. W tym kierunku dąży aż do Modlina i ma po lewicy Solec, Sieciechów, gdzie także Bolesław W. trzecie opactwo Benedyktynskie ustanowił. — Kozielnice, Czernsk dawną stolicę ks. Mazowieckich i płynie pomiędzy Warszawą a Pragą. Na prawicy zaś jej są: Kazimierz, Puławy, dziedzictwo Czartoryskich, gdzie była szacowna biblioteka i zbiór starożytności polskich i obcych, Stężyca st. dawniej t. i. ziemi i Maciejowice, gdzie Kościuszko przez Rosyan do niewoli wzięty.

*) Sandomirz jest właściwie Sądomyrem, bo jest złożony z sądu i miru czyli starodawnego pokoju. Toż o Kazimirzu i t. p. wiedzieć trzeba.

Od Modlina aż do Nieszawy kierując się na zachód i ma po prawym brzegu Wyszogród, Płock, w którym grób Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego, Dobrzyń st. dawniej t. i. ziemi i Bobrowniki.

Od Nieszawy idzie na północ i wchodzi w posiadłości teraz do państwa pruskiego należące, mając na prawo właściwe Prusy, a na lewo Pomorze Nadwiślańskie (Gdańskie). Tak płynie aż do morza Bałtyckiego, w które czterema odnogami wpada, a na przód poniżej Gniewu (Mewe) a powyżej Mątew (Montau) na prawo puszcza jedną Nogę (Noga-t, która płynie koło Czartyna czyli Malborga (Marienburg) dawniej stolicy Krzyżaków i pod Drażnem czyli Elblągiem (Elbing) wpada do odnogi świeżej (Frische Haff). Po tém niżej Czczewa (Dirschau) rozdziela się na Karpówkę czyli Wisłę starą i na Leniwkę czyli Wisłę Gdańską, z których pierwsza wlewa się także do odnogi Świeżej, druga do Bałtyku za Gdańskiem. Z Leniwki znowu w ostatnim dziesiątku lat samo przyrodzenie na lewym brzegu wydało Nową odnogę.

W tym ciągu od Nieszawy po prawej jest Tarnowo (mazowieckie) czyli Toruń, miejsce urodzenia naszego Kopernika, gdzie ma pomnik ku swęj pamięci świeżo przez Prusaków wystawiony, Chełmno (Culm), Grudziąż (Graudenz), Kwidzyn (Marienwerder), po lewej zaś Swiecie (Schwetz) i za Gdańskiem Oliwę, gdzie z Szwedami zawarł umowę rzadki w dziejach świata król Jan Kazimirz, co dobrowolnie koronę złożył.

Do Wisły z prawego brzegu wpadają: w Galicyi Soła, pod Oświęcimiem Raba *) płynąca koło Bochni, w której kopalnie soli, Dunajec, który zabiera z sobą Poprad z za Karpat płynący i rozgraniczający Słowaków od Węgierskich Rusinów, Wisłoka i San nad którym Przemyśl. W Królestwie Polskiem Wieprz i Bug, który wypływa z Galicyi, płynie na północ aż po za Niemirów który był miejscem wspólnego zetknięcia się z sobą wszystkich trzech sąsiadów dzielących się Polską. W tym ciągu oddziela Wołyń i Litwę od królestwa Polskiego i bieży koło Żółkwi pomiędzy Horodłem, gdzie Jagiello wielkie księstwo Litewskie od feudalności uwolnił i Włodzimierzem (z kąd powstała Wladimiria czyli Lodomerya), między Dubienką przez Kościuszkę wsławioną, a Brześciem Litewskiem bo jest i Kujawskie nad Wisłą.

Od Niemirowa zmierza pod Modlin na zachód w królestwie Polskiem i pod Serockiem po prawicy zabiera z sobą Narew

*) Raba znaczy ospowata.

która płynie z pod miasta Słonima z Litwy, i na granicy Królestwa Polskiego zabiera Biebrzą (Bobrzą). Nad Narwią leży Ostrołęka i Pułtusk, z których pierwszą rok 1831, a drugi 1807 sławi.

Na granicy północnej, z prawego brzegu do Wisły wpada jeszcze Drwęca, a w Prusach właściwych poniżej Grudziąża Ossa, pamiętna słupami żelaznymi, które w niej bić miał Bolesław Wielkim słusznie zwany.

Do Wisły z lewego brzegu wpadają: na granicy Ślązka i okręgu Krakowskiego, Przemsza biała z czarną. W królestwie: Krakowska Nida, Sandomirskie Kamienna i Pilica, Mazowiecka Bzura. W Pomorzu nadwiślańskim Brda, nad którą Bydgoszcz (Bromberg).

Rzeki północne u źródeł tylko słowiańskie, zresztą zniemczone.

8. Odra na 150 mil długa, bierze początek z Sudet w Morawii, nie zbyt daleko od Olomuńca, przepływa tę część Ślązka, która do Austrii należy, pod Boguminem (Oderberg) wpada w Ślązk pruski, przed Krośnem w Brandenburgią, za Świeciem (Szwedt) w Pomorze nadodrzańskie do państwa Pruskiego należące; pod Szczecinem (Szczytnem, Stettin), tworzy obszerne rzeczysko, i pod niem w morze Bałtyckie wpada. W Ślązku nad nią leży Raciborz, Koźle (Kosel), Opole (Oppeln), Brzeg (Brieg) przed którym mowa polska ustawa, która się aż do Karpat ciągnie. Dalej jest Wrocław i Głogów, a w Brandenburgii Frankfort (nad Odrą) i Kiestrzym (Küstrin).

O parę mil poniżej Wrocławia, z lewego brzegu zabiera z sobą małą rzeczkę Słężę (Lohe), od której Słężanie swe nazwisko biorą. Z prawego brzegu w Brandeburgii pod Kiestrzymem wpada do niej Warta, która wypływa pod Kromołowem w Krakowskim, pruje koło Częstochowy Kaliskie, pod Pyzdrami z lewego brzegu zabiera Prosnę a koło Poznania Poznańskie i znowu na granicy Poznańskiego z prawego brzegu poniżej Skwierzyny (Schwerin) bierze Noteć, która jest z Brdą połączona kanałem.

9. Łabia (Elba) bierze początek w górach Olbrzymich, ciągle ma kierunek zachodnio północny, płynie przez siedzibę Słowiańską Czech, gdzie po lewicy zabiera z sobą Mołdawę (Weltawę), bieży potem przez królestwo Saskie, Saksonią pruską, pomiędzy Hanowerskim z jednej a Meklemburskim z drugiej strony, i po za Kamieniem (Hamburg) w morze północne wpada, przebiegłszy 150 mil. Z lewego brzegu pomiędzy Dziewinem (Magdeburg) a Dessawą (Dessau), zabiera z sobą rzekę Sołę (Saale), podobną do

Galiczyjskiej, w której Bolesław Wielki miał być słupy żelazne. Do Soly z prawego brzegu wpada znowu Elstera biała, przez Lipsk płynąca, w której księżę Józef Poniatowski w r. 1813 utonął.

Na prawym brzegu Elby ma znów swe ujście Elstera czarna powyżej Wittemberga, a pod Chabowem (Havelberg) Chabową (Havel), która płynie przez Spandau, Podstąpin (Podstam), Broniborz (Brandenburg), Rętowo (Rathenów) i w Spandau zabiera z sobą Sprowę (Spree).

Zródło Sprowy jest w samym północnym krańcu gór Olbrzymich. Pruje ziemię Łużycan szczepu Słowiańskiego nam najbliższego, która leży częścią w Saksonii, a częścią w Brandeburgii pruskiej. Płyne koło Budyszyna (Bautzen), gdzie Bolesław Wielki zaszczytną dla siebie z Niemcami ugodę zawarł, koło Gródka (Spremberg), Kosobud (Kotbus), Lubienia (Lübben), Trzebnicy (Trebnitsch) i przez Berlin, oddzielając od niego stare miasto Kolno (Köln), za czasów Pomorzan jeszcze zbudowane.

Labia za pomocą Chabowy jest kanałem Finowa, a za pośrednictwem téjże Chabowy i Sprowy kanałem Fryderyka Wilhelma połączona z Odrą. Tak więc z morza Niemieckiego można dopłynąć aż do samego Krakowa Elbą, Chabową, n. p. kanałem Finowa, Odrą, Notecią, kanałem Bydgoskim, Brdą i Wisłą.

Rzeki północne niemieckie.

10. Wezera po za Bremą (Bremen) wpada do morza Niemieckiego, odgraniczając Oldenburskie od Hanowerskiego. W ostatniem królestwie powstaje z połączenia się pod Münden (nie pod Minden) Werry, z gór Turynگیjskich i Fuldy z Rhönegebirge wypływającej. Do niéj także z prawego brzegu niedaleko Werden wpada Aller z Leiną.

11. Ems bierze początek w północno wschodniej Westfalii, krainie do państwa Pruskiego należącej, a przepłynąwszy ją w Hanowerskie wchodzi, i w niem do morza Niemieckiego wpada.

12. Ren 170 mil ubiega, bierze początek w najwyższych Europy górach; źródła jego są bowiem w Alpach Szwajcarskich, u podnóża szczytu s. Gotarda. Porze ku północy najprzód południową Szwajcaryą, oddziela ją potem od Tyrolu, przepływa jezioro Konstancyjskie (Roden), obraca się na zachód i rozgranicza Badeńskie od Szwajcaryi. Pod Bazyleją kieruje się na północ, płynie pomiędzy Francją i krainą Bawarską z jednej, a z drugiej strony między Badeńskiem przeryna potem Hessyą Darmsztadzka, dalej rozgranicza Nassauskie od krain nadreńskich pruskich, potem je same przebiega, wchodzi do Niderland, tam się na kilka odnóg dzieli,

i wpada do morza Niemieckiego. W swym biegu tworzy wiele wodospadów, z których najznakomitszy znajduje się w okolicy Schaffhausen w Szwajcaryi.

Najznakomitsze rzeki wpadają doń — z prawego brzegu są: w Badeńskim pod Manheimem Nekar, koło którego Stuttgart i Heidelberg, przepływa całe Wirtemberskie. Men biorący początek w górach Turyngijskich, płynący przez północną Bawaryą, dalej pomiędzy Hessyą Darmsztadzka i Nassauskiem, a pod Moguncyą (Mayance, Mainz) ma swoje ujście. Nad nim leży Baireuth, Bamberg, Würzburg i drugi Frankfort (nad Menem).

Po lewój ręce Menu leży część Hessyi Darmsztadzkiej, w której płynie jakby nasza krakowska Nida (Nidda), nad tą stoi miasto, przy którym raz jeszcze powtórzone nasze miano Nida. Mała ta rzeczka do Menu wpada. W krainie znowu nadreńskiej pruskiej, po prawej ręce Renu znajduje się maleńki strumyk, który także nasze nosi miano, czyli Wid (Wied), który jest źródło-słowem polskiego o-widu Wid-zenia, widna (za widna), Widnia pisanego Wiedniem, Widynu i t. d. Strumyk ten podobnie do Renu wpada, ale co najważniejsza, że wpada pod miasteczkiem Niewid albo Nowywid (Neuwied).

Z lewego brzegu do Renu wpada Mozella pod Koblencem w krainie nadreńskiej pruskiej, która wypływa z Wogiezów i znaczną część Francyi porze. Moza (Maas), mająca źródło w północnej Francyi, prująca Belgią i w Hollandyi mająca swe ujście.

Znakomitsze miasta koło Renu są: we Francyi Kolmar i Strasburg, w państwie Pruskiem Kolonia (Cologne, Cöln) i Düsseldorf. Piękności brzegów Renu pomiędzy Kolonią a Moguncyą żadna niewyrównywa rzeka, czego dowodem są miliony podróżnych, którzy je co rok zwiedzają.

Rzeki francuzkie.

13. Skalda (Schelde, Escant), wypływa z Ardenów Francuzkich wpada prawie w Belgii do morza Północnego.

14. Sekwana (Seine), ma źródła w pagórkach złotym, płynie przez Paryż, wpada do la Manche, poniżej Rouen.

15. Ligiera (Loire) poczyna się w Sewennach, przechodzi przez Orlean, i pod Nant (Nantes) wbiega w zatokę Gaskońską.

16. Żyronda (Gironde) powstaje z połączenia się Garonny z Dordonią (Dordogne). Pierwsza ma źródło w Pireneach, płynie

przez Tulużę (Toulouse) i Bordo (Bordeaux) a druga wypływa z pod góry złotój (Mont d'or), poniżej Bordo łączy się z Garonną i tworzy Żyronde.

17. Rodan (Rhône) wypływa w Szwajcaryi u stóp ś. Gortarda, pod Lugdunem (Lyon) we Francyi zabiera z sobą Saonę z Dubem (Doubs) złączoną, skręca się na południe i poniżej Awenionu (Avignon) wpada w mr. Śroziemne do zatoki Lugduńskiej.

Rzeki Portugalsko-Hiszpańskie.

18, 19, 20. Duero, Tag (Tajo) i Gwadyana wypływają w Hiszpanii, wpadają wprost do oceanu Atlantyckiego w Portugalii. Duero ma ujście pod Oporto, Tag pod Lizboną a Gwadyana na granicy portugalsko-hiszpańskiej.

21 i 22. Gwadalkiwir i Ebro są rzekami zupełnie hiszpańskimi; pierwsza wpada na zachód Kadyksu i nad nią leży słynna Sewilla, druga zaś płynie przez pamiętną dla nas Saragossę i poniżej Tortozy wchodzi w mr. Śroziemne.

Rzeki Włoskie.

23. Po ma źródło w Alpach Kottychii u stóp szczytu Viso, płynie ciągle na wschód przez całe północne Włochy a naprzód przez Sardyńskie potem granicą Parmańskiego, Modeńskiego i państwa Kościelnego z jednej a z drugiej strony Lombardzko-Weneckiego i wpada w zatokę Wenecką do odnogi Adryatyckiej. Nad nią leży stolica Sardyńskiego Turyn i Kremona skrzypcami sławna a blisko niego Mantua.

24. Adyga (Etsche) bierze początek w Alpach Tyrolskich, płynie przez Trydent (Trient, Trent) Weronę i w Lombardzko-Weneckim, tam gdzie i Po wpada.

25. Tyber w państwie Kościelnym nad nim stoi Rzym dawniej stolica grabieży i niewoli władców starego ładu a dziś Głowy katolickiego świata. Płyne z Apenin w mr. Toskańskie.

Rzeki Niemiecko-Słowiańskie.

26. Dunaj jest największą w Europie rzeką, ubiega bowiem 408 mil, pochłania w sobie 120 rzek i w okolicy Przeborka (Presburg), jest na 1200 za Budzynom (Buda) 3000 a w całej Turcyi do 4 i 6 tysięcy stóp szeroka. Ma swe źródła w południowym krańcu Czarnolesia (Schwarzwald) w Badeńskim. Płyne na wschód przez Sigmaringenie, Wirtemberskie, Bawaryę, arcyksięstwo Austryackie, w Węgrzech pod Wacowem (Waitzen) obraca się na południe w okolicy swój wyspy i miasta Mohacz (Mohacs) wchodzi w ziemię

Węgierskich Serbów koło Białogrodu (Belgrad), kieruje się znowu na wschód, a na prawicy swój mając Serbów i Bulgarów Tureckich kilkoma odnogami wpada do mr. Czarnego.

Nad Dunajem leżą następujące miasta: Ulm na granicy wschodniej Wirtemberskiej, odkąd ta rzeka zaczyna być splawną — Donauwört, Ingolstad, Rzezno (Ratysbona Regensburg), Pasów (Passau) w Bawaryi — Linice (Linz) i Wiedeń (Wien) w arcyksięstwie Austryackim — Przezbork czyli Brzetysława (Presburg (Peszt), z Budzyniem czyli Budzyń (Ofen) w Węgrzech — Widyń w Turcyi albo raczej w Bulgarach.

Prócz Mohacza poniżej Budzynia tudzież pod Wacowem (Wai-tzen), Dunaj tworzy znaczne wyspy, ale największa jest w okolicach Raby między Przezborkiem a Komornem. Odgrywała ona bardzo ważną rolę w czasie ostatniej wojny Węgierskiej (r. 1849), zowie się Schütte i jest długa na 15 a na 2 do 3 mil szeroka.

Źródła Dunaju przed tém Hister zwanego według świadectwa Jornanda służyły dawniej za granicę zachodnią siedziby Słowian.

Z prawego brzegu wpada do Dunaju w malutkim księstwie Sigmaringen bardzo mała rzeczka, która nas przecież wielce zajmować winna, bo jój miano pomimo świadectwa Jornandesa oczywiście dowodzi, że kiedyś Słowianie w tych okolicach mieszkali. Na imie tej rzece jest nasz Smiech (Schmiech). W Bawaryi wpada znowu Wertach, a do tego Wertacha wlewa znowu pod Augsburgiem swą wodę Lech z Alp Tyrolskich idący, bo i tu niegdyś Słowianie żyli. W Bawaryi wpada także Izara, nad którą Monachium (Mnichów, München).

Na granicy Bawaryi tudzież arcyksięstwa Austryackiego Ina (Inn) nad którą Insbruck płynąca z tych samych Alp. W samym arcyksięstwie zaś małe rzeczki: Truna (Trann), Enza (Enns) ze Styrem (Steyer), Ipuza (Ips). W Węgrzech Raba (Raab) taka sama jak w Krakowskiem: na granicy Węgier i Sławonii Drawa (Drau), która pod Osiekiem (Essek) wpada, zabierając z sobą Murę. Na granicy znowu Turcyi i Austrii Sawa ma ujście pod Ziemuniem (Semlin).

Z lewego brzegu Dunaju wpada na granicy arcyksięstwa austryackiego i Węgier Mora wa płynąca z Sudet południowych przez Morawy wedle Ołomuńca, Kromieryża (Kremsier) w r. 1848 sejmem austryackim sławnego, Grodziszczca (Hradisz), Brzesławy (Lundenburg). Kr. Węgierskie a raczej ziemię Słowaków prują; Waga, nad którą Tręczyn i Nitra (Neutra), nad którą Zwolen (Altsohl), Bystrzyca (Neusohl), obie wpa-

dają pod Komornem, a Hron (Gran) z Iplem pod miastem Ostrygom (Gran).

Cały kraj Węgierski od granicy wschodnio-północnej do Tokaju a ztąd aż do granicy południowej przeryna Cissa (Theiss) Jój źródło w Karpatach wschodnio-północnych, odgranicza z początku Rusinów Węgierskich od Wołoszy Austryackiej, potem część Węgier od Magjarów zamieszkałą a nakoniec przebywa Serbów Węgierskich i wpada pomiędzy Nowym Sadem (Neusatz) a Ziemuniem (Semlin). Nad nią leży Szczygot (Szigeth) Gust (Huszth), Fired (Füreth), Solnok, (Szolnok), Segiedyn (Szegedin), Kaniza (Kis Kanissa).

Z prawego brzegu Cisa zabiera z sobą pod Tokajem Bodrog płynący wedle Munkacza i potoku Saryskiego. Do Bodrogu znowu wpada Ondawa wraz z Ciepłą (Tepla) płynącą koło Bardziejowa (Bardyów Bartfeld). Obie te rzeczki rozgraniczają Słowaków od Rusinów Węgierskich. Z Bodrogiem łączy się jeszcze Ung, oddzielający Rusinów od Magjarów, nad którym leży Ungwar.

Niezbyt daleko od Tokaju wpada do Cisy Hernat nad którym Koszyce, a do Hernatu Torysia koło Przesowia (Eperies) płynąca. Cisa pod Solnokiem zabiera jeszcze po swój prawicy Zadwę, nad którą Hatwan. Do Zadwy wpada znowu mała rzeczka, nad którą leży Kopalna miasteczko w r. 1849 wypadkami bardzo słynne.

Po lewicy Cisy wpada Szamos nad którą Kolos (cz. Klausenburg) i Keresz z wielu odnóg złożony, z których nad jedną leży Wielki Warad (Gross-Wardein), ale największa rzeka po lewej ręce wpadająca do Cisy jest Marosz, płynąca ze wschodu na zachód i rozgraniczająca w części Magjarów od Serbów. Ta rzeka wypływa z Karpat wschodnich, a wpada naprzeciw Segedyndu; nad nią leży Arad, stary i nowy, nad nią drugi Białogród cz. Belgrad (Karlsburg).

Rzeki Wołoskie.

Z lewego brzegu Dunaju w dalszym ciągu wpadają: Seret w Multanach Tureckich czyli na Wołoszczyźnie i Prut rozgranicza Multany Tureckie od Rosyjskich cz. od Besarabii. Koło Pruta leżą Jassy.

Z lewego brzegu do Menu, koło Bamberga wpada Regnitz, nad którym m. Erlangen, a powyżej Rzezna pod Helheimem, do Dunaju po lewicy wpada znowu Altmühl, nad którym

Beilngries. Regnitz pod Erlangą jest połączony kanałem Ludwika z Altmühlem pod Beilngriesem, przeto z morza Północnego do mr. Czarnego, dopłynąć można Renem, Menem, Regnitzą, kanałem Ludwika, Altmühlem i Dunajem.

Rzeki południowe Słowiańskie.

Rzeki do mr. Czarnego wpadające:

27. Dniestr, wypływa z Karpat w okolicy Samborza w Galicyi: od Chocima do swego ujścia rozgranicza Besarabią cz. Multany rosyjskie od tak zwanéj teraz Małorusi, a ubiegłszy przeszło 100 mil, wpada do zatoki Odeskiej. Nad nim i w okolicy jego leżą: Żurawno, gdzie Jan Sobieski przeciw 10 razy większej sile Turków, dzielnie się bronił i Ukrainę od nich odzyskał; Halicz st. Czerwonorusi; Buczacz, gdzie król Michał Podola i Ukrainy Turkom odstąpił, i obowiązał się im haracz płacić; Chocim; Zbrucz nad rzeką tego imienia, wpadającą do Dniestru pod twierdzą Okopy Ś. Trójcy, przez Jana III zbudowaną. Na dnie téj rzeki w ostatnich dniach znaleziono bóstwo Słowiańskie, które do Krakowa odesłano. Kamieniec Podolski, twierdza Rp. Polsk. przeciw Turkom; Zwaniec pod którym J. Kazimirz od Chmielnickiego był obleżony; Mohiłow Kisyniów; Bender i Akierman przy ujściu.

28. Boh porze Ruś i wpada w tę samą odnogę, nieopodal od Oczakowa. Kraina pomiędzy tą górną rzeką a środkowym Dniestrem, nazywa się Podolem. Nad nią i w jej okolicy leżą miasta: Winnica, Bar, pamiętny konfederacją za St. Poniatowskiego, Bracław, dawniej stolica województwa Human, pamiętny straszliwą rzezią Tulczyn.

29. Dniepr na 240 m. długi: w nim Bolesław W. na pamiątkę swoich zwycięstw miał wbijać słupy żelazne. Był on blisko wschodniej granicy Rzeczypospolitej Polskiej, a jeszcze i teraz za nim, daleko się granica Rusi białej i dzisiejszej małej rozciąga. Źródło jego tam, gdzie zachodniej Dźwiny, to jest w okolicy Waldaju, w Rosyi; pruje Ruś białą i wpada także w zatokę Odeską pod Chersonem. Miasta nad nim i koło niego są: Drogobuż, Smoleńsk, dawniej stolica województwa Orsza, pamiętna zwycięstwem r. 1514 przez Polaków, Skłów, Mohiłow białoruski, Kijów, Pereasław, Kaniów, Krzemieńczuk, Jekatarynosław.

Poniżej ostatniego miasta Dniepru koryto jest zasłane bryłami kamieni, które bieg rzeki tamują i są przyczyną, że z powodu gwałtownego wśród nich przeciskania się, woda wielki szum wydaje. Te zawady noszą imię progów w porohów, i od nich to Kozacy nad Dnieprem mieszkający, nosili imię zaporoskich czyli zaprogskich.

Z prawego brzegu do Dniepru wpadają: Berezyna, głośna przeprawą francuzką w 1812 r., nad nią Bobrujsk — Prypeć, znana ze swych bagien Pińskich, które są zapewne najrozleglejsze w Europie; ciągną się bowiem wzdłuż brzegów całej prawie rzeki, a sięgają 10 mil w szerz. Prypeć płynie od zachodu na wschód. Bierze początek na Wołyniu blisko Buga, z jezior niedaleko od Włodawy leżących, a wpada naprzeciw Starój-Huty do Dniepru. Nad nim jest Pińsk i Mozyr.

Prypeć zabiera z sobą po prawicy Styr, nad którym Łuck, stolica dawniejszego województwa Wołyńskiego i Czatorysk. Horyń, płynący koło Brodów, Wiśniwcy, gniazda rodziny Wiśniowieckich, z której pochodził król Pol. Michał, Zasławia, Ostroga. Obie te rzeki Styr i Horyń ze Słuczą prują Wołyń.

Z lewego brzegu do Dniepru wpada, lód Soża naprzeciw Łojewa, zabierająca z sobą Wechrę, nad którą Mścislaw, na samej wschodniej granicy Rzeczypospolitej Polskiej leżący — 2re Desna płynąca wedle Brańska, Nowogrodu Siewierskiego i Czerniechowa — 3cie Worskla, nad którą Połtawa, pamiętna klęską Karóla XII w r. 1709.

Rzeki Rosyjskie:

30. Don 200 mil długi, ma wodę mętną, ledwo zdatną do picia, wypływa z okolic Tuły, zabiera z sobą Doniec i wpada w odnogę Azowską.

31. Wołga 444 mil ubiega, jest to trzecia znakomita rzeka, wypływająca z szczytów Wałdajskich, wpada do mr. Kaspijskiego Od źródła do m. Wasila, poniżej Makaryjewa, jest w Rusi wielkiej, od Wasila do m. Carycyna, płynie jej wschodnią granicą, odtąd krajem Kalmuków Rosyjskich, aż do swego ujścia pod Astrachań.

32. Ural wypływa z gór tego imienia, wpada w jezioro Kaspijskie, i wraz z niem i pomienionemi górami, wedle niektórych, ma stanowić granicę między Europą i Azyją.

Jeziora.

Największe jezioro na świecie czyli mr. Kaspijskie, leży w kącie wschodnio-południowym granic, między Azyją i Europą; jego bowiem zwierciadło wynosi koło 10,000 mil kwadratowych, a głębokość jego przeszło 400 stóp. Nie ma związku z żadnym morzem i samo wysychanie jest dostateczne do pozbycia się zbytku wody, ciągle z Wołgi i innych rzek do niego napływających. Woda jego niezdatna do picia, jest bowiem tak słona, jak morska, z tego też powodu jezioro to uważają za morze.

Ladoga jest znowu największe jezioro w Europie; z niego wypływa Newa, znajduje się w Rosyi, podobnie jak Onega, na granicy Rosyi i Finlandyi, tudzież Pejpus dawniej Czudskie, na granicy Estonii czyli kraju Czudów i Rosyi. Po tém następuje Konstancyjeńskie cz. Bregienkie lub Boden (dawniej lacus Mursianus), na granicy Wirtemberskiego i Szwajcaryi — Błotne (Balaton, Platten) i Nezyder (Neusiedler) w Węgrzech — Genewskie w Szwajcaryi — Neufchatelskie w Szwajcaryi — Magiore, Comoch, Garda, we Włoszech — Gopło, na granicy król. Polskiego i W. ks. Poznańskiego.

Niziny i Równiny.

Powiedzieliśmy na stronnicy 15, że obszerna powierzchnia ładu nad zwykłą wysokość wzniesionego, zowie się wyżyną, i te już w Europie znajdujące się, na str. 28 wymieniliśmy. Nizinami znowu nazywa się ład obszerny, niżej jak zwyczajnie leżący, równiną zaś mianujemy takie płaszczyny, które się mało co nad zwierciadło morskie wznoszą.

Niziny w Europie są mniej rozległe, jak w innych częściach świata. Naddunajskie w Bulgarach i Wołoszczyźnie, tudzież w Węgrzech, są zajznakomitsze. Po tém idą, znajdujące się nad rzeką Po, czyli Nadpoańskie; dalej Górnoreńskie czyli Szwajcarskie, i Średnioreńskie między Bazyleą a Moguncją i t. d.

Co się tyczy równin w Europie, powiedzić można, że w niej są bardzo rozległe, i że się rozciągają od Paryża i Londynu, aż do Kazania i Archangielu: że zajmują Francją północną, Belgiją, Hollandiją, północne Niemcy, Prusy, większą część Polski i Rosyją aż do gór Uralskich.

Ludność kuli ziemskiej.

Liczba ludzi zamieszkujących ziemię, podług Hr. Berghausa, wynosi 1272 milionów, z których jest: osiadłych 1055 milionów, koczujących przeszło 203, polujących i rybaków 13. Pod względem religii zaś, wypada na Chrześcijan prawie 400 milionów, tyleż prawie na Azyatyckich Budystów czyli wyznawców Budy, 200 przeszło na Machometan, 172 na Braminów w Azji, czyli wyznających zasady Bramy — 38 miln. Żydów, a 114 milionów bałwochwalców.

Różnica ludzi pod względem barwy ciała.

W barwie ciała ludzkiego, upatrzone trzy odmiany: białą, w całej Europie, Azji zachodniej i północnej Afryce — żółtą wre-

szcie Azji i Ameryce, tudzież czarną u Murzynów (Negrów) środkowej Afryki i na wyspach Oceaniki. Tę różnicę w barwie odpowiadają i lekkie różnice w zewnętrznej postaci ciała. Niektórzy jeszcze do tych trzech różnic dodają barwę kasztanową, lecz ta mało co się od żółtej różni, i miedzianą, która już w rodowitych Amerykanach dogorywa.

Różnica ludzi pod względem mowy.

Znamy dotąd 2000 języków, lecz tylko 860 dokładniej zgłębiono. Z tych przypada 53 na Europę, 153 na Azję, 115 na Afrykę, 422 na Amerykę, a 117 na Oceanikę. Podług tego cały ród ludzki, dzieli się na 4 pokoleń:

1. Indo-Europejskie: zaludnia Indie w Azji, prawie całą Europę i część północnej Ameryki.

2. Północne: zamieszkuje północ starego i nowego łądu. Prócz Magiarów i Turków, którzy się ku południowi Europy usadowili, należą do niego Estowie czyli Estonowie na półwyspie Estonii, odnogą Fińską i Ryską oblanym, Lapończykowie i Finlandczycy między Bałtykiem a morzem Białym; Samojedy, Tatarzy, Baszkiery, Kałmuki itd. nad brzegami lodowatemi, tudzież za Wołgą, od m. Makaryjewa do jej ujścia, a z tej strony od m. Carycyna, do m. Ustłabińskaja nad Kubaniem, wpadającym w odnogę Azowską, i po za Kubaniem. Cztery ostatnie ludy, nietylko w innych częściach świata, ale jak widzimy mieszkają i pod rządem rossyjskim w Europie, na wschód Dźwiny północnej, Wołgi środkowej, i po obu stronach dolnej Wołgi.

3. Semowe, tak nazwane, bo go uważają za semowych niby potomków. Do niego należą mieszkańcy zachodniej Azji, jako to: Hebreje, Fenicyanie, Arabi, Syryjczycy itd.

4. Chińskie: głównie w Chinach i krajach pod ich rządem zostających, czyli w Azji środkowej i wschodniej.

Pokolenia te, stósownie jak się języki rozróżniają, dzielą się na plemiona, — plemiona na rody, — rody na narody, — narody na szczepy czyli przyrody, — szczepy czyli przyrody na rozszczepy czyli rozrody, — a rozszczepy czyli rozrody na podszczepy czyli podrody itd. Tak np. pokolenie Indo-Europejskie, składa się z 5 plemion, między któremi jest plemię Wendów, a plemię to z którego i my pochodzimy, dzieli się na dwa rody: Słowiański i Litewski. Ród Słowiański, składa się znowu z 6 narodów: Polskiego, Czeskiego, Łużyckiego (w Saksonii i Brandenburgii), Ruskiego, Bułgarskiego (w Turcyi), tudzież Illiryskiego (w Austrii i Turcyi). Trzy pierwsze są zachodnie,

czwarty wschodnim, a dwa ostatnie południowe. Miana te nie tylko im są nadane od położenia, lecz i z powodu obrządków religijnych. W zachodnich bowiem sam prawie katolicki, w Ruskim prawie sam wschodni, a u południowych narodów, oba te obrządki są prawie na pół zmieszane. Naród Ruski znowu rozpada się na trzy szczepy: wielki, mały i biały. Szczep na ostatek Wielkoruski, ma Nowogrodzki rozszczep.

Rody europejskie.

W Europie trzy główne osiadły rody: 1) Słowiański, i ten jest najludniejszy: liczy bowiem podług Szafarzyka, 78 milionów; zajmuje prawie całą wschodnią połowę Europy, rozciąga się bowiem od Bałtyku do Adryatyku i Czarnego morza, tudzież od Środkowej Wolgi, do gór Czeskich (Böhmerwald). 2gi ród jest Romański, ma ludności podług ogłoszeń z mównicy francuzkiej r. 1848, 76 milionów dusz, zamieszkuje południowo zachodni róg Europy, i siedzi we Francyi, Hiszpanii, Portugalii, Włoszech i na Wołoszczyźnie. 3ci ród jest Teutoński czyli Niemiecki, który zajmuje sam środek Europy, który jak sami Niemcy roku 1848 na sejmie frankfortskim zeznali, w samych Niemczech 35 milionów dusz wynosi. Lecz zważając na liczbę G. Hansera z r. 1849 wynoszącą 38½, i odtrącając z niej blisko 7 milionów Słowian, mieszkających w Czechach, na Morawie, w Cieszynie, Oświęcimie i Zatorzu, na Styrsku, w Korutaniech, Krainie i adryatyckiem Pobrzeżu; pozostanie tylko koło 32 milionów Niemców. Anglicy, Szwedowie, Duńczycy, Hollendrzy wprawdzie z Niemców swój ród wywodzą, lub pochodzą z pomieszania się różnych narodów z Niemcami, lecz w téj mierze rozgatunkowanie potrzebne.

Rozmaite kształty rządów.

Trzy pomienione Rody Europejskie, bez względu na swe pochodzenie, są podzielone na rozmaite części, różnym poddane prawom i rządóm, lecz osobiwie ród Słowiański jest poczłonkowany. Zwykle rządzą niemi pojedyncze osoby, które się mianują cesarzem, imperatorem lub sułtanem, królmi, wielkimi lub po prostu książętami, a kraje przez nich rządzone zowią się cesarstwami, królestwami, zwykłemi lub wielkiemi księstwami. Taki kraj, w którym jedna osoba pod jakimbądź z wyliczonych imion rządzi, nazywa się jednowładztwem (monarchią).

Czasem jednowładzca (monarcha) sam stanowi prawa dla ludu, który za swój uważa i poddanym go zowie, czyli inaczej mówiąc, niekiedy władca łączy w sobie władzę prawa dającą czyli prawo-

dawczą, i wykonywającą one czyli wykonawczą albo rząd, i wtedy zowie się samowładcą czyli samodzierżą. Gdy rządy jego są łagodne, przybiera imię samowładztwa umiarkowanego.

Ale powszechnie dziś w Europie, władza prawodawcza od wykonawczej czyli rządu w jedynowładztwach jest poddzielana. Prawa stanowią Sejmy (parlamenta, kongresy, stortingi) złożone z posłów, wybranych od narodu, a rząd je tylko wykonywa. Prócz tego powszednie w nich jest prawo zasadnicze, przez naród lub panującego nadane, na dochowanie którego naród równie jak panujący przysięga. To prawo zasadnicze zowie się konstytucją czyli ustawą zasadniczą, a takie jedynowładztwa noszą miano konstytucyjnych czyli ograniczonych, domyślając się: ustawą zasadniczą. Dla różnicy zatem jedynowładca, który żadnymi prawami nie jest skrzępowany, nieograniczonym się nazywa.

Ustawy zasadniczej czyli konstytucyi główną zasadą są prawa Boskie. I tak, ponieważ nikt nie ma ani jednego, ani trzech oczów, tylko dwa: więc wszyscy mieszkańcy kraju używają praw równych. Powtóre, ponieważ Bóg nadał ludziom myśl, wolno we wszystkich kierunkach poruszać się mogącą; ponieważ im nadał mowę, równie łatwo te myśli objawiać mogącą; przeto wolność mowy i pisma jest drugim konstytucyi warunkiem. Potrzebie, ponieważ piąte przykazanie Boże zabrania na bliźnich nastawać życie, a siódme nie dozwala samowolnie cudzą rozrządzać własnością; dla tego też w krajach konstytucyjnych, sam naród na swych sejmach stanowi o wojsku i podatkach, równie jak o wszystkich swych potrzebach, zostawiając tylko wykonanie swych postanowień rządowi.

Rządy jedynowładne konstytucyjne, od pary lat są dziś mniej więcej upowszechnione w Europie.

Gdy naród ma konstytucją, gdy władza prawodawcza jest przy nim czyli przy sejmie odeń wybieranym, a rząd zostaje w ręku jednej lub kilku osób przez naród mianowanych na rok, więcej, lub na dożywocie; rząd taki zowie się wielowładnym czyli Rzeczpospolitą. Gdy zaś w niem możni (arystokraci) urodzeniem lub swém mieniem rządzą; wtedy Rzeczpospolita zowie się możnowładną (arystokratyczną), a ludowładną (demokratyczną), gdy mężowie znakomici cnotą, umysłem i nauką, kierują sprawami narodu

Ludowładztwa cechą niezaprzeczoną jest, że każdy obywatel kraju wpływa do oboru posłów na sejm i do oboru naczelnika rządu. Naczelnik ten zwykle zowie się Prezydentem, a jak w Rzeczpospolitej Polskiej, mianowany był dożywotnie królem. Gdy ich jest kilku noszą miano konsulów, a senatu czyli starszyny, gdy ich wielu.

Rzeczpospolitych w Europie jest bardzo mało, lecz za to Ameryka cała, prócz dwóch konstytucyjnych jednoladztw, z nich się samych składa. Ośm europejskich jest: Szwajcarska, Jońska, Andorska, Śto-Maryjska, Frankfortska, Hamburgska, Bremeńska i Lubecka. Lecz wiedzieć trzeba, że tak są rozmaite odcienia w jedno równie jak i w wielowładztwie, że pierwsze nad drugie przenosić niekiedy trzeba. Przykładem tego jest Norwegia, gdzie rząd lubo jednoladny, od wielu Rzeczypospolitych europejskich lepszy.

Podział Europy.

Powiedzieliśmy na str. 41, że głównie trzy rody zamieszkują Europę, lecz wiedzieć trzeba, że rody te są na rozmaite podzielone części i rozmaitym poddane rządóm. Oto jest tego podziału obraz; w nim naprzód są podane miana państw europejskich, w których pomienione mieszkają rody — powtóre, ludność każdego kraju — potrzeci, jego rozległość w milach kwadratowych — naostatek, ile przypada mieszkańców na milę kwadratową, czyli jakie jest jego zaludnienie.

Liczba porządkowa	Nazwiska rozmaitych państw znajdujących się w Europie.	Ich ludność			Rozległość		Ich zaludnienie
		miliony	tysiące	jedności	tysiące	jedności	
1	Królestwo W. Brytanii z posiadłościami zamorskimi.	132	100	000	109	131	4757
	prócz tego w opiece	34	600		24	640	
	w samój Europie. . .	27	152		5	742	
2	Cesarstwo Rosyjskie z Sibirem i osadami Ameryki.	65	949		343	289	600
	w samój Europie i z Polska.	54	092		91	117	
3	Cesarstwo Tureckie (Ottomańskie) z posiadłościami w Azji i Afryce.	40	350		121	000	1581
	w samój Europie. . .	15	500		9	817	
4	Cesarstwo Francuz. z posiadł. zamor. w samój Europie.	36	240		15	439	3642
	w samój Europie. . .	35	500		9	748	
5	Cesarstwo Austryackie.	36	000		12	158	2958
6	Królestwo Holenderskie z posiadłościami zamorskimi.	22	934		28	169	5067
	w samój Europie. . .	3	243			640	
7	Królestwo Pruskie.	16	285		5	080	3205
8	" Hiszpańskie z posiadł. zamorskimi.	16	105		13	634	1441
	w samój Europie. . .	12	388		8	598	
9	" Neapolitańskie czyli obojga Sycylii.	8	423		2	033	4123
10	" Portugalskie, z posiadłościami zamorskimi.	5	135		6	000	2169
	w samój Europie. . .	3	750		1	729	
11	" Polskie.	4	800		2	320	2069
12	" Sardyńskie.	4	650		2	373	3388

Liczba porządkowa.	Nazwiska rozmaitych państw znajdujących się w Europie.	Ich ludność.			Rozległość		Ich załadnienie
		miliony	tysiące	jedności	tysiące	jedności	
13	Królestwo Bawarskie.	4	520		1	394	3231
14	„ Szwecyi i Norwegii.	4	488		13	803	324
15	„ Belgickie	4	360			536	8151
16	Państwo kościelne	2	908			748	3888
17	Rzeczpospolita Szwajcarska.	2	400			718	3343
18	Królestwo Duńskie z posiadł. zamorsk. w samój Europie	2	398		2	645	
		2	239		1	022	1212
19	„ Saskie.	1	836			272	6755
20	„ Hanowerskie	1	759			699	2516
21	„ Wirtemberskie.	1	727			354	4878
22	Wielkie księstwo Toskańskie.	1	644			405	4059
23	„ „ Badeńskie	1	360			278	4895
24	„ „ Hesko-Darmsztadzkie		853			153	5584
25	Elektorstwo Hesko-Kasselskie.		755			209	3612
26	Królestwo Greckie.		638			718	889
27	Księstwo Modenńskie.		563			110	5118
29	Dwa ks. Meklemburskie: Szweryńskie i Strelitzkie*).		630			264	2386
30	„ Parmeńskie.		495			113	4380
31	„ Nassauskie.		425			82	5164
32	W. Ks. Oldenburgskie.		277			114	2434
33	W. Ks. Brunszwickie.		269			72	3750
37	Cztery Księstwa Saskie: 1) Weimarskie, 2) Meiningenskie, 3) Gothańskie, 4) Altenburgskie.		706			175	4034
38	Rzeczpospolita Jońska.		220			52	4254
39	„ Hamburgska.		188			7	
41	Dwa księstwa Reusskie: Schleiz i Greiz		112			28	4007
42	„ „ Lipskie (Lipe): Detmoldskie i Schauenburgskie.		134			31	4322
43	Rzeczpospolita Bremańska.		73			5	
45	Dwa księstwa Szwarzburgskie: Rudolstadtskie i Sondershausen- skie.		130			31	4193
46	Rzeczpospolita Frankfortska.		68			2	
49	Trzy ks. Anhaltkie: Dessauskie, Bernburgskie i Kötheńskie.		156			48	3250
50	Ks. Waldek		59			22	2707

*) Czyli dwa ks. Wielogrodzkie, to jest: Świerczyńskie i Strzeleckie, bo i tu dawnymi czasy mieszkali Słowianie. Z księstw, razem po dwa i więcej wymienianych, pierwsze jest zawsze najwięcej, a ostatnie najmniej ludne, lecz ludność pierwszego księstwa, zawsze jest mniejsza, jak poprzednio wymienionego kraju. Tak np. z ludności ogólnej ks. Meklemburskich, na Szweryńskie, wypada 534,000, na Strelitzkie 96,000 gdy tym czasem Modenńskie 563,000 wynosi.

Liczba porządkowa	Nazwiska rozmaitych państw znaj- dujących się w Europie.	Ich ludność			Rozległość		Ich zaludnienie
		miliony	tysiące	jedności	tysiące	jedności	
51	Rzeczpospolita Andorska	81			72		1121
52	Rzeczpospolita Lubecka	47			6		
54	Dwa księstwa Hohenzollernskie: Sig- maringenskie i Hechingenskie.		64		21		3048
55	Hrabstwo Homburg		24		5		4874
56	Rzeczpospolita Sto-Maryjska		8		1		
57	Ks. Lichtensztein		6		2		2540

Uwagi nad poprzedzającą tablicą.

Z pomienionych liczb, bardzo wiele ważnych wyciągnąćbyśmy mogli wniosków. I tak np. moglibyśmy sobie uczynić to zapytanie, ile też utrzymanie 57 rządów kosztuje? Lecz pomińmy to, zwróćmy raczej uwagę na ludność rozmaitych państw, jako na prawdziwy, tak pod względem umysłowym jak i zmysłowym krajowy skarb. Z ludnością bowiem, głównie rośnie przemysł, z powodu wzrastającej trudności w utrzymaniu się, a z nim nauki, rolnictwo, rękodzielnie, ku- piectwo i wszystko.

Rzuciwszy okiem na zaludnienie Rosyi, widzimy, że ono jest prawie ze wszystkich krajów europejskich najmniejsze. Jedyna tylko Szwecya w tym względzie do niej się zbliża, bo tamta na mili □ tylko 324, gdy ta 600 mieszkańców żywi. A przeciwnie pod liczbą 15 widzi- my maluczkie królestwo, które nawet ćwierci królestwa Polskiego do- równać nie może, a którego ludność o dziesiątą część tylko jest od ludności Polski mniejsza. Ze wszystkich bowiem krajów Europej- skich zaludnienie jego największe, bo na mili □ 8000 mieszkańców żywi. Jakże ludzie ci przemyśliwać muszą, aby się wyżywiłi? Dla tego też Belgowie na stałym lądzie, w rolnictwie, rękodzielach, ... Europie przodkują, a w naukach za żadnym narodem nie stoją w tyle.

Saxonia najbardziej się swém zaludnieniem do Belgii zbliża, albowiem w niej 6755 mieszkańców na mili □ żyje, a potem się kolejną następstwą od niej oddalają znakomite państwa, czyli mające więcej jak po milionie ludności; Hollandya, 5067 — Badeńskie, 4895 — Wirtemberskie, 4878 — Brytania, 4757 — Neapolitańskie, 4123 — Toskańskie, 4059 — Kościelne, 3888 — Francuzkie, 3642 — Sardyńskie, 3388 — Szwajcarya, 3343 — Bawarskie, 3231 — Pruskie, 3205 — Austryackie, z powodu bardzo ludnych Włoch, 2957.

Z państw drobniejszych, czyli mających więcej jak po 100 tysięcy, a mniej od miliona ludności, Hessya Darmstadtzka stoi na czele, jój zaludnienie bowiem 5584 wynosi, potem następują państwa: Nassauskie, 5164 — Modeńskie, 5118 — Parmeńskie, 4380 — Lipskie, 4322 — Rzeczpospolita Jońska, 4254 — Ks. Saskie 4034 — Reus, 4007.

Królestwo Polskie zaraz po Neapolitańskim dziewiąte, pomiędzy 57ma państwami Europejskimi pod względem ludności zajmuje miejsce, a dziesiąte pod względem rozległości: lecz niestety, zaludnienie polskie dopiero przy końcu koło 40go przypada miejsca.

Związek Niemiecki.

Wiedzieć jeszcze potrzeba, że wszystkie państwa niemieckie, a jest ich 36, dla obopólnej obrony zawarły z sobą związek, który się, jak naturalna, niemieckim zowie. Do jego składu prócz właściwych Niemiec, podług układu z roku 1815, należy jeszcze Dania, lecz tylko z temi dwoma księstwami: Holsztyńskim i Lauburskim, a Niderlandy z ks. Luksemburskim. Z państwa Pruskiego, tylko znowu W. Ks. Poznańskie, Prusy wschodnie, tudzież Zachodnie, nie wchodzą do tego związku. Tym sposobem więc tylko 3363 m. □ i niespełna 11 milionów ludności państwa Pruskiego, związek niemiecki składa. Austria podobnie tylko trzecią nawet niespełną częścią swych posiadłości należy do niego, a mianowicie następującymi krainami:

1. Arcyksięstwem Austryackim,
2. Tyrolem, Istrią z Tryjestem i okręgiem Górzycykim (Görtz).
3. Styrykiem czyli Styryą, Koruntanami czyli Karyntyą i Krainą czyli Karniolą.
4. Czechami, Morawami i Szląskiem do Czech należącym.

Rozległość tych krain austryackich, wynosi 3580 m. □, a ludność blisko półdunasta miliona. Tym sposobem wszystkie kraje związek niemiecki składające, są prawie półdunasta tysiąca mil rozległe i mają przeszło 38 i 1/2 miliona ludności, lecz wiedzieć trzeba, że się w téj liczbie blisko 7 milionów Słowian znajduje, a mianowicie Czechów, Morawian, Polaków z Cieszyna, Oświęcimia i Zatora, Styryjczyków, Korutan, Kraińców i Serbów.

1. Austrya.
2. Prusy.
3. Bawary.
4. Hanowery.

	5. Wirtemberg.
	10. Kr. i ks. Saskie.
	11. Badeńczycy.
	13. Oba Meklemburgi.

14. Holsztyn i Lauenburg, Duńskie.	24. Oba ks Reus.
15. Oldenburg.	26. Oba Lippe.
16. Luksemburg Hollenderski.	28. Oba Szwarcburgi.
17. Nassau.	30. Oba Hohenzollerny.
18. Brunszwik.	33. Wszystkie trzy Anhalty.
21. Wszystkie trzy Hesy.	34. Lichtenstein.
22. Waldek.	38. Wszystkie 4 rzeczypospolite miast wolnych.

Okolo trzy piąte części Niemców wyznaje religią katolicką, a dwie piąte ewangelicką. Pierwsi mieszkają po większej części na południu, jako to: w Austryi, Bawaryi, Badeńskim, w księstwach Hohenzollern, tudzież Lichtenstein, a drudzy przeważają na północy, czyli w reszcie krajów Niemieckich.

Podług układów z 1815 r., związek Niemiecki odbywał w Frankforcie n. M. swój sejm, złożony z pełnomocników przez szczegółowe rządy wyselanych, a prócz tego miał radę nieustającą, która się wykonaniem postanowień sejmowych zajmowała.

Odległość krajów Europejskich od równika.

Ponieważ na str. 8 powiedzieliśmy, że kraje pod równikiem są najgorętsze, a im się bardziej do biegunów przybliżają, tém są zimniejsze: żebyśmy zatem o ciepłe krajów europejskich choć ogólnie mogli powziąć wyobrażenie, wymienimy tu ich położenie kolejną tak jak się od grzbietu nadętości ziemskiej oddalają. Liczby początkowe, oznaczają w stopniach południkowych, L. 9, odległość północną od równika i wskazują m. w. środek krajów, obok których leżą: gdy zaś nie przypadają w ich środku, w ten czas jest wyraźna wzmianka, któremu odpowiadają miejscu. I tak, leży od równika w odległości:

- 36°, prawie północny brzeg Malty, wyspy morza Śródziemnego, najbardziej na południe w Europie wysuniętej.
- 37½°. Północny brzeg Sycylii, tudzież palce stopy Włoch.
- 38°. Grecya.
- 40°. Pięta i nart stopy Włoskiej, wyspa Sardynia i Hiszpania z Portugalia.
- 41°. Królestwo Neapolitańskie i prawie stolica jego Neapol.
- 42°. Korsyka.
- 43°. Turcyja, Włochy, a w szczególności państwo Rzymskie i Toskańskie.
- 45°. Kraj Sardyński.
- 45⅔°. Królestwo Weneckie.
- 47°. Państwo Austryackie, a w szczególności Węgry, Styr-

- ska (Styrya) i Tyrol — Szwajcarya północna i Francya.
- 48°. Hohenzollern południowy, a mianowicie Sigmaringen.
- 49°. Baden z swą stolicą Karlsruhe, Wirtemberg i Bawaryya z swém miastem Rzeznem (Regensburg) prawie.
- 50°. Kraków, granica południowa pruskiego Szlązka, Czechy prawie z swą stolicą Pragą i Hessa Darmstadtzkie.
- 50 1/2°. Hessa Homburskie, Nassau, Belgia.
- 51°. Środek pruskiego Szlązka i prawie Wrocław, królestwo Saskie i prawie jego stolica Drezno, księstwo Reusskie i Saskie, Hessa Kasselskie, Kraina od swój całości oderwana Prus nadreńskich.
- 51 1/2°. Szwarzburg-Sonderhausen, ks. Waldeku.
- 52°. Warszawa, Anhalt, Brunszwickie, Lipskie (Lippe), Hollandya.
- 52 1/2°. Środek państwa pruskiego i Berlin.
- 53°. Hanowerskie i Oldenburskie.
- 53 2/3°. Prusy wschodnie i zachodnie, Pomorze, Meklemburg.
- 54°. Wielka Brytania.
- 55 1/2°. Dania.
- 57 1/2°. Rosya.
- 63°. Szwecya i Norwegia.
- 80°. Szpicberg, najpółnocniejsza Europy wyspa, w samój jamółce biegunowej leżąca.

Podług tego wiedzieć już w ogólności będziemy, że Malta jest w Europie krajem najgorętszym, a wyspa Szpicberg najzimniejszym: — że im niżej w tym spisie wymienione kraje, tém są chłodniejsze — że Kraków tak jest prawie ciepły jak Praga, a Berlin cokolwiek tylko od Warszawy zimniejszy.

Powiedzieliśmy, że te wnioski tylko w ogólności robić można, bo choć odległość od równika, głównie stanowi o ciepłe kraju, ale inne jeszcze okoliczności na niego swój wpływ wywierają, a z tych dwie są najgłówniejsze: góry i wody.

Wiadomo, że im się wyżej w powietrze wznosimy, tém jest chłodniej: z tego powodu, z pomiędzy krajów pod 47° leżących, miejsca w Swajcaryi są najchłodniejsze, bo ich wysokość ze wszystkich jest największa. Ciepło na stoku południowym gór daleko jest większe, niż na północnym, tego samego gór pasma: dla tego téż na Podgórzu węgierskiém Karpat uprawiają winokrzew, a wcale nie, na Galicyjskiém; Czechy choć bardziej ku północy, jak Galicya po-

sunięte, trudnią się przecież uprawą wina, bo są położone w ogórze, czyli ze wszech stron od wiatrów zasłonięte.

Co się wód tyczy, wiedzieć znowu trzeba, że się trudniej jak lądy ogrzewają i wolniej stygną: w lecie zatem zmniejszają upał kraju, w którym są obficie rozlane, a w zimie ich łagodzą mrozy. Z tego powodu nadmorskie ziemie nie bywają nigdy ani tak chłodne w porze zimowej, ani tak gorące podczas lata, jak inne śródładowe, w tej samej odległości od równika leżące.

W końcu ostatniego spisu dowiedzieć się jeszcze możemy, o ile mil każdy z wymienionych krajów jest od równika odległy. Wiedząc bowiem, iż na stopień równika i południka, L. 10, idzie 15 mil; dosyć tylko liczbę stopni pewnego kraju rozmnożyć przez 15, a poznamy jego od równika odległość. I tak, iloczyn z 36 przez 15, wskazuje nam, że Malta leży od równika o 540 mil, a że Szpicberg aż o 1200 mil odległy, bo $80 \times 15 = 1200$. Według tego wypada, że z Krakowa jest 750 a z Wrocławia koło 765 mil do grzbietu nadętości ziemskiej.

Podajemy tu jeszcze odległość granicy północnej i południowej, rozleglejszych krajów, postępując z południa na północ.

Między 36° a 44° , leży Hiszpania.

„	38° a 47° ,	„	Włochy.
„	39° a 45° ,	„	Turcyja bez Multan.
„	42 a 51 ,	„	Francya i Austryja.
„	45 a $49\frac{1}{2}$	„	Węgry.
„	45 a 70 ,	„	Rosсыja.
„	47 a 51 ,	„	Bawaryja.
„	$47\frac{1}{2}$ a $49\frac{1}{2}$	„	Wirtemberg i Badeńskie.
„	49 a 56 ,	„	Pruskie.
„	50 a 55 ,	„	Polska.
„	50 a 59 ,	„	W. Brytania.
„	51 a 54 ,	„	Hanowerskie.
„	53 a 58 ,	„	Danija.
„	55 a 71 ,	„	Szwecyja z Norwegiją.

Widać ztąd, że Hiszpania jest krajem w Europie najpołudniowszym, a najpółnocniejszą Szwecyja z Norwegiją — że Francya z Austryją ma jedną rozległość, z południa na północ, i że tak jednej jak drugiej wynosi $51 - 42$, cz. 9° , albo 135 mil — że ta sama rozciągłość w Rosyi, jest blisko 3 razy większa, bo zajmuje $70^{\circ} - 45^{\circ} = 25^{\circ}$, a $25^{\circ} \times 15 = 375$ mil.

OPISY KRAJÓW.

PAŃSTWA MIĘSZANE.

Takie dajemy imię Anglii, Szwecyi i Norwegii, Danii i Hol-landyi, ponieważ w nich pierwiastek niemiecki, rodzimy lub naleciały, jest z pierwotnemi narodowościami zmięszany.

1. *Wielka Brytania.*

Jest krajem zupełnie morskim, i najzachodniejszym w całej Eu-ropie w tej części świata; składa się tylko z dwóch wielkich wysp, i wielu drobniejszych, na Atlantyku leżących, ale na innych stałych lądach, zwłaszcza w Azji i Ameryce, ze wszystkich państw europejskich najrozleglejsze i najbogatsze posiada kraje. Rozległość tych zamorskich posiadłości wynosi przeszło 103 tysiące mil □, a ludność 105 milionów. Państwo to na lądzie przeważny wpływ wywiera, a na morzu jest najpotężniejszym.

Wyspa zachodnia czyli Irlandyja z rozległości W. Brytanii, 1320 mil □ zabiera, a ludności tylko teraz 7 milionów, większa wyspa czyli wschodnia, Anglią i Szkocyą na sobie mieszcząca ma 4,200 mil □ i 20 milionów mieszkańców, obie więc wyspy razem mają 5,520 mil □ i 27 milionów mieszkańców.

Południowa część wyspy wschodniej zowie się Anglią, a Szko-cyą północna, która jest górzysta. Anglia prócz kanałów, tak jest siecią kolei żelaznych pokryta, że ją przez to całą, za jedno miasto poczytać można.

Pierwotni mieszkańcy obu wysp angielskich, byli Bretonowie od Gallów czyli Celtów zapewne pochodzący, od których Anglo-sasi, szczerp niemiecki, w sporach domowych na pomoc wezwany, wśród nich się osadził: dla tego to ludność państwa angielskiego głównie składa się z dwóch narodowości; anglosaskiej czyli nie-

mieckiej i celtyckiej albo galskiej, z których pierwsza zajmuje właściwą Anglią i równiny Szkockie, a druga Irlandyją i goraliów Szkockich. Język angielski jest więc rodzajem niemieckiego (anglosaskiego), pomieszanego z bretońskim czyli galskim, a nadto z dawnym francuzkim i łacińskim. Pomimo jednak tej mieszaniny, znakomite skarby zawiera w sobie.

Główną tego narodu cechą jest przemysłowość, z swemi gałęziami; rękodzielnictwem, fabrykami*), i kupiectwem, do czego głównym bez wątpienia powodem, stało się im ich wyspiarstwo, z wielką złączone ludnością, a wyborny węgiel kamienny, którym cała Anglia właściwa jest podesłana, ułatwił im wykonanie pomysłów. Dla tego też w wyrobach stalowych i żelaznych, żaden im naród w świecie nie sprostą: dla tego też oni pierwsi ogłosili wolność handlu, bo się na żadnym targu współubiegania drugich nie boją.

Wszyscy mieszkańcy angielscy do początku XVI wieku, byli wyznania katolickiego, lecz Henryk VIII, wyklęty od papieża Klemensa VIII, za rozwiozłe życie; odszczepił się od kościoła Rzymskiego, nie zmieniając w niczem katolicyzmu, lecz następcy wprowadzili kalwińszczyznę, a Elżbieta utworzyła osobny kościół angielski. Religia ta co do postaci swój jest katolicką, lecz w treści do kalwińszczyzny się zbliża. Głową jej jest panujący z arcybiskupami, których w kościele anglikańskim jest dwóch: Kanterburyjski i Yorekski. Ci arcybiskupi mają 24 biskupów ku pomocy, dla tego też kościół ten inaczej się biskupim (episkopalnym) zowie. Biskupi zasiadają na sejmie wśród starszyny cz. w senacie, i arcybiskup Kanterburyjski jest najstarszym cz. najpierwszym senatorem.

Mieszkańcy właściwej Anglii są wyznania anglikańskiego, w Szkocji zaś kościół prez biteryański jest panujący, który tém się od poprzedzającego różni, że głową jego nie są biskupi, lecz odznaczający się duchowni cz. prezbiterowie, ale niepodległość papieżom, obudwóch tych wyznań jest wspólne hasłem. Irlandyja jest katolicką.

Cały kraj dzieli się na hrabstwa, których w Anglii 52, w Szko-

*) Gdy się podczas roboty przyrodzenie przedmiotu nie zmienia, tylko jego postać, w takim razie robota zowie się rękodzielnictwem: gdy się zaś natura ciała zmienia, czyli, gdy się ciało przetwarza w inne; wtedy robota przybiera miano łacińskie fabryki. Szewc n. p. daje skórze postać stóp i goleni nogi: szewstwo więc jest rękodzielnictwem; lecz piwowar, który przeistacza jęczmień w piwo i gorzelnik, co przetwarza mąkę na wyskok, nie jest rękodzielnikiem, ale fabrykantem niejako przetwórcą, bo pierwszy piwa, a drugi nie robi ręką wyskoku, ale przeistaczania tego, samo dokonywa przyrodzenie. Dla czego też śmiech bierze słuchość, jak mularze mówią, że chodzą na fabrykę, jak się rękodzielnicy pojazdów, lub prości szewcy fabrykantami mienia.

cyi 39, w Irlandyi 32. Prócz tego w Anglii jest osobne ks. Wali, z 12 hrabstw złożone.

Londyn jest stolicą Anglii, całego państwa i handlu świata, oraz siedzibą panującego. Leży o 14 m. od morza, nad Tamizą, która wpada w mr. Północne, i jest rzeką największą w całym kraju, choć tylko na 45 m. długa. Na jednym jej brzegu leży stare miasto (city) i część jego Westminster zwana, a z drugiej gród Southwark. Te dwie połowy miasta są siedmią mostami połączone z sobą, a prócz tego łączy je podrzecze (tunel) Tamizy, przez Francuza Brunel zbudowane. Podczas przyływu morskiego, okręty aż pod samo miasto przychodzą, i stoją w osobnych na ten cel stawiskach (dokach), które są obok Tamizy wykopane.

Londyn jest największym miastem w Europie, liczy bowiem przynajmniej w zinnie 2 mln. mieszkańców. Ludnością swą przewyższa każde z osobna następujące państwo, jako to: kr. Saskie, Hanowerskie, Wirtemberskie, W. ks. Toskańskie, Badeńskie, kr. Duńskie i t. d. Tylko 17 państw w ludności go przewyższa, a wszystkie, któreśmy w tablicy na str. 44, po Szwajcaryi wymienili, są mniej od niego ludne. Na tę jego ludność trzebaby złożyć 2 Paryże albo 4 Petersburgi z dodatkiem Drezna, lub 5 Berlinów albo Neapolów z Monachium, lub blisko 6 Wiedniów, albo nakoniec ludność wszystkich ostatnich 25 państw razem, któreśmy w powyższej tablicy wyliczyli.

Ma 300 ts. budowli, między którymi jest 180 ts. domów: ma 14 ts. ulic, 34 targowisk, 60 rynków, 13 szkół publicz., 90 towarzystw i zakładów naukowych, tudzież port, w którym 3000 okrętów wygodnie stanąć może. Najznakomitszą budowlą Londynu jest kościół ś. Pawła, który tylko ś. Piotrowi w Rzymie ustępuje, i opactwo westminsterskie: po tém idzie pałac królewski S. James.

Po Londynie w Anglii najludniejsze m. jest Manchester, liczy bowiem 280 ts. mieszkańców: po tém idzie Liverpool, 230 ts. — Birmingham, 180 ts. Bristol i Laeds, po 150 ts. — Seffield, 100 ts. — Plymouth z przyległym Devonport 120,000 m. — Norwich, 70 ts. — Nottingham, Newcastle, Hull i Bat, po 60 ts. — Brighthon, 40 ts. — Yorki Leicester, po 36 ts. — Greenwich, z gwiazdarnią, 25 ts. — Oxfort z najpierwszym, a Cambridge ze słynnym w kraju uniwersytetem. — Chester i Dower, po 20 ts. Wreszcie bardzo wiele jest pomniejszych miast, które są przepelnione rękodzielniami, fabrykami i t. d.

W Szkocyi m. st. Edinburgh, uniwersytet, 220 ts. ludn. — Glasgow, 365 ts. z pierwszym w Szkocyi uniwersytetem i t. d.

W Irlandyi Dublin, m. st. 300 ts. ludu., uniwersytet. — Corck 120 ts. — Limerik, 80 ts. Belfast i Waterford, po 60 ts. i t. d.

Z posiadłości angielskich w Europie, najglówniejszą jest m. Gibraltar i wyspa Malta. Gibraltar leży nad cieśniną w Hiszpanii, a zabrany jęj roku 1704. Liczy 15,000 mieszkańców, jest warownią przyrodzoną na skale 1400 stóp wysokości, której wszystkie stoki są prawie pionowemi. Słowem, jest to strażnica niezdożyta, która przepływu wody cieśniną Gibraltarską z Atlantyku do morza Śródziemnego nieustannie strzeże.

Malta, służy znowu okrętom podróżującym za wygodny odpoczynek. Jest kawałkiem ziemi najlepiej w całej Europie zaludnionym, albowiem na mili □ żyje tu 15,000 mieszkańców: koło 4 mil długa a przeszło 2 mile szeroka. Roku 1800 na Francyi zyskana. Stolicą jęj miasto Valetta. Dawniej była w posiadaniu braci szpitalnych ś. Jana Jerozolimskiego, którzy się od niej Kawalerami Maltańskimi zwali.

2. Szwecyja i Norwegija.

Półwysep na rogu północno-zachodnim Europy — z jedną tylko Rossyją graniczy od wschodu, a w reszcie od tegoż wschodu jest oblany Bałtykiem, z południa Skagierrakiem i Kategatem, na zachód morzem Skandynawskim, a od północy oceanem Północnym. Norwegija ciągnie się po nad ostatnimi morzami, a Szwecyja nad Bałtykiem leży, obie zaś są grzbietem gór Skandynawskich od siebie oddzielone.

Szwedzi podobnie jak Norwegowie są niemieckiego pochodzenia, a mianowicie Gotów, Szwedów i ludu znanego pod imieniem Normanów, dla tego też język ich do Gockiego podobny. Dawniej zwano ich Skandynawami a ich półwysep Skandynawiją. Oświata między nimi jest bardzo upowszechniona. W każdej gałęzi nauk nie trudno u nich o pisarzy, a w niektórych są nawet celującymi. Górnictwo stoi u nich na wysokim szczeblu. Są obyczajów bardzo prostych, odważni i weseli i trzymają się wyznania Lutra. Aczkolwiek Norwegija ze Szwecyją pod jednym zostają panowaniem, wszelkie jęj swobody jednak są ściśle szanowane. Jedyny jej w świecie rząd jest prawdziwie i szczerze konstytucyjny, a nawet powiedzić można, że jest ludowładnym jak w Szwajcaryi. Władza królewska jest tam w istotnych rzeczach niezmiernie ograniczona. Stanowienie wszelkich praw należy do sejmów (Storthing), które się co rok odbywają, a namiestnik królewski sumiennie prawa wykonywa. Przywileje są tam nieznaną rzeczą. Wolność druku w całej rozciągłości uznana, a taki stan rzeczy trwa już od r. 1821. Z ludności i rozległości Szwecyji i Norwegii na str. 44 podanej, na Norwegiją przypada 1,330,000 mieszk., a 5800 m. □.

W Szwecyi rząd nie jest tak ograniczony, jak w Norwegii, nie wolno mu jednakże samowolnie nakładać podatków, ani pomnażać siły zbrojnej, i t. p.

Zwyczajem wieków, które już nigdy nie wróca, r. 1397, z powodu związków małżeńskich, Dania i Norwegia, udzielne kraje, pod jedno przeszły berlo i w tém połączeniu zostawały aż do roku 1814. Wtenczas dopiero kraj Norwesk, dostał się Szwecyi, z której rodzina panująca Holstein-Gottorp, wygnana została, a na tron był wezwany Bernadote, jenerał Napoleona, i tego plemie panuje dotąd.

Szwecyja dzieli się na trzy krainy (prowincyje), a te na pomniejsze okręgi. Stolicą państwa jest Stokholm 92 tysiące ludności. — Upsala, 5 ts. z najcenniejszym uniwersytetem i biblioteką, w której się znajdują bardzo ważne rękopisy i dzieła, uwiezione z Polski. — Gothenburg, 30 ts. — Carlskrona, 12 ts. — Norköpink, 10 ts. — Calmar, w którym r. 1397 zawarta była umowa, że Norwegija z Daniją jedno państwo składać mają.

Norwegija podzielona jest na 5 okręgów (Stiftsämter). W niej miasta znakomitsze są: Christiania, jest stolicą Norwegii i miastem norweskim sejnowem, ma uniwersytet i port, 24 ts. ludn. — Christiansand, 8 ts. — Bergen, 30 ts. — Drontheim, 12 ts. — Røraas, miasto górnicze, leżące w górach, w wysokości 5,500 st., ma ciągle zimę i 3 ts. ludności.

3. *Danija.*

Sklada się z półwyspu, oblanego na zachód, północ i wschód mr. Północnym, małym Beltem i Bałtykiem, tudzież z kilku wysp pooddzielanych Sundem i Beltami, leżących na Kategacie i Bałtyku, a nakoniec z Islandyi, na Atlantyku położonej, której rozległość 1400 m. □, a ludność 60 ts. Na południe ma ujście Elby z Hamburgiem, i Meklemburg Szweryn czyli Wielogród Swierczyn, Wyspy na Kategacie a Bałtyku głównejsze są: Zelandyja, Fionija, Lalandyja, Alsen, Falster i Bornholm.

Półwysep składa się z następujących krain: Jutlandyi, zajmującej część północną półwyspu, do rzeczki Konge, w mr. Północne wpadającej, nad którą m. Skodbogh, — ks. Szleswickiego, leżącego w środku półwyspia, między tą rzeczką, a drugą Eiderą, podobnie w morze Północne uchodzącą, — ks. Holsztyńskiego c. Drewlańskiego, rozciągającego się na południu, między Eiderą, Elbą do niej Białą czyli Bille, tudzież między dolną Trawną, do morza Bałtyckiego uchodzącą — i z ks. Lauenburskiego zajmującego sam wschodnio-południowy cypel półwyspu Duńskiego,

leżący po lewicy Białej cz. Bille nad Stopnicą czyli Stecknitz, z prawego brzegu do Elby wpadająca.

Duńczycy są ludem normańskim czyli północnym, który i w Skandynawii mieszkał, z Anglosasami zmieszany, dla tego też język ich jest mieszaniną anglosaskiego i normańskiego. Są wyznania Lutra.

Stolicą państwa jest Kopenhaga, na Zelandyi, największej ze wszystkich wysp, pomiędzy Kategatem o Bałtykiem leżących. Liczy 130 ts. ludności, ma uniwersytet, jest miastem portowem. Helsingoer, 8 ts. m. na téjże wyspie, nad brzegami Sundu położone, w którym pobierają cło od żeglugi okrętów po mr. Bałtykiem, albowiem od ich wchodu i wychodu z tego morza, klucz posiadają Duńczycy.

Odensee, 10 ts. m., stołeczne w Fijonii. — Sonderburg, miasto portowe na wyspie Alsen, której okolice są najprzyjemniejsze, i gdzie jest zamek królewski Augustenburg. W Jutlandyi Aalborg, m. portowe. — Fridericia, m. warowne i portowe. — W ks. Szleswickiem Flensburg, m. największe, liczy 17 ts. ludu. — Szleswik, 12 ts. z zamkiem Gottorp, z kąd pochodzi dom panujący dziś w Rosyji.

W ks. Holsztyńskim cz. Holzacyi, gdzie przed laty mieszkał szczepek słowiański Drevlan czyli Drzewian, jest miasto Kiel, portowe z uniwersytetem, liczące 11 ts. ludności, położone nad Bałtykiem. Od m. Bałtyckiego, idąc z pod tego miasta, rzeczką Świętnicą, wypływającą z jeziórka Plön czyli Płońskiego, prosto na południe aż do rz. Bille (Białej), wpadającej do Łabii (Elby) pod Hamburgiem; po lewej ręce mamy tę część Holsztynu, którą niegdyś zamieszkiwali Węgrzanie, plemiennicy Pomorzan Polskich, inne m. prócz Kielu są: Rendsburg 6 tysięcy, Altona 30 ts. i Glückstadt, przy ujściu Elby.

W ks. Lawenburskiem, Lawenburg, nad Stecknitz (Stopnicą) na prawym brzegu Elby. Oba ostatnie księstwa do związku niemieckiego należą.

Oldenburskie, Brunszwickie, Hanowerskie.

Te trzy państwa są niemieckie, dla tego tylko samo ich położenie wytkniemy, zostawiając resztę do Niemiec, że nam na drodze leżą. Jakoż są na południe Danii, granicząc z Lauenburskiem i Holsztyńskim, tylko od nich przedziela ją Łabia, równie jak od Meklemburskich, zresztą na północy jest mr. Zachodnie. Rozparają całkiem na dwie części państwo Pruskie: na wschodnią czyli odrzańską, na zachodnią cz. reńską, bo pierwsza jest nad Odrą, a druga

nad Renem. Lecz i Hanowerskie jest znowu od Brunszwickiego przecięte: na część północną większą i południową nierównie mniejszą. Z tego powodu państwo Hanowerskie na wschód i zachód ma krainy Pruskie, odrzańską i reńską, część tylko zachodniej granicy, od mr. Północnego do Prus reńskich po lewicy Emsy, zajmują Holendrzy. Pomiędzy Wezerą a Emsą, od strony południowej, Hanower znowu ma Prusy reńskie, małą go tylko częścią księstwa Saskie i Hessy Kaselskie dotykają, od których Werrą jest oddzielony.

Nad mr. Północnym, po lewicy ujścia Łabi, leży ks. Oldenburskie, które z resztą naokół jest Hanowerskiem otoczone.

4. *Hollandyja cz. Niderlandy.*

Od zachodu i północy morze Niemieckie, od wschodu Hanowerskie i Prusy reńskie, a na południe Belgowie. Cały jój brzeg morski, jest otoczony szeregiem wysp, i wyszczerbiony odnogą Zuidersee, a cały kraj bardzo niski (Nieder-Land), porznięty kanałami, opatrzone licznymi a wielkimi tamami, boby go morze zalało: szczególnież téż okolice Zuidersee są tak położone w dole, że poziom morza jest od nich wyższy. Naprawa tam i kanałów powyższych, bardzo wiele co rok kosztuje. Z powodu nizkości tego kraju, Francuzi zowią go Pays-bas, a Niemcy Hohl czyli Niederland, co znaczy kraj niski.

Hollendrzy nie mają prawie lasów, kamieni, ani jednej góry, a kanały bardzo często u nich wyżej od pól przyległych leżą. Z tém wszystkiem cała gleba, tam gdzie być może, jest bardzo urodzajna i bardzo dobrze uprawna. Znane krowy, sér, bielizna stołowa i śledzie Hollenderskie, tudzież koronki Brabanckie, które i tu się także robią, dają nam o przemyśle Hollendrów należyte wyobrażenie.

Mieszkańcy po większej części są pochodzenia Niemieckiego, a w mniejszej Romańskiego, do którego Flamandzycy i Wallo nowie należą. Najwięcej jest ich wyznania kalwińskiego, potem luterskiego i katolickiego. Naród ten jest żeglarski, i póty na morzach panował, póki mu Anglia berła morskiego z rąk nie wytrąciła. Hollandyja z Luxemburgiem ma 620 mil \square i przeszło 3 miliony mieszkańców, oddzielona od Belgii w r. 1831. Jój osady w Azji, Afryce i Ameryce wynoszą 28 ts. m. \square , i 20 mln. ludności.

Składa się z 12 krain. We właściwej Hollandyi, stolica państwa Amsterdam, m. nadmorskie, położone nad kanałem Y, należy do najbardziej kupczących i najbogatszych, ma 220 ts. m. — Rotterdam, 80 ts. — Haga (Haye), 70 ts. m. sejmowe, i siedziba panującego. Lejda (Leyden), 55 ts., sławny uniwersytet. — Harlem, 21 ts., organy mające 60 rejestrów, 8 ts. piszczałek, naj-

sławniejsze w świecie: pomnik J. Wawrz. Koster'a, którego Holendrzy mają za wynalazcę druku: sławne ogrody kwiatowe. — Dordrecht, na wyspie Vörne, 20 ts. — Gorkum, nad rz. Mozą (Maas) w nadzwyczajnej nizinie, r. 1421 zostało tu 100 ts. ludzi zalanych. O 4 mile od Amsterdamu jest wieś Zardam, 11 ts. mieszkańców i 300 wiatraków licząca, sławna swym przemysłem.

W Utrechcie m. t. i. 45 ts. mieszk. — Amersfort, 10 ts. (tabaka).

W Geldryi: Arnheim, 15 ts. — Niemega, warownia, 18 tysięcy.

We Fryzyi: Greninga (Groeningen), 30 ts. — Leuwarden, 20 ts.

W Brabancyi Holenderskiej, bo jest i Belgijska: Herzogenbusch (Bois-le-duc, Den-Bosch), 14 ts. Tilburg, 10 ts. — Breda, 9 ts.

W ks. Limburskiém: Maastricht, 35 ts. (podeszwy). W bliskości są łomy piaskowca, a w nich tak rozległe i pokrzyżowane pieczary, że sami robotnicy w nichby się zbłąkali, gdyby im zmyślność psów i koni nie przewodniczyła. Wenloo, 5 ts.

W ks. Luksemburskiém, które od całości kraju oderwane, i na południe rzucone, m. obronne t. i., 12 ts. mieszk. Oba ostatnie księstwa należą do związku niemieckiego.

PAŃSTWA ROMAŃSKIE.

Belgia, Francya, Hiszpania, Portugalia, Italia cz. Włochy, tudzież Wołoszczyzna, dla tego Romańskie imie noszą, bo przez ciąg panowania w nich Rzymian cz. Rzymu (Roma), tak wielkiego doznały wstrząśnienia, że aż swój język przestroiły na łaciński czyli na Rzymski (Romański).

5. *Belgia.*

Idąc na południe z Hollandyi, wchodzimy w Belgią, mającą podobnież na zachód m. Północne, na wschodzie kraję Pruską nadreńską, a z południa Francją. Zawiera 536 mil \square i 4,360,000 mieszkańców.

Kraj ten pod względem wszelkiego rodzaju przemysłu, celuje na stałym lądzie nad wszystkimi innymi narodami Europy. Rząd jego w szczeroci konstytucyjnej, po Norweskim pierwsze trzyma miejsce. Mieszkańcy są pochodzenia Romańskiego, i po największej części katolicy. Mówią w ogóle po francuzku.

Wiemy już z tablicy str. 44, że państwo to jest najlepší w Europie zaludnione, dodamy tu jeszcze, że we Flandryi koło Gandawy

(Gent), na mili □ żyje tyle mieszkańców, co w najludniejszej Malcie to jest 15 ts. Dla tego też rozliczne fabryki, rękodzielnie i różniectwo są u nich na najwyższym doskonałości stopniu. Całą tę małą krainę, w części za ogromną pracownią, a w części za urodzajną zagrodę poczytać można. Jest podobnie kanałami i kolejami, jak Anglia pokryta, bo jak w Anglii, tak i tu, obfitość węgla kamiennego, wzniesienie przemysłu wielce ułatwia.

Dzieli się na 9 krain, do których należy: Brabancya (belgicka), w której Bruksella (koronki Brabanckie czyli Brukselskie), 175 ts. mieszk., st. O parę mil od Brukseli, wieś Waterloo, pamiętna przegraną Napoleona w r. 1815, tudzież wieś Laken, mieszkanie letnie panującego. — Antwerpia (Anvers), 88 ts. m-zk. portowe, przy ujściu Skaldy, kościół katedralny z najwyższą wieżą w świecie, bo na 460 st. wysoką. — Mechlin (Mecheln, Malines) 25 ts. — Löwen (Lovanium, Louvain), 28 ts. uniwersytet.

Flandrya: Gandawa (Gand, Gent) 120 ts. uniwersytet. — Brügge (Bruges), 50 ts. — Ostenda, 12 ts. port, kąpiele morskie. — Kortryk (Cortray), 20 ts.

W innych krainach miasta są: Leodyjum (Liege, Lüttich), 75 ts. uniwersytet. — Namur, Mons (Bergen), Tournay (Dornik), Verviers i tyle innych, a wszystkich przepelnionych przemysłowym ruchem.

6. Francyja.

Z Belgii na południe idąc, wstępujemy do Francyi, która od zachodu jest oblana kanałem La-manche i odn. Gaskońską — na południe ma Hiszpanią i morze Śródziemne — od wchodu Sardyńskie, rzeczpospolitą Szwajcarską i Badeńskie, a na północ graniczy z okragiem Bawaryi Reńskim, od swego kraju oderwanym, z krainą nadreńską państwa Pruskiego, podobnie od swjej całości odłączoną, i jeszcze z odosobnionem od Hollandyi ks. Luksemburskiem, a na ostatek z Belgią. Hiszpania od Francyi jest odgradzona górami Pirenejskimi, od Sardyńskiego Alpami Morskimi i Kottyckimi, od Szwajcaryi Jurajskimi, a od Badenu Renem. (Rozległość i ludność obacz na str. 43).

Sprawy narodu Francuzkiego są tak głośnie, że nie masz potrzeby tu o nich mówić, chyba tylko powiemy, że przodkami Francuzów równie jak Belgów, byli Galowie cz. Celtowie, że u nich jest 80 kanałów, lecz że co się tyczy kolei żelaznych, dopiero po Anglii, Belgii i Prusach zajmują miejsce. Z kanałów najglówniejsze są: południowy czyli langwedocki, łączy Atlantyk z mr. Śródziemnem, idzie bowiem od rzeczonoego morza do Garony — śród-

kowy czyli burgundzki, łączy także te same morza z sobą, ale środkiem kraju, wiąże bowiem Saonę, wpadającą w Rodan, z rz. Yonne, której ujście w Sekwanie — Saint-Quentinski, idzie od rz. Oise uchodzącej w Sekwanę, do Skaldy, przez co łączy kanał La-manche z mr. Północnem.

Francya jest na 86 departamentów podzielona, które odpowiadają województwom staropolskim. Dawniej zaś składała się z 20 krain (prowincyi), z krórych tu znaczniejsze, z niektórymi miastami, w nich się znajdującemi wymienimy, bo ich znajomość w nauce dziejów powszechnych, jest koniecznie potrzebna. Od roku 1860 należą jeszcze do Francyi Sabaudia i Nicea (Nizza). Obacz Włochy.

Ile-de-France, leży nad Sekwaną i Oisą, północną granicą dotyka się Belgii. Paryż, ma milion mieszkańców, przerysna go Sekwana, ale znowu go 20 mostów łączy. Na lewym brzegu, jest stare miasto (cité): ulice nadbrzeżne mają tylko po jednej połaci, i zowią się pobrzeżami (quais): ich długość po nad Sekwaną, 2 mile wynosi. Nad jej brzegiem, tuż kolo siebie, leżą: pałac Tuileryjski i Louvrski, ogród Tuileryjski, plac zgody i pola elizejskie. Nie opodal Tuileryjskiego, jest pałac narodowy (palais royal), i nie zbyt daleko, na wyspie Sekwany, kościół Panny Maryi (Nôtre-Dame). Ulice szerokie i drzewami wysadzane, albo raczej jedna ulica, w pewnej odległości od środka i od brzegów miasta, otaczająca cały Paryż, nosi nazwisko bulewarów (boulevards). Ma 58 rogatek, z których Łuk tryumfalny, opiewający czyny Napoleona, najwspanialszy — 1200 ulic, 30 ts. domów, 90 rynków.

Pomiędzy zakładami, dwa na szczególną zasługują uwagę, to jest, Towarzystwo uczonych, trudniące się postępem nauk (Akademija czyli Instytut), na wielką jak nigdzie założone stopę, i Ogród botaniczny, w którym prócz roślin żyjących, zasuszonych i woskowych, znajduje się bardzo wiele żywych i wypchanych zwierząt, a co ważniejsza, że tam jest wielka szkoła umiejętności przyrodzonych.

Paryż jest drugim miastem w Europie, co do ludności, lecz pierwszym w świecie co do znaczenia społecznego, słowem: jest stolicą postępu, i wzorem dla wszystkich miast i narodów, jak pod względem zbytków, tak i pod względem istotnych potrzeb.

W okolicach Paryża o mil 3 jest m. Versailles, 40 ts., głośne wodotryskami, i zbiorem 3 ts. malowidel. St. Germain, o 3 mil także, 12 ts. Tuż pod Paryżem są: St. Denis, Neuilly, Montmartre, Sevres, sławne porcellaną. W większej odległości leży Fontainebleau, gdzie Napoleon złożył swe berło, Compiègne, Rambouillet i t. d.

Szampanija, gdzie się rodzi t. n. wino, leży na wschód po-

przedzającej, przy Belgii. Rheims 35 ts., miasto starożytne, w którym koronowano królów, Troyes, 30 ts., nad Sekwaną. Sedan, dawniej sławne suknaml, 16 ts.

Lotaryngija, na wschód Szampanii, na południe Luksemburga i Prus nadreńskich, naszemu Stanisł. Leszczyńskiemu w dożywocie dana, gdzie piękną po sobie dla Polaków i tamecznych mieszkańców zostawił pamięć. Nancy 30 ts. dawna st. Lotaryngii i naszego króla. — Luneville, 15 ts. gdzie St. Leszczyński dla 12 młodzieży polskiej założył konwikt — Metz, 50 ts. warowne.

Alzacyja, nad Renem zajmuje całą tę część jego, nad którą z drugiej strony leży Baden, graniczący z Francją. Sztrazburg, m. z. 60 ts. tuż przy Renie leżące, w którym wieża na 445 stóp wysoka, drugie miejsce po Antwerpskiej trzyma — Kolmar, 18 ts., (Kalmar w Szwecyi).

Burgundya, gdzie się rodzi wino t. i., leży na południe Szampanii, Lotaryngii i Alzacyi: Besanson, 30 ts. nad rzeką Doubs — Dijon 30 ts. — Chalons 14 ts. — Lugdun (Lyon), przy zbiegu Saony z Rodanem, pierwsze miasto po Paryżu, 200 ts. stolica rękodzielni jedwabnych.

Auvergne na południe Burgundyi: Clermont, 33 ts. u stóp góry Puy de Dome — St. Etienne, 36 ts., także rękodzielnie jedwabiu.

Delfinat (Dauphiné), pomiędzy Rodanem a Sardynią: Grénooble, 50 ts., uniwersytet — Valence, tu zmarł Pius VI papież r. 1799, dokąd był przez Napoleona sprowadzony.

Prowancyja, skąd oliwa prowancka, leży nad morzem Śródziemnem, na południe Delfinatu przy Sardyńskiem: Marsylija 150 ts. port — Tulon, 30 ts. port — Awenijon (Avignon), 30 ts., niegdyś posiadłość państwa kościelnego — Aix (nie la-chapelle), 26 ts., ciepłe kąpiele.

Langwedok, nad morzem Śródziemnem, na zachód Prowancyi i Delfinatu: Tuluza nad Garonną, 100 ts. — Montpellier 40 ts., sławna szkołą lekarską — Perpignan, 20 ts. u stóp pirenejskich.

Gaskonija przy Pirenejach, na zachód Langwedoku, nad zatoką Gaskońską: Bajonna 15 ts. port, tu wynalezione bagnety (bayonnettes).

Gujana na północ Gaskonii, nad zatoką Gaskońską: Bordeaux (wino), blisko ujścia Garonny, 120 ts. — Medok (wino) — Montauban, 25 t., rękodzielnie jedwabiu, uniwersytet — Tulle, 10 ts., rękodzielnia broni.

Wandea słynna wojną domową r. 1794, leży także nad zatoką Gaskońską, na północ Gujany: Roszella, 18 ts., port — Poitiers 25 ts., rzymskie zabytki — Rochefort, 20 ts., port i rękodzielnia okrętów — Angers, 75 ts. — Bourbon-Vendé.

Bretanija, leży na półwyspie Francyi, najbardziej ku zachodowi w Atlantyck. wsuniętym, oblana z północy kanałem la manche, a od południa odn. Gaskońską. Brest 30 ts., port — Nantes 85 ts. port. Tu r. 1598 była nadana hugonotom wolność wyznawania otwarcie swych obrządków, powszechnie znana pod imieniem edyktu nanteńskiego, którą Ludwik XIV r. 1685 zniósł a hugonoci z kraju wygnani zostali.

Normandyja, nad kanałem La-manche, w sąsiedztwie Bretanii: Dieppe 20 ts., port — Cherbourg, 20 ts. port — Caen 40 ts. uniwersytet — Rouean nad Sekwaną 100 ts. Tu była r. 1430 sławna Joanna d'Arc na stósie spalona.

Pikardyja obok Normandyi, nad cieśniną kaletańską, przy Belgii: Calais 12 ts., port najbliższy Anglii, tylko na 4 m. od niej odległy — Boulogne, 22 ts., port o 5 mil od Anglii — Amiens 50 ts., tu pokój zawarty r. 1803 między Francją i Angliją — Lille, 80 ts. — Dunkierka 30 ts., port — Cambrai, Valenciennes, po 20 ts.

W innych krainach znajdujących się między Isle de France, Burgundją, Auvergnją, Gujaną, Wandeją, Bretaniją i Normandyją, są miasta następujące: Orlean nad Ligierą 40 ts., Dziewica Orleańska — Tours nad tą samą rzeką 30 ts. — Chateauroux 12 ts. — Bourges 20 ts. — Blois nad Ligierą 18 ts. wodociąg rzymski.

Wyspa Korsyka, której mieszkańcy Włosi mają zemstę za cnotę, i potomstwu ją przekazują. Bastia m. st., 10 ts., port — Ajaccio, także portowe 9 ts., miejsce urodzenia Napoleona.

Drogi do Anglii, a w szczególności do Londynu statkami parowemi.

- 1) Z Hamburga 150 mil morskich, których 4 idzie na milę geograficzną, a które przebyć można w 55 godzinach.
- 2) Z Rotterdamu 67 mil morsk., w 24 godz.
- 3) Z Antwerpii w 22 godz.
- 4) Z Ostendy, 40 m. mor. w 13 godz.
- 5) Z Dunkierki w 11 godz.
- 6) Z Calais w 11 godz.
- 7) Z Calais do Dover, 8 m. mor. 2½ godz., skąd do Londynu 12 mil.

7. *Rzeczpospolita Andorska.*

Leży na południowym podgórzu pirenejskim, między m. fran. Foix i Urgielem hiszp. Jest na 6 gmin podzieloną. Zostaje pod opieką Francyi i Hiszpanii. Rząd jój składa się z 24 osób wybieranych przez gminy. Do niego należy zwolywanie sejmów. Andorzanie są obyczajów surowych i prostych, krępi i silni, a występki są u nich rzadkie. Andora jest ich stolicą, ma 2 ts. mieszkańców.

8. *Hiszpania.*

Wraz z Portugaliją, która południowo-zachodni róg półwyspu zajmuje, na północ ma Francyją i odnogę Biskajską: na zachód Atlantyk, z południa i zachodu morze Śródziemne. Cała odnogami pirenejskimi posiatkowana. Ta górzystość, azatém i suchość gleby, jest powodem, że się tam najpiękniejsze chowają owce.

Pierwotni mieszkańcy Hiszpańscy nazywani byli Iberowie, lecz ci z rozmaitemi pomieszali się narodami: ze wszystkich jednak Rzymianie, którzy nad nimi 560 lat panowali, największy wpływ na nich wywarli, bo ich nawet swego języka nauczyli; ale i Arabowie czyli Maurowie, którzy ich na niejaki czas ujarzmili, nie zatarła po sobie zostawili pamiątki. Są odważni, przedsięwzięczy, wytrwali, gwałtowni, pyszni, zabobonni, gorliwi swój wiary wyznawcy i mocno do ojczyzny przywiązani. Religia u nich katolicka, oświata na niskim stopniu, a o postępie ich, brak zupełny kolei żelaznych, daje najlepsze świadectwo.

Hiszpania jest podzielona na 51 krain, lecz wiedzieć trzeba, że cały ten kraj dawniej składał się z 4 królestw, na 15 krain podzielonych, a ponieważ znajomość tego podziału w nauce dziejów powszechnych jest potrzebną; więc go się trzymać będziemy.

a) *Królestwo Kastylii.*

Nowa Kastylia, sam środek Hiszpanii zajmuje. W niój jest Madryt 260 ts., 7000 domów, 32 rynków, 33 wodotrysków, 64 klasztorów, uniwersytet, 19 szkół, 2 pałace królewskie. Dopiero od 300 lat jest stolicą całej Hiszpanii. Aranhuez, letnie mieszkanie króla — Toledo 35 ts., kościół katedralny bardzo wspaniały; pierwsze arcybiskupstwo założone w pierwszym wieku po Chrystusie, przez S. Eugeniusza, ucznia św. Piotra — Eskurijal, z klasztorem najwspanialszym w Europie, 200 zakonników liczącym.

Stara Kastylia. Leży na północ nowój, nad odnogą Biskajską: Burgos, 20 ts. — Santanter, 10 ts., port — Segowija 15 ts., wodociąg z czasów rzymskich — San Ildefonso, letnie mieszkanie panującego.

Asturyja nad odnogą Bask., na zachód poprzedniej. Owiedo 8 ts. uniwersytet.

Galicyja, w rogu północno-zachodnim, obok tantěj. Compostella 30 ts., uniwersytet. Tu św. Jakób apostoł ma być po grzebion.

Leon między trzema ostatnimi i Portugalią. M. t. i. od Rzymian zbudowane, 8 ts., nadto Salamanca uniwersytetem i kościołem sławna, 15 ts. — Valladolid 35 ts. uniwersytet.

Estremadura na południe Leonu, graniczy z Portugalią, z miastem Badajoz 15 ts.

Andaluzyja niższa. Położona nad Atlantykiem, należy do najpierwszych okolic w Europie, a z Hiszpanii jest najżyźniejsza, najludniejsza, najbardziej miastami zasiana. Sewilla nad Gwadalkiwirem 13 ts. domów, 100 ts. miesz., dawniej było ich 400 ts., uniwersytet, w pięknej katedrze Kryszt. Kolumb pochowany — Kadyks 8 ts. domów, 70 ts. miesz., potężna warownia, port, środek handlu hiszpańsk. Okolica jego najludniejsza z całej Hiszpanii, i cokolwiek na południe w niej jest przylądek Trafalgar, przy wejściu cieśniny Gibraltarskiej, pamiętny bitwą morską Anglików z Francuzami 1805 r., w której Nelson admirał pierwszych, zginął — Korduba, 60 ts., miejsce urodzenia Seneki, starożytny kościół, którego kopuła wznosiła się na 850 jaspisowych i marmurowych słupach, i który miał wielki ołtarz na środku, a 100 kaplic po bokach: był on pamiątką po Arabach, lecz dziś z tej świątyni w VIII wieku zbudowanej, pozostał tylko jej rozmiar, wynoszący 600 stóp długości, a 250 szerokości — Xeres znane z win tego imienia z 20 ts. ludności.

Andaluzyja wyższa czyli Granada na wschód tantěj, nad morzem Śródziemnym: miasto Granada 60 ts. a dawniej 300 ts., z sławnym pagórkiem Alhambra, na którym starożytny zamek po Maurach pozostały: w jego pokojach 100 ts. osób pomieścić się mogło — Malaga obfita w t. imienia wino, 50 ts., port.

Murcyja nad mr. Śródziemnym, na wschód Granady, obfituje w jedwab, z m. t. i. przez Maurów zbudowanem, 40 ts. — Kartagięna 30 ts. port i rękodzielnia okrętów, przez Rzymian zbudowane.

b) Królestwo Aragonii.

Walencyja obok Murcyi, na wschodnim brzegu morza Śródziemnego obfituje także w jedwab. M. t. i. 100 ts. port uniwersytet — Alicante, m. nadmorskie znane winami t. i. 20 ts.

Katalonija w sąsiedztwie Wallencyi, nad morzem Śródziemnym się opiera. Barcellona 140 ts. port, miasto najpiękniejsze i najbogatsze w Hiszpanii.

Aragonija, obok Katalonii i Nowej Kastylii, ó Pireneje oparta. Saragosa, 60 ts. warownia, pamiętna zdobyciem przez Polaków w 1809 r.

Majorka wyspa z miastem Palma, 30 ts. uniwersytet.

c) Królestwo Nawarry. Szczupły ten kraj leży między Aragoniją, St. Kastyliją i górami Pirenejskimi. Miasto Pampe-lona, 15 ts.

d) Krainy Biskajskie lub Baskijskie: Biskaja, Alava i Guipuskoa. Nad odnogą Biskajską między Nawarą i Kastyliją stara. Meźni Baskowie uważają się za osobny naród i mówią osobnym językiem. Bilbao 15 ts. — Vitoria 12 ts. — San-Se-bastan 10 ts., port.

9. Portugalija.

Portugalija z Hiszpanią, jeden los ciągle dzielila: ich téz przy-mioty i wady są prawie jednakie. Liczą się do Romanów, są gor-liwi religii katolickiej wyznawcy, i oświata jest u nich podobnie z-aniedbana.

Cały kraj jest na 7 krain podzielony, w których najznakomitsze miasta są: Lizbona, 300 ts. nad Tagiem, m. nadmorskie, st. Por-tugalii. R. 1755 przez okropne trzęsienie ziemi, większa jego część została zniszczona, i 24 ts. mieszkańców utraciło życie — Porto czyli Oporto (wino t. i.), 80 ts. mszk., przy ujściu Duero, m. naj-większe po Lizbonie — Koimbra, 15 ts. uniwersytet — Elvas. 18 ts. — Setuwal, 14 ts.

WŁOCHY.

Na północy półwyspu Włoskiego, przed Romulusem, mieszkali Gallowie, w środku Rzymianie, a na południu Grecy. Z tych narodów utworzyło się potem wielkie państwo Rzymskie, które w V wieku po Chrystusie dzicz północna zniszczyła. Z pomieszania się téj dziczy, a mianowicie Gotów, Lombardów czyli Longobardów, Normanów... z Rzymianami, natworzyło się z mowy łaćnińskiej mnóstwo narzeczy włoskich, które obok języka piśmiennego, wspólnego wszystkim, dziś jeszcze w różnych okolicach Italii słyszeć się dają.

10. Sardyńskie.

Od Anglii zacząwszy, która jest odosobniona od stałego lądu Europy, przeszliśmy cały brzeg zachodni téj części świata. Jesteśmy już na brzegu południowym, i zdarzenie mieć chciało, że przystępując do Włoch, państwo Sardyńskie z kolei naprzód wypada. Przy-padek ten rzeczywiście się z istotą rzeczy zgadza, albowiem króle-

stwo to, przez swój postęp stanęło już na czele wszystkich innych państw Włoskich. Leży na zachód Francji, na południe Szwajcaryi, od wschodu ma kr. Weneckie, należące do Austrii, tudzież ks. Parmańskie i Modenckiego nieco, a z południa odnogę Gienu-
eńską. Do składu tego państwa należą następujące krainy:

Pijemont graniczy z Francją, wydaje najlepszy jedwab. — Turyn stolica państwa i siedziba panującego nad rzeką Po, 170 ts. uniwersytet, towarzystwo postępu naukowego czyli akademija, rękodzielnie jedwabnicze, należy do miast najpiękniejszych Europy.

Sabaudyja, na północ Pijemontu w sąsiedztwie Francji. Kraina uboga, i nie mogąca swych mieszkańców wyżywić, dla tego też wielu Sabaudczyków po zagraniczu, a mianowicie po Francji, szuka sposobu utrzymania się. Chamberry, 12 ts. Pod Montblanc jest wieś Chamouny, na 3200 st. nad morzem wzniesiona, i położona w słynnej rozkosznością dolinie. Sabaudyja odstąpioną została Francji przez Sardynią w r. 1860.

Część krainy Medyolańskiej, której połowa większa do Lombardji należy, i z nią graniczy. Alessandryja, 40 ts. Pod nią wieś Marengo, pamiętna bitwą Napoleona r. 1800. Novara, 20 ts., ostatniemi wypadkami pamiętna. W tych okolicach jest jezioro Locarno, na którym są rozkoszne wyspy Boromejskie, przez podróżnych bardzo często zwiedzane.

Liguryja, z m. Gienua (Gênes), 110 ts. port, uniwersytet i liczne towarzystwa uczone, stolica niegdyś Rzp. Liguryjskiej.

Monteferat, jest obok kr. Lombardzko-Weneckiego, między Pijemontem a Liguryją. Stolica jego Casale, 10 ts. miesz.

Nizza (Nice po fran.) nad morzem Śródziemnem, na południe Pijemontu a na zachód Francji, z m. nadmorskiem tego imienia, w którym zjeżdżają się do kąpieli morskich; 32 ts. mieszkańców. Nizza odstąpioną została Francji w r. 1860.

Wyspa Sardynija: Cagliari. st., 20., port uniwersytet.

Lombardzkie i Weneckie.

Pierwsze jest od r. 1859 pod panowaniem Sardynii, drugie od tegoż roku pozostało przy Austrii, oddziela je od Sardynii rzeka Ticino, do Po wpadająca: od północy Szwajcaryją i krainę austriacką Tyrol; na wschód Krainę czyli Karnijolą, także do Austrii należącą, i odnogę Wenecką, a z południa jest odgródzone rzeką Po od państwa Kościelnego, Modenckiego i Parmańskiego. Lombardyja zajmuje zachód, a Weneckie wschód. Jezioro Garda i rzeka Mincio, wpadająca w Po, oddziela je od siebie. Są to błogosławione kraje, mianowicie Lombardyja, cała bowiem jest prawie rozkosznym ogro-

dem: Zaludnienie jój 6600 wynosi, a w Weneckiem 5000 mieszkańców na mili □ żyje. Rozległość pierwszej 400 m. □, ludność 2,600,000; a z drugiej 440 m. □ i 2,200,000 ludności. Jedwabnictwo jest ich główném zatrudnieniem.

W Lombardyi miasto główne Medyjolan, 180 ts. z pomiędzy wielu wspaniałych budowli godny jest wspomnienia kościół katedralny, białym marmurem wykładany i 3 ts. posągów ozdobiony, arcydzieło budowy gotyckiej. Uniwersytet, teatr della scala, itd. Brescia, smutne wspomnienie lat ostatnich, 40 ts. — Mantua, 25 ts., warownia tylko po groblach dostępna, nad Mincio, otoczona jeziorem — Cremona, 30 ts. nad Po, sławna robotą strun i skrzypcy — Bergamo, 30 ts., skąd pochodzą gruszki bergamutki — Pavia, 24 ts. sławny uniwersytet — Lodi, 12 ts., gdzie bitwa 1796 roku, w której Napoleon zdobył most, i gdzie handel serem parmezańskim.

W Weneckiem miasto główne Wenecyja po słowiańsku Mletki lub Benatki, nad odnogą tego imienia naprzeciw ujścia Brenty zbudowane na 60 wysepkach, 450 mostami połączonych, więcej jak o milę od brzegu odległych, i bajorami (lagunami) od siebie pooddzielanych. Zamiast ulie są tu kanały, a zamiast powozów łodzie (gondoly). Jój ludność 100 ts. wynosi. Zawiera bardzo wiele wspaniałych budowli, między któremi pierwsze trzyma miejsce, kościół św. Marka, z 500 słupami z marmuru, alabastru i z drogiego kamienia lapis lazuli, przy którym rynek tego imienia. Po tém idzie pałac Dożów, dawnych naczelników Rpltej weneckiej. Inne miasta są: Verona nad Adygą, 62 ts., gdzie się jeszcze amfiteatr rzymski znajduje, w którym się może zmieścić 22 ts. widzów. — Padwa, 48 ts. sławny uniwersytet, do którego przed tém Polacy licznie uczęszczali. — Vicenza 30 ts. — Udine czyli Widim 20 ts., a w bliskości niego wieś Campo Formio, w której r. 1807 Napoleon zawarł pokój z Austryją.

11. *Parmańskie.*

Między Sardyńskiem, Lombardją i Modeńskiem. M. Parma st. i Piazenza, po 30 ts. mieszk. W pierwszym teatr najrozleglejszy w całych Włoszech.

12. *Modeńskie.*

Wśród Sardyńskiego, Parmańskiego, Lombardyi, państwa Kościelnego, Toskanii i cokolwiek dotyka się morza Śródziemnego. M. Modena, st., 25 ts. uniwersytet. — Carrara, 8 ts., skąd pochodzi najpiękniejszy biały marmur (kararyjski) — Reggio, 14 ts.

Nie opodal od tego miasta jest zamek Canosa, pamiętny pokorą Henryka IV, cesarza niem. — Massa 10 ts.

13. *Toskanija.*

W starożytności Etruryją, zwana. Ma na zachód mr. Śródziemne, od północy Modeńskie, zresztą jest państwem kościelném otoczona. W południowo zachodniej stronie, ma rozległe bagniska (maremmy), zwane Syjeńskimi od m. Syjeny. Te bagniska rozciągają się 100 m. □. Florencyja, stołeczne i mieszkanie panującego, 100 ts., jedno z najpiękniejszych miast w świecie po Rzymie i Neapolu we Włoszech trzecie. Ma bogaty zbiór posągów. Jest kolebką miłej pamięci rodziny Medycyjskiej i bardzo wielu sławnych ludzi — Livorno miasto nadmorskie i najhandlowniejsze we Włoszech, ma port wolny i 70 ts. ludn. — Piza, niegdys stolica Rzpltej Pizańskiej, 20 ts., uniwersytet, sławne cieplice i wspinała katedra, której wieża pochyło stoi. — Siena, 24 ts. drugi uniwersytet — Lucca, 20 ts.

Wyspa Elba, nieopodal brzegów Toskańskich leżąca i będąca posiadłością Toskanii, pamiętna pobytem Napoleona w r 1814, jest skalista, z bardzo spadzistemi brzegami, jój port Fejaro, 2 ts. jest najgłówniejszą osadą.

14. *Państwo Kościelne.*

Od północy ma krainę Wenecką, na wschód południowy Neapolitańskie, a na zachód w części Toskaniją, z resztą mr. Toskańskie, a od wschodu Adryatyk. Część północna brzegów Adryatyku, między Po a Rzeczapospolita San Marino, jest nizina, gdzie odnoga Adryatycka ciągle się od brzegów usuwa i nowe tworzy bagniska.

W téj saméj okolicy, lecz dalej od brzegów, tudzież na samym południu, są znowu rozległe bagniska, które powietrze zarażają. Południowe rozciągają się od Ponti na południe miasta Velletri, aż do saméj granicy południowéj, i dla tego nazywają się bagniskami Pontyńskimi. Lecz bagniska te, zdaniem niektórych podróżników, zupełnie płonnemi nie są, ale owszem, po kilkoletnim odpoczynku, dają obfity zbiór. Kraj cały dzieli się na 21 krain (legacyj lub delegacyj).

Rzym, 180 ts. ludn., na 7 pagórkach nad Tybrem zbudowany, teraz jest stolicą katolickiego świata, a przedtém był państwa Rzymskiego i wtedy liczył do 3 milionów ludn. Bardzo wiele swéj dawnéj wielkości zachowuje pomników. Liczy 328 kościołów, między którymi świątynia św. Piotra, pierwszą jest na świecie, ko-

ściół św. Jana Laterańskiego czyli farny, drugie trzyma miejsce: w nim się koronują papieże. Na jednym z 7miu pagórków, jest pałac papieżki Watykan; po prawicy Tybru a w sąsiedztwie jego, znane więzienie, czyli zamek ś. Aniola. Ponieważ w okolicy Watykanu podczas lata zimnice panują; papieże przeto mają drugi pałac, w przeciwniej stronie miasta, zwany Monte Cavallo. Dawny Capitol, zawiera dziś zbiór obrazów i posągów. Rotunda, dawniej Pantheon czyli wszechboże, pamięci wielkich sztukmistrzów poświęcony. Do niegodziwego powietrza, które się tu, mianowicie cudzoziemcom czuć daje, dodać jeszcze trzeba wiatr południowo-wschodni Siroco, który dla swego gorąca jest nieznosny.

Bononija (Bologna), 70 ts. po Rzymie miasto największe, ma sławny uniwersytet, do którego dawni Polacy najwięcej uczęszczali — Ferrara, twierdza nad Po, 24 ts. — Perugia, 40 ts., uniwersytet — Faenza, Forli, Urbino, Viterbo, Velletri, po 10 tysięcy.

Miasta nadmorskie przy brzegach Tyrreńskich są: Civita-Vecchia, twierdza i Terracina — nad Adryjatykiem: Ravena, o milę od brzegu, dawniej słynne miasto, teraz jeno 20 ts. liczy mieszkańców, Rimini, 10 ts., Jakin czyli Ankona, twierdza, 30 ts., Loretto, 5 ts., słynne odpustami.

15. *Rzeczpospolita Święto-Maryjska.*

Ta maluczka Rzeczpospolita, zostaje w opiece papieża i leży w jego państwie, pomiędzy m. m. Cesena, Urbino i Rimini. Składa się tylko z m. San Marino, leżącego na górze t. i., i mającego 5 ts. ludności, tudzież z 4 wsi. Jestto jedno z najdawniejszych państw Europy.

16. *Państwo Neapolitańskie czyli obojga Sycylii.*

Jedna część tego państwa na stałym lądzie, u góry tylko złączona z państwem kościelnym, z resztą po prawicy jest oblana Adryjatykiem, u dołu mr. Jońskim, a po lewicy Toskańskim. Część drugą, stanowi wyspa sąsiednia Sycylia, mająca 500 m. □ rozległości, a 2 miliony ludności, tylko ciałniwą Messyńską od poprzedniej przedzielona.

W starożytności kraj ten nazywał się wielką Grecyją, a w średnich wiekach Apulią. W tym kraju, pomimo urodzajności ziemi, rolnictwo jest jeszcze bardziej zaniedbane, jak w sąsiednim państwie. Ubodzy bez schronienia, lazaronami zwani, tłumami się tu włóczą, w samym Neapolu jest ich koło 60 ts., i w roku 1848 stali się narzędziem nieszczęścia swych braci.

Część państwa na stałym lądzie na 15 krain jest podzielona, Sycylia zaś na 7. Pierwsza dawniej składała się tylko z czterech następujących: Kalabryi, która zajmuje półwysep lewy, stanowiący nart stopy włoskiej — Apulii, leżącej na półwyspie lewym, wyobrażającym niby pięć pomienionej stopy, zresztą rozciągającej się pomiędzy grzbietem Apenin i Adryjatykiem, aż do szczytu apenińskiego Gargano — Abruzzo, zajmuje północ państwa, w której szczyty Apenin Gran-Sasso i Velino, a Kampanija zabiera resztę kraju, i leży na brzegu lewym aż do grzbietu Apenin.

Stol. państwa Neapol, w Kampanii, 420 ts., o 2 mile od Wezuwiusza, w rozkosznej okolicy, należy do najpiękniejszych miast w świecie. Liczy 122 większych kościołów, 149 zakonów, uniwersytet, 9 teatrów. Najpiękniejsza tu jest ulica Toledo, 800 sążni długa. Domy są z płaskimi dachami, na których mieszkańcy publicznie pracują, lub wieczorem używają chłodu. O kilka mil na południe, w okolicy Wezuwiusza, znajdują się Herkulanum i Pompeji, miasta częścią przez trzęsienie ziemi zniszczone, częścią przez Wezuwiusza lawę przed 1810 lat zalane a dziś odgrzebywane. W okolicach Neapolu także rośnie wino *lacrima Christi*.

Inne miasta: Lecce, najludniejsze po Neapolu, 22 ts. — Tarent, portowe, nad zatoką t. i., 18. — Otranto, portowe, 5 ts. — Reggio, portowe, nad cieśniną Messyńską, 17 ts. — Foggia 20 ts. — Salerno, portowe, nad odn. t. i., 10 ts., uniwersytet i szkoła lekarska, która w V wieku miała być założoną. Benewent, przez Napoleona dany Tayllerandowi, lecz później odebrany, 14 ts. — Kapua, w Kampanii, o milę niespełna od starożytniej Kapuy, pod którą wojsko Annibala zimując zniewieściało zupełnie. Gaeta, portowe, nad odn. t. i., pamiętne w ostatnich czasach po bytem Piusa IX papieża, i bombardowaniem w r. 1860 i 1861, 13 ts. — Pontekorvo, darowane podobnie przez Napoleona Bernadotemu, zesłemu królowi szwedzkiemu, i odebrane, 6 ts. — Akwila, 15 ts. — Bari, 19 ts., w Apulii, na wzór którego Bona zbudowała na Rusi, dawny Bar nad Bugiem.

Sycylia. W niej szczyt najwyższy gór na 11 ts. stóp wysoki, i jest tylko jeden gościniec do jazdy od miasta Palermo, do m. Messyny. Pierwsze jest stołeczne, portowe, leży na północnym brzegu, 180 ts., uniwersytet; bardzo wiele w ostatnich latach ucierpiało. — Messyna portowe, nad cieśniną tego imienia, 70 ts. — Katanea, u stóp Etny, 80 ts. — Syrakusa, 15 ts., m. portowe, r. 735 przed J. Chrystusem założone, dawna stolica Sycylii i Rpltej syrakuzañskiej, liczyła wtenczas 300 ts. ludności.

17. *Rzeczpospolita Jońska.*

Sklada się z 7 wysp: Korfu, Pakso, Santa Maura, Itaka czyli Teaki, Cefalonija, Zante i Cerigo. Wszystkie są na morzu Jońskim na zachodzie Grecyi, Cerigo jest tylko na południu tego kraju, na morzu Śródziemném. Tworzą rzeczpospolitą, zostającą pod opieką Anglii. Władzę wykonawczą czyli rząd, sprawuje senat, z 5 członków, naczelnika i sekretarza złożony, i co 5 lat wybierany przez posłów, ze wszystkich wysp zbierających się w Korfu. Wyspy te należą do najrozkoszniejszych i najbogatszych w Europie, i popolicie mają miasta swych imion. Miasto Korfu z 22 ts. ludności i uniwersytem, jest stolicą téj rzeczypospolitój. Mieszkańcy ich są ewangelickiego i greckiego wyznania.

18. *Państwo Greckie.*

Na północ ma Turcyją, zresztą naokoło oblane morzem Jońskim, Śródziemném i Egjejskim. Naród Grecki (Helleni), w czasach starożytnych był jedyną prawdziwego świata pochodnią. Wszystko prawie to, czém błyszczeli dawni Rzymianie, którzy ten naród z całym niemal światem zawojowali, jemu byli winni, a pierwszy wszczątek wiedzy, którą się wiek XIX szczyci, od niego także pochodzi. Najoświecenijszy ten starożytności naród, zajmował całą tę część półwyspu dzisiejszej Turcyi, która się rozciąga na południe głównego grzbietu Alp wschodnich, idącego od zachodu do morza Czarnego. Tworzył on prawie tyle rzeczypospolitych, ile było miast w Grecyi. Rzymianie go r. 150 po Chrystusie podbili, a tych następnie r. 1453 zawojowali Turcy. Pod panowaniem ostatnich zostawali Grecy aż do r. 1821 w którym powstał, a w r. 1827 część ich całkiem się na wolność wybiła.

Dzisiejsi Grecy, choć są starożytnych potomkami, nie mówią jednak ich językiem, lecz nowogreckim przekształconym. Trzymają się obrządku wschodnio-greckiego. I Słowianie się pomiędzy niemi znajdują. Kraj cały dzieli się na dziesięć okręgów (nomoi) które składają się z 46 powiatów (eparchij). Część południowa jak teraz, tak i dawniej zwała się Peloponez czyli Morea, część północna u starożytnych miała imię właściwej Grecyi albo Liwadyi (Hellada).

W Liwadyi było stolicą miasto tego imienia, które dotąd istnieje. W niej także była kraina Attyka, w której są Ateny, st. dzisiejszego państwa, i mieszkanie króla, na 1550 lat przed narodzeniem Chrystusa założone, mające 32 ts. mieszk., i port nad odnogą Saro, tudzież uniwersytet.

W krainie Beocyi znowu, były i są miasta: Theby, ojczyzna Pindara, Epaminondy, Hezyjoda i t. d., niegdyś stolica téj krainy. — Lepanto, portowe nad odnogą t. im. — Missolonghi, nad odnogą Patras.

W Peloponezie kraina środkowa, gdzie m. Tripoliza, nazywała się Arkadyją, na południe zaś w okolicy m. Mistry, o milę odległej od dawnéj Lacedemony czyli Sparty, była Lakonija, na północy około Koryntu, Koryntida, a potem idąc na zachód, i brzegiem postępując na południe, przebywa się następujące krainy: Sycyon, Achaję, Elidę i Messeniją.

W Lakonii, na półwyspie zakończonym w przylądek Matapan, mieszkają Majnoci, potomkowie Spartan, ludzie niepodległego umysłu, których nigdy Turcy podbić nie mogli, choć Grecyja pod ich panowaniem była.

Inne miasta Peloponezkie: w Argolidzie jest Nauplija albo Napoli di Romania, nad odnogą t. i., 12 ts. mieszk. — Nawarin, 3 ts., w Messenii, m. portowe, gdzie flota turecka, w czasie wybijania się na wolność Greków z pod panowania Turków, w r. 1827 przez Anglików zniszczoną została. — Patras, 20 ts., w Achai, nad odn. Lepanto. — Malvasia, na wschodnim brzegu, m. nadmorskie. W okolicy rodzi się wino t. i., zwane pospolicie małmazyją.

Wyspy greckie, leżą w bliskości brzegów Grecyi, na morzu Egiejskiem. Największa Egribos czyli Negrepont albo Eubea. — Andros. — Naxos-Syros (Hydra-Egina) albo Syra, najlepiej zaludniona, środek żeglugi i kupiectwa greckiego, z m. Hermopolis, 30 ts., największém w Grecyi. — Paros. — Antyparos. — Milo. — Skyro. — Hydra. — Egina i t. d. Wszystkie te wyspy wydają najśodsze wina, rozynki i południowe owoce.

19. Państwo Ottomańskie czyli Turcyja.

Tak nazywa się państwo, po największej części złożone z ludności słowiańskiej, a mianowicie z Bulgarów i Serbów, a w mniejszej z Turków, Greków i osad Romańskich czyli Rzymskich, Włoskich albo Wołoskich, do których i Multany należą.

Na północ graniczy z Austryją, a w szczególności: z Sławonią, Węgrami, Siedmiogrodem, i tą częścią Galicyi, która się Bukowiną zowie — na wschód z Rossyją i morzem Czarném — na południe z Marmorą, mr. Egiejskiém, Grecyją — na zachód z mr. Jońskiem, Adryatyckiem, krainami Dołmatów (Dalmacyją) i Kroatów, do Austryi należąciami.

Turcy inaczej zowią się Muzułmanami, Ottomanami, lub

Osmanami. Są szczepem Tatarskim, i w nie wielkiej tylko liczbie, bo mało od miliona większej, po Turcyi rozsiani, a najznakomitszą część téj ziemi zajmują Słowianie, potem dawne osady Rzymskie czyli Romańskie, inaczej i to zwykle Wołoskiemi zwane; dalej Grecy i Albańczykowie czyli Arnauci, ród wcale od tamtych różny.

R. 1453 Turcy ten kraj, jak powiedzieliśmy, na Rzymianach zdobyli, albowiem zdobywey świata i tu panowali, a następnie z całą zdobyczą swoją, stali się łupem nowych zdobywców.

Rzec tylko na pochwałę tureckiego rządu potrzeba, że Słowiańszczyzna nietylko tu wynarodowianą nie jest, tak jak gdzieś indziej, ale nadto rozwijanie się jój, żadnej nie doznaje od Turków przeszkody.

Cesarz turecki, który jest świeckim i duchownym swych podanych władczą, mianuje się Sultanem, Padyszachem, a rząd jego zowie się Wysoką Portą, dla tego, że mieszkanie cesarskie, ma rzeczywiście wysoką bramę, która po łacinie zowie się porta.

Najpierwszymi urzędnikami kraju są Mufty, stojący na czele spraw duchownych i sprawiedliwości, tudzież Wielki Wezyr (Wezyr-Azem), który stoi na czele rządu cywilnego i wojskowego. Dalej następują: Reis-Effendi, albo naczelnik oświecenia i spraw zagranicznych — Seraskier-Basza naczelnik siły lądowej — Kapudan-Basza, naczelnik siły morskiej.

Rządca krainy mniejszej nosi imię Beja lub Bega, większych Baszy, a całym krajem zawiadujący, mianuje się Bejem nad Bejami czyli Beg-ler-Bejem. Oznaką ich godności jest złożona tyka, z jednym, dwoma lub trzema ogonami wołów tybetańskich (nie końskich), które przed nimi noszą. Ogony te nazywają się buńczukami, i liczba ich stosuje się do godności tych rządzców. I tak Beg-lerbej, jest Baszą trzy, Basza dwu, a Bej jednobuńczuczny. Wedle jednak rozciągłości pełnomocnictw, правило to ulega zmianom.

Rada najwyższa, do której wchodzi Mufty z W. Wezyrem i Kapitanem Baszą, oraz z innymi naczelnikami rządu, zowie się Dywanem. Co się u nas postanowieniem zowie, to w Turcyi nosi imię firmanu, który, jeżeli jest własnoręcznie przez Sultana podpisany, mianuje się hatszeryfem, jak w Rosyi ukazem czyli rozkazem. Takim jest hatszeryf Gulhany, który zrównał wszystkich mieszkańców kraju, w obliczu prawa, a przez to wcielił Turcyją do obyczajnej społeczności europejskiej.

Religia Turków jest Mahometańska, Muzułmańska czyli Islam. Zasady jój zawarte są w księdze, Koranem zwanój, ale

wiedzieć trzeba, że się w niej i wszelkie prawa świeckie, jak w wielu innych, znajdują.

Turcy wszystkich różnowierców w swym kraju, zowią rajasami czyli trzodą, wszystkim zaś cudzoziemcom dają miano franków, a niewiernych giaurami mienia. Z tém wszystkiem godną jest rzeczą wiedzieć, że są miękcy i o nic się nie troszczą, a choć są zabobonni, najwięcej jednak bezpieczeństwa u nich różnowiercy znajdują. Nie są tak brudni jak Żydzi, ani tak chewi i podstępni, jak Grecy. Słowem są prości i godności pełni.

Do r. 1840 Turcyja była rządzona przez Beg-ler-beja, tudzież przez Wezyrów czyli Baszów trzybuńczucznych, jemu podległych i rządzących krainami (ejaletami). W krainach były okręgi (sanczaki), które znowu podlegały Baszom dwubuńczuczny. Nie zważając jednak na te gospodarze podziały, wyliczemy tu po staremu nazwiska krain składających Turcyją, dodamy tylko, że prócz kraju wprost podległego, W. Porta posiada jeszcze księstwa holdownicze, które jój placą haracz i są pod jój wspólną i Rossyi opieką.

1. Turcyja, Rōmania albo Rumelia. Poczynając od Bałkanu, który względem niej leży na północ, ma ze wschodu morze Czarne — na północ Bałkan, od m. Czarnego do ramienia Rodopejskiego, na południe zeń idącego — na zachód pomienione ramie — na południe morze Egiejskie. Należała do składu starożytnej Grecyi.

W niej jest Carogród, Bizancym, Konstantynopol czyli Stambuł, w samym środku starego ładu, nad cieśniną Konstantynopolitańską położony. Jest stolicą całego państwa Ottomańskiego, należy do największych, najwspanialszych i najslawniejszych miast na świecie, a przez położenie swe, jest bardzo wielkiego dla Europy znaczenia. Zamki obronne, po obu brzegach nadmorskich zbudowane, stoją na straży Bosforu i Dardauellów, strzegą przejścia okrętów i są kluczem do ich wejścia z m. Czarnego i wyjścia.

Wspaniały port 1200 okrętów pomieścić może, który jest w odnodze, przez cieśninę utworzonej i całe miasto przerzynającej. Ma domów około 100 tysięcy, ludności 800 tysięcy, 7 przedmieść, z których Skutary, leży w Turcyi Azyjatyckiej na drugiej stronie cieśniny. Część miasta na północnym wybrzeżu cieśniny i odnogi leżąca, i prawie przez samych kupców osiadła, zowie się Galata, a druga tamtęj sąsiednia, i położona względem niej na północ, nosi imie Pera. Ta część miasta leży w najczarowniejszej okolicy, i przez samych chrześcijan zamieszkała. W niej pałace poselskie.

Z pomiędzy budowli przed wszystkimi innymi, dawny kościół św. Zofii, zamieniony w meczet na uwagę zasługuje. Pyszne jego

malowania w świeżyznie (alfresco), staraniem rządu zostały odnowione. Prócz tego jest 14 meczetów sultańskich, a 500 zwyczajnych. Z budowli świeckich, pierwsze znowu miejsce trzyma rozległy pałac sultański, czyli serai, nad samą ciasną położony, opasany murem, wśród którego jest wiele ogrodów i gmachów. Inne mm. są: Adryjanopol i Filipopol, oba największe po Carogrodzie, oba leżą nad rz. Marzycą, i oba liczą po 100 ludn.

2. Macedonija, podobnie starogrecka posiadłość. Na zachodzie Tracyi: nad mr. Egiejskim, przypiera do Balkanu, a razem i do jego południowego pasma gór Helleńskich. Miasto główne Solun, Salonika czyli Tesalonika, nad odn. t. i. 76 ts. W okolicy tego m. jest trójzębny półwysep, na którym jest 20 klasztorów, a w nich 5 ts. Bazylijanów, którzy są ogniskiem teologii greckiej, i kształcą księży i nauczycieli swoich.

3. Tessalija, także starogrecka kraina, położona między Macedoniją a Liwadyją, tudzież między grzbietem Helleńskim i mr. Egiejskim. M. Larissa (Jeniszebr), 20 ts.

4. Albania czyli kraj Arnautów. Leży między grzbietem gór Helleńskich a mr. Jońskim i Adryatykiem. Całą jej północ zabiera kraina starogrecka Iliryja, a południe Epir. M. Janina, 40 tys. i Skadar czyli Skutari. Na północ tej krainy blisko Adryatyku, w liczbie stu tysięcy mieszkają słowiańscy Czarnogórcy, lud nieustraszonej waleczności, z m. Cetynia. Czarnogórcy ci należą do krain, opłacających daninę.

5. Bulgaryja, czyli siedlisko Słowiańskich Bulgarów: rozciąga się między Dunajem i Balkanem, tudzież m. Czarnem i Tymokiem w Dunaj wpadającym, i źródłami Serbskiej Morawy, z prawej się do Dunaju wlewającej. Sofija, st. Bulgarów, 50 ts. — Warna, 30 ts. twierdza nad mr. Czarném, gdzie poległ 1444 r. nasz Warneńczyk.

Nad Dunajem twierdze: Braiłów, Sylistryja, 30 ts. — Ruszczuk, Widyn i niewarowny Swistów czyli Szystów, pamiętny ugodą z Turkami zawartą.

Szumla czyli Szumień, twierdza u stóp odnogi Balkanu, 20 ts. — Tarnowo, Złotarzyca, Smiadowa, Rozgród, Biała, Wieczera, Czarnawoda, Bolesław, Nowe-sioło, Kościółowo itd. Nazwiska tych miast Bulgarskich, równie jak innych, są wymawiane po polsku, lecz nie łatwiejszego, jak je na krajobrazie znaleźć.

6. Bosnija z Hercogowiną czyli z tureckimi Dołmatami. Na północ Albanii i Czarnogórców, na zachód ma kraj Dołmatów Austr., na północ rz. Sawę i doń wpadającą Unnę, a na

wschód ks. Serwskie. Jestto część ziemi Słowiańskich Serbów, czego dowodem są m. m. Serajewo, przekształcone na Bosna-Seraj, bo leży nad rzeką Bosną, 70 ts. — M. Zwornik, Trawnik, Majdan, Klucz, Raczewica, Srebrnik, Bychacz, Baniak-luka itd.

W Hercogowinie, która zabiera zachodnią część Bosnii, między Alpami Dynarskimi a Dołmatami Austr. i krainą Czarnogórców, m. znaczniejsze są: Mostar, 20 ts. nad rzeką Narętą, Trzebin, 10 ts., Liwno, Czczewo itd. itd.

Wyspy Tureckie, leżą na m. Egiejskiem, przy samych brzegach: Tasso, Samotraki, Imbro, Lemnos itd. Kandyja z m. t. i. na m. Śródziemnym, należy do Egiptu.

Trzy księstwa Turcyi podległe i opłacające haracz, nad-dunajskimi zwane do których i Czarnogórcy należą, są: Serbskie, leży na południe Dunaju i Sawy, nad Morawą, między Bulgarami, Balkanem i Bošnją, w której jest więcej Serbów, niżeli tu. Ks. Wołoskie i Mołdawskie czyli Wołosza i Multany, są osadami Rzymskimi zaludnione, dla tego téż ich język jest mieszanką łaciny ze Słowiańszczyzną. Wołoszczyzna rozciąga się na północnym brzegu Dunaju, od m. Orsowy czyli Rszawy, do ujścia Seretu, a na północ Wołoszy, po obu stronach Seretu, do którego Mołdawa i Bystrzyca wpada, leżą Multany.

W Serwii, jest stolica Belgrad czyli Białogród, przy ujściu Sawy do Dunaju, 30 ts. warownia. Tylko w tém mieście Turcy załogę wojskową utrzymują. Kragujewiec (Kruszewatz), mieszkanie księcia. Rudnik, Łonia, Cieplica, Sokół, Jagodzina, Maglicz, Jałownik, Łoźnica itd.

Na Wołoszczyźnie, st. i siedziba Hospodara czyli księcia, Bukarest nad Dąbrowicą, 80 ts. Dzurdzewo, twierdza nad Dunajem.

W Multanach, st. Jassy, 40 ts., Galacz nad Dunajem — Czoczora albo Cecora, po lewej Prutu między Jassami a Benderem. Od niej rozpoczął odwrót Hetm. Żółkiewski, w którym zginął (r. 1620) u brzegów Dniestru naprzeciw Mohiłowa.

20. *Rzeczpospolita Szwajcarska.*

Graniczy na północ, z Badeńskiem — na wschód z Austryjckim Tyrolem — na południe, z Lombardyją i Sardyńskiem — na zachód, z Francyją. Lecz co jest w tém ograniczeniu szczególnego, że się w kącie północno-wschodnim przy jeziorze Konstancyjskiem aż 4 państw, ledwoco Szwajcaryi dotyka: Baden, Wirtemberg, Bawaryja i Austryja.

Jest to kraj najwyższy w Europie, są tu bowiem wsi na 6 ts. stóp nad morzem wysoko, a co najbardziej zdumiewa, to owe niebotyczne, granitowe skały — to owe lodowiska (glaciers), czyli rozległe plachty na górach wiecznego lodu. Piękne położenia, tu i owdzie na płaszczyznach pola i łąki, często jeziorami poprzerywane, miłe na oku sprawiają wrażenie. Chodowanie bydła (sér szwajcarski), jest głównym zatrudnieniem mieszkańców; a zegarki genewskie ich przemysłu dowodzą.

Do r. 1308 kraj ten Gallów, zostawał w niemieckiej ręku, w tym dopiero czasie rozpoczął walkę o swą niepodległość, i wkrótce jój się dobił, choć długo jeszcze był niespokojny. Rząd jego jest prawdziwą Rzeczpospolitą ludowladną. Główny w nim kierunek spraw narodowych, prowadzi sejm (Tagsatzung), złożony z tylu posłów, ile jest krain: odbywa się zaś koleją w miastach: Bern, Zürich i Lucern, które pod czas trwania sejmu, zowią się sejmowemi (Vorort), a poseł ich wtedy jest przewodnikiem sejmu (landmann lub burgemestr). Z resztą krainy same się rządzą, z tém jedynie warunkiem, by się rozporządzenia ich w niczém nie sprzeciwiały postanowieniom sejmu.

Mieszkańcy na północy mówią po niemiecku, na południu po włosku, a na zachodzie po francuzku. Wyznają w mniejszej połowie religiją katolicką, a w większej ewangelicką. Są odważni, pracowici, przemysłni. Kochają swą ojczyznę nad wszystko, i są do wolności przywiązani.

Kraj cały składa się z 23 krain (kantonów), którym po większej części miana, nadają miasta, będące ich stolicami. I tak: kraina Bern, ma st. t. i 23 ts., m. najpiękniejsze w całej Szwajcaryi, mieszkanie zwyczajne posłów zagranicznych, uniwersytet. W pobliżu ustanowiony zakład rólniczy Fellenberga Hofwyl — kr. Zürich, st. t. i. nad jeziorem tegoż imienia, 13 ts., miejsce urodzenia Lavatera i Pestaloziego, uniwersytet — kr. Lucern, st. t. i. nad jeziorem Vierwaldstädter, 8 ts., kościół św. Leodegara, w którym o 3 ts. piszczałek wielkie organy — kr. St. Galen, st. t. i. 11 ts. — kr. Schaffhausen z st. t. i. 7, ts. miejsce urodzenia sławnego dziejopisa J. Müllera nad Renem, którego tu spadek na 70 do 8 st. wysoki, a na 600 szeroki — kr. Schwyz z st. t. i. 5 ts.

Kr. Freiburg (Szwajcarski), z st. t. i., 9 ts. kościół katedralny jeden z najpiękniejszych starogotyckich świątyń. 9 klasztorów, jezuickie kolegium z pensjonatem i gatunkiem akademii (zniesione): są tu domy, którym po nad niemi idące ulice, za dachy służą — kr. Waadt, st. Lausanne, nad jeziorem Gienewskim, 12 ts. ko-

ściół najpięk. w Szwajcaryi z 500 słupami — kr. Gieneńska, st. Gienewa (Genève, Genf), nad Rodanem i jez. t. i. 38 ts. m. największe w całym kraju i najprzemysłniejsze, 3 ts. osób wyrabia tu corocznie 70 ts. zegarków: bardzo wiele zakładów naukowych, rolniczych, sztuk i rzemiosł: gabinet Saussura, w którym są przechowane buty, co mu służyły w podróży na Monte blanc.

Kr. Neufschatel (Neuenburg po niem.), nad jez. t. i. 5 ts. — kr. Basel czyli Bazylea, nad Renem, z st. t. i. 21 ts., która w czasie soboru koło 1440 r. liczyła 40 ts. ludności; uniwersytet, i wiele innych zakładów naukowych, bardzo przemysłowe: ma pomnik, poświęcony pamięci Szwajcarów, r. 1444 w walce za swą niepodległość poległych — kr. Tessińska, z st. Lugano, nad jez. t. n. — kr. Aargau, z st. Aarau — kr. Soloturn, z st. t. i.

PAŃSTWA NIEMIECKIE.

Daliśmy już poznać dwa księstwa niemieckie, t. j.: Holsztyńskie z Lauenburgiem, należące do Danii, i Luksenburskie, będące posiadłością Niderlandzką. Przystępujemy teraz do innych państw niemieckich, trzymając się w ich opisie téj kolei, w jakiej po siebie leżą. Tego porządku trzymamy się ciągle, bo go za najlepszy poczytujemy. W końcu dodajemy tu jeszcze tę uwagę, że państwa niemieckie, do związku należące, na obronę swych granic, według postanowienia z 1815 r., przeszło 300 tysięcy wojska mieć w pogotowiu winny.

21. *Lichtensztajn.*

Podamy tu tylko sposób, jak ten maleńki kraiczek, na krajobrazach, jeżeli tylko w nich oznaczony, znaleźć. Potrzeba od jeziora Konstancyjskiego czyli Boden, postępować granicą Szwajcarską i Tyrolu dopóty; póki Ren po nią płynie, a na lewicy jego w tém miejscu, gdzie w Helwecyją wchodzi; znajduje się w mowie będący kraik jeśli tylko na krajobrazie wyrażony. Stolica Vaduz, ma tysiąc mieszkańców.

22. *Bawaryja.*

Od zachodu na wschód, prawie na połowę przeprowadzą ją Dunaj. Graniczy na wschód i południe z Austryją, a w szczególności, od wschodu są Czechy i Arcyks. Austryjackie, z południa Tyrol — na zachód ma Wirtemberg, cokolwiek Badenu, i obiedwie Hesyje — od północy, księstwa i Król. Saskie. Kraj ten podobnie jest rozszarpany, jak państwo Pruskie, Hanowerskie i Brunszwickie, aż bowiem na lewicę Renu ma rzuconą jedną swą krainę, którą my nadreńską, (Reinpfalz) nazywać będziemy. Kraina ta leży na północ francuzkiej

Alzacyi, na wschód krainy nadreńskiej pruskiej, na południe Hess. Darmszt., a na zachód Ren ją od Badenu oddziela.

Kraj cały dzieli się na 8 okręgów (Kreise). Jego st. jest Mnichów (München. Monachium) nad Izarą, 132 ts. ldn. To miasto nie tak odznacza się kształceniem ducha, jak czucia, dla tego téż, tam wzięło początek kamieniorytownictwo (litografija): tam robią najslawniejsze szkła oczne, i tam jest wiele zakładów malarstwa i rysownictwa: tam budownictwo dość wysoko stoi, i tam jest wiele wspaniałych gmachów choć z dziwaczniemi mianami, jak Glyptotheka i Pynakotheka: tam nareszcie znajduje się olbrzymi posąg Bawaryi, na cześć Niemiec niedawno wystawiony. Z tém wszystkiém jest i uniwersytet.

Inne m. m. są: Augsburg przy zejściu się Wertacha z Lechem, 50 tysięcy, a dawniej 80. Tu nastąpiło uroczyste wyznanie i przyjęcie nauki Lutra 1530 r. (Konfessyja Augsburska). Miasta nad Dunajem: Donauwörth, 3 ts. Ingolstadt. 15 ts. uniwersytet, Straubing, 7 ts., Pasów (Passau), 12 ts. Rzezno (Ratysbona, Regensburg), 30 ts. bitwa w roku 1809. To dawne miasto sejmowe cesarstwa Niemieck., ma w bliskości Walhallę, czyli przybytek sławny znakomitych Niemców, do których i naszego Kopernika wcielono, lecz zamiarkowawszy się, oddalono go przecie.

Nad Rednitzą: Norymberga (Nürnberg) 50 ts. dawniej m. najhandlowniejsze w Niemczech. Tu na początku XVI wieku Piotr Hele wymyślił kieszonkowe zegarki, i tu jeszcze do dziś dnia przechowuje się bardzo wiele gotyckich gmachów, tu nareszcie istnieje uniwersytet — Fürth, 18 ts. nie daleko od Norymbergi, z którą najprzód w Niemczech, zostało koleją żelazną połączony — Erlangen, 12 ts. z uniwersytetem — Bamberg, blisko Menu, 25 ts. sławny uniwersytet.

Nad Menem: Barut (Beireut) 14 ts. Lichtenfels, Schweinfurth, Würzburg, 30 ts. uniwersytet, niegdys stolica samowładnego biskupa. Aschaffenburg, 10 ts.

Ansbach, 16 ts. na zachodzie kraju — Amberg st dawnego Palatynatu górnego (Oberpfalz), do którego, równie jak do innych, był przywiązany obór cesarzów niemieckich — Hof, blisko źródeł Soły cz. Saali, wpadającej do Łabi, 8 ts.

Nad drugą znowu Solą (Saal) wpadającą z prawego brzegu Menu, zatém blisko północnej granicy Bawaryi, jest Kissingen, (od słowiańskiego Kisny czyli kwaśny, bo wody tameczne są kwaskowate) miasteczko 4 ts. mieszk. liczące, lecz bardzo kąpielami słynne.

O kilka mil na wschód pod Mnichowem, jest Hohenlinden, pamiętne sławnem zwycięstwem Francuzów nad Austryjakami 1809 r.

W Bawaryi Nadreńskiej, która jest częścią dawnego Palatynatu dolnego czyli reńskiego (Rheinpfalz), miasta znaczniejsze są: Spayer (Spira) nad Renem, 10 ts. — Zweibrücken (Deux-ponts czyli Dwa-mosty), 8 ts., dawna stolica samowładnego hrabstwa, należącego do biskupa francuzk. w Metz, a później t. i. księstwa. To miasto słynęło drukarstwem — Kaiserlautern.

23. *Wirtemberg.*

Dwóch tylko ma sąsiadów, od wschodu Bawaryją, a Badeńskie na zachód — w południowej tylko granicy, piastuje w swych objęciach księstwa Hohenzollern, które z drugiej strony otacza Baden, a z resztą tylko się częścią swych południowych krańców, w jeziorze Konstancyjskiem nurza. Dzieli się na 4 krain.

Stutgard, 47 ts., stolica państwa — Heilbronn 12 ts. — Canstadt — Ludwigsburg, 11 ts., letnie mieszkanie panującego. — Esslingen — Tübingen, 10 ts., uniwersytet. Wszystkie te miasta leżą nad Nekarą, albo blisko niego — Ulm, 20 ts. nad Dunajem — Ellwangen.

24 i 25. *Księstwa Hohenzollern.*

(Teraz należą do Prus).

Do tego, cośmy już o tych państwach podali, dodamy tylko, że stolica jednego jest Hechingen z 3 ts. mszk., a drugiego Sigmaringen, z 2 ts., nad Dunajem. Pierwsze względem drugiego jest na północy.

26. *Badeńskie*

Od jeziora Konstancyjskiego zaczawszy, idąc ku zachodowi, kraj ten na południe i zachód jest otoczony Renem, który od niego oddziela, Szwajcarią i Francją, tudzież krainę Bawarską Palatynatu niższego — z północy ma Darmsztadzkie Hessów i Bawarów — na zachód Wirtemberg z Hohenzollernami. Kraj ten należy do najniższych, najpiękniejszych, najoświecenijszych; używał też dotąd największych swobód w Niemczech. Dzieli się na 4 okręgi (Kreise).

Stolica jego Karlsruhe, 25 ts., o milę od Renu: Inne miasta: Mannheim, przy ujściu Nekaru do Renu, m. w Badeńskim największe i najpiękniejsze, 26 ts., dawna st. Palatynatu Reńskiego, a teraz druga panującego siedziba — Heidelberg, 15 ts. nad Nekarą, uniwersytet — Freiburg (Badeński, w Bryzgowii), 15 ts., położony w zachwycającej okolicy, ma uniwersytet, w którym Trentowski filozofii uczy; szkoła polytechniczna, kościół katedralny z wieżą,

prawie tak jak Strasburska wysoką — Konstancyja (Kostnitz), 8 ts., nad jeziorem t. i., sławna soborem koło r. 1415, na którym spalono Jana Husa i Hieronima z Pragi — Lorrach, naprzeciw Bazylei, 3 ts. m. przemysłne — Rasztadt, 9 ts., pamiętne układami Austryjaków z Francuzami r. 1799, w czasie których dwóch pełnomocników franc. zdradą postradało życie — Kehl (nie Kiel), małe miasteczko, bo tylko 2 ts. mszk. liczy; wspominamy tylko o niem dla tego, że leży nad Renem naprzeciw Strasburga — Baden (Badeński) czyli Baden-Baden, 6 ts., słynny najpierwszemi kąpielami w Niemczech.

27. *Hessy Darmsztadzkie.*

Kraj ten jest na dwie części Hessami Kasselskiemi rozerwany. Każda część leży na osobnym brzegu Menu, jedna na południowym, a na północnym druga. Południową przerzyna Ren, i ta leży pomiędzy Bawaryją, Badenem, Palatynatem reńskim, Nassauczykami tudzież Hessami Kasselskiemi. Północna zaś jest nad Nidą, po największej części otoczona Hessami Kasselskiemi, w mniejszej Nassauskiem, a w najmniejszej krainą pruską reńską.

W części południowej stolica Darmsztad 30 ts. — Moguncyja (Mayance, Mainz), przy ujściu Menu do Renu, warownia 40 ts. niegdyś st. arcybiskupa t. i., wyborcy cesarzów niemieckich, ma kościół katedralny bardzo piękny. W jej to oczach powstał druk 1440 r., i w niej Niemcy postawili pomnik r. 1836, jego wynalazcy Guttenbergowi (czy nie Kutnohòrskiemu Czechowi?) — Bingen, w tém miejscu nad Renem, gdzie miał niebezpieczną ze skał dla statków ciałinę, którą teraz rozprzestrzeniono nieco, 4 ts. msz. — Ofenbach nad Menem, 10 ts. przemysłowe (powozy i tabaka). — Worms nad Renem, siedziba niegdyś samowładnego biskupa: jestto miasto arcy dziejowe, do najdawniejszych należy, i w rękę Rzymian Vormatia się nazywało: liczy tylko 9 ts. mszk., a dawniej 60 ts., było stolicą Karóla W.; tu się Luter stawił przed Karólem V cesarzem niemieckim 1521 r., a wracając, uprowadzony został na zamek Wartburg.

W części północnej Giessen, 8 ts., uniwersytet.

28. *Nassauskie.*

Jest dwoma znakomitszemi krajami otoczone, Darmsztadzkiem i krainami pruskimi i reńskimi, a mianowicie: przypiera do prawych brzegów Renu i Menu, które go od południowego Darmsztatu oddzielają, i od krainy zareńskiej pruskiej — z północy ma znowu krainę pruską przedreńską, a na zachodzie część Darmsztadu pół-

nocną. Jestto błogosławiony kraj, ziemia jego wydaje wszystko: rośliny, kruszce, wyborne konie, wino i uzdrawiające wody.

Leży na brzegu najrozkoszniejszym Renu, jaki jest między Moguncją a Koblenzem. Tu na brzegu Renu jest miescina (Marktfleken) Ems, nad Lahn, powszechniej w Europie wziętości, mająca tylko 2 ts. mieszk., lecz w czasie kąpeli mogąca do 4 ts. leczących się pomieścić. Tu podobnież leży miescina Selters (Nieder-Selters), od tysiąca tylko ludności osiadła, mająca źródło wody przyjemnie kwaskowatej, słowem selcerskiej, której wydaje do 7 ts. garnicy dziennie; a której co dzień do 15 ts. flaszek po Europie rozsyłają. Podobnież wioska Gielnau, 200 mieszkańców, rozsyła 200 ts. kamionek wody gielnauskiej rocznie. Tu wreszcie jest wiosczyna Johannisberg, posiadłość słynnego w Europie ks. Meternicha, wydająca wyborniej dobroci wino, i tu nakoniec jest słynne winem m. Rüdesheim, 3 ts., nad Renem, naprzeciw Ringen.

Z mnóstwa po większej części zwalin średniowiecznych zamków, na szczególną uwagę zasługuje Biberich, naprzeciw Moguncyi. Stolica państwa Wiesbaden 15 ts., ma kąpiele bardzo uczęszczane, gdzie co rok 10 ts. leczących się bywa, a 8 ts. przejeżdżających.

29. *Hessy Homburskie.*

Składają się z dwóch kawałeczków: jeden czyli wschodni, na północnym brzegu niedaleko Menu, między Nassau i północnym Darmsztadzkiem, a drugi czyli zachodni, między Palatynatem reńskim, krainą zareńską pruską, i ks. Oldenburskiem Birkenfeld. W pierwszym jest st. Homburg, 4 ts., a w drugim Meissenheim, 2 ts. mieszkańców.

30. *Hessy Kasselskie.*

Leżą nad Fuldą, po lewicy Werry, na prawym brzegu Menu, i razem z nim dzielą Hessów Darmsztadzkich, na północne i południowe. Są następującymi krajami otoczone: Bawarami, Darmsztadkiem północnym i południowym, Prusami z posiadłością Waldecku, Hanowerskiem, krainą Saską do Prus należąca i częścią oderwaną państwa Sasko-Weimarskiego. Kraj ten ku północy mniej żyzny i ludny, ale na południu dobrze zaludniony, urodzajny i przemysłowy.

Prócz tego mają jeszcze dwie posiadłości osobne: jedną ku północy nad Wezerą, na zachodnim podgórzu północnych gór Wezery (Wesergebirge), gdzie miasta Rinteln i Sachsenhagen, i ta zowie się krainą Schaumburską; druga leży na wschód, w okolicy

m. Schmalkalden, nosi jego nazwisko, i znajduje się pomiędzy Werrą a górami Turyngijskimi.

Kassel, 36 ts. st. nad Fuldą, niegdyś st. królestwa Westfalskiego. W okolicy jest Wilhelmshöhe (Weissenstein), gdzie mieszkanie panującego, z cudnymi wodotryskami, nadzwyczajnej wysokości. Inne m. m. Marburg, 8 ts., uniwersytet — Hanau, nad Menem, 15 ts., pamiętne spotkaniem Bawarów, w odwrocie Francuzkim r. 1813 — Fulda, nad rz. tego imienia 10 ts. — Hersfeld nad Fuldą.

31. *Rzeczpospolita Frankfortska.*

Frankfort nad Menem, bo jest drugi nad Odrą; ludność jego wynosi 73 ts. ze swym okręgiem, leży między obiema Hessami, Darmsztadu i Kasselu, tudzież między Nassauskiem. Jest Menem na dwoje przecięty, należy do najdawniejszych i najhandlowniejszych miast niemieckich. Tu się dawniej zbierali wyborcy czyli elektorowie, dla obierania cesarzów niemieckich; tu się odbywały ich koronowania, i w tutejszym ratuszu przechowują bullę złotą r. 1356 przez Karóla IV, cesarza niem. wydaną, stanowiącą prawo dla całych Niemiec.

32. *Waldek.*

Składa się z dwóch osobnych części: południowej większej, piastowanej w objęciach zachodnio-północnej granicy Kasselskich Hessów, i wschodnio-południowej Prus reńskich — tudzież północnej mniejszej, znajdującej się na zachód Brunszwickiego, a na południe Hanowerskiego. W pierwszej Korbach z 2 ts. mszk. jest stolicą rządu; Arolsen z 2 ts. mieszkaniem panującego; w drugiej Pirmont, 1800 mszk., swojemi wodami żelaznemi słynny.

33 i 34. *Kraje Lippe.*

Na zachód części północnej Waldecku, po lewicy Wezery, w granicach wschodnich Westfalii czyli krainy reńskiej pruskiej, leży kraj Lippe Detmold, z m. st.

Na prawicy znowu Wezery, między powyższą Westfaliją, Hanowerskiem i krainą Schaumburską do Hs. Kasselskiej należąca, znajduje się posiadłość Lippe Schaumburg.

Księstwa Saskie i Reusskie.

Znajdują się pomiędzy Bawarami, Hessami Kasselskimi, srobiańskimi Prusami i królestwem Sasiem.

35, 36, 37 i 38. *Księstwa Saskie.*

Weimarskie. Składa się z osobnych kawalków: z 1. właściwego Weimarskiego: Weimar, st. 13 ts., mająca wiele zakładów naukowych, między którymi geograficzny zasługuje na uwagę, ztamtąd téż wyborne obrazy pochodzą — Jena, 6 ts., słynna uniwersytetem, m. pamiętne rokiem 1806, w którym potęga Prus tylko na włosku wisiała, — z 2. wschodniego czyli Neusztadtskiego, z m. t. i., 4 ts. mszk. — Werda, nad Elstera, i z 3. zachodniego czyli Eisenachskiego, z m. t. i., 9 ts.

Gothajskie. Składa się podobnie z dwóch osobnych kawalków: północnego, z m. st. Gotha, 14 ts., mającym skarbiec i zbiór naukowy, który do najbogatszych w Europie należy. Tu także od r. 1764 wychodzi Noworocznik zawierający rodowody panujących i naczelne władze krajów — w południowym jest m. Koburg, 9 ts.

Altenburskie, także z osobnego kawalka wschodniego i zachodniego złożone: w pierwszym jest m. Altenburg, 12 ts., w drugim miasto jeszcze z mianem słowiańskim Roda, bo w tych okolicach Serbowie Słowiańscy siedzieli.

Meiningnskie, z miastem Meiningen, 5 ts. — Hildburghausen, 4 ts.

39 i 40. *Księstwa Reusskie.*

Schleizskie i Greitzskie, mają stolice tych samych imion, tamto z 2, a to z 8 ts. mszk. Składają się podobnie z dwóch oddzielnych kawalków: południowego, w którym pominięte miasta, i północnego, z m. od obudwu większym, liczy bowiem 10 ts. ludn. i nazywa się Gera.

41 i 42. *Księstwa Schwarzburgskie.*

Rudolstadtskie i Sondershausenkie, których posiadłości podobnie składają dwa osobne kawalki: południowy, położony wśród krain Weimarskich, z m. Rudolstadt, 5 ts. — i północny, z m. Sondershausen, 4 ts. Ostatni znajduje się całkiem w krainie Saskiej państwa Sprowiańskiego Pruskiego, niedaleko granicy południowej, na zachód m. Dobrój Soły czyli Halli. Największą część pierwszego zajmuje ks. Rudolstadtskie, a Sondershausenkie drugiego.

43, 44 i 45. *Ks. Anhaltskie.*

Posiadłość wszystkich tych państw, leży razem po obu stro-

nach Elby, powyżej Dziewina cz. Magdeburga, w części Spro-
wiańskiej państwa Pruskiego. Część północną zajmuje ks. Dessau-
skie czyli Dessawskie, które najbliżej położone z obu stron Elby,
ma st. Dessau czyli Dessawę, 11 ts., i m. Zerbst*), 9 ts. —
ks. Bernburgskie, zabiera cały zachód tych posiadłości, ma st.
w Bernburgu, liczącym 5 ts. mszk. — Kötheńskie, leży po-
między niemi w środku, z m. st. Köthen, 6 ts.

46. *Królestwo Saskie.*

Znajduje się na zachód księstw Saskich i Reuskich, zresztą
po jednej stronie ma państwo Pruskie, a mianowicie: Brandeburgów
na północ, i Śląsk od wschodu; a po drugiej Austryją, w szcze-
gólności zaś Czechy, które leżą w okolicy wschodnio-południowej.

W tym kraju, równie jak w księstwach Saskich, Reusskich,
Szwabzburzskich i Anhaltskich, niegdys mieszkali Słowianie Ser-
bowie. Przestrzeń między Łabią i Sprową zajmowali Łuzycy
(nie**), a Mielżanie siedzieli koło miasta Budyszyna (Bautzen).

Kraj ten, w którym tak przemysł rolniczy, jak i rękodzielni-
czy, fabryczny i kupiecki kwitnie, dzieli się na 5 okręgowych za-
rządów (Kreisdirectionen). Do roku 1815 był dwa razy rozle-
głszy, lecz w owym czasie połowa prawie północna, Prusom w na-
grode się dostała, i część ta nosi imię Saksonii Pruskiej.

St. Drezno, a po starosłowiańsku i po dziś dzień w czeskim
języku Draždźany, 90 ts. mszk., bardzo piękny kościół katolicki,
który Polakom przypomina, że panujący w Saksonii, także w Pol-
sce królowali; zbiór malowideł słynący w Europie; skarbiec zie-
lonym zwany (grüne Gewölbe), w którym także jest wiele dla Pol-
laków pamiątek. To miasto położone w czarującej nad Elbą oko-
licy, która z tego powodu Szwajcaryją Saską nazwana.

W tej okolicy jest Königstein warownia, na pniu, że tak
powiem, ze skały zbudowana, do której jedna tylko prowadzi droga.
W samym prawie Dreźnie, między innemi są jeszcze Słowiańskie
Ostrowia, Ostragehäge dotąd mianowane. W 1813 r. opie-
rało się tu 20 ts. Francuzów, 190 ts. sprzymierzeńców.

Inne miasta są: Lipsk, przy zbiegu Elstery, Plessy, i Pardy,
70 ts., ma sławny uniwersytet, sławne drukarnie i księgarnie, tu od-
bywają się sławne na całą Europę jarmarki, i tu odbył się sławny

*) Ze sposobu pisania tego miejsca Zerbst u kronikarza niemieckiego Ditmara,
który żył około roku 1000, zdaje się, że Zerbst zwał się u Słowian Szer-
biszezem.

**) Zdaje się, że ich nazwa pochodziła od łąk, i że się zwali Łęczza-
nami albo Łęczyczanami, równie jak Łęczycanie w pobliżu Wisły.

bój Napoleona z sprzymierzeńcami r. 1813. Tu Kościuszko układał z drugimi patriotami powstanie; utonął i ma pomnik Józef Poniatowski. Przy uniwersytecie jest fundusz Jabłonowskiego, który wyznacza i nagradza rozprawy dotyczące się dziejów Polskich — Chemnitz (Kamieniec) bardzo przemysłowe — Freiberg, 13 ts., szkoła górnicza — Meissen (Myszeń), 8 ts. — Glauchau (Gluchów) 6 ts. — Zwickau (Cwików), 8 ts. — Plauen (Pławno), 7 ts. — Oelsnitz (Olesnica) 4 ts.

W Łużycach najznakomitsze m.: Budyszyn (Bautzen), nad Sprową, 13 ts., dokąd w r. 1018 Niemcy przybyli dla zawarcia pokoju z Bolesławem W., i gdzie w roku 1813 Napoleon sprzymierzonych zwyciężył — Lubij (Löbau) — Żytawa (Zittau), 16 ts. — Hernhut, 1200, miejsce przytulku braci ewangelicznych czyli Hernhutów, którzy są szczątkami wyznania husyckiego.

W Łużycach nietrudno jest o kilkotysięczne wioski, jak n. p. Ebersbach ma 6 ts., Neu Eyda tyleż, a wreszcie znajduje się tu przestrzeń, aż do Czech się 22 mile rozciągająca, która jest jakby nieprzerwaną ulicą, tkaczami osiadłą, trudniących się głównie robotą perkalików (saskich).

47. *Brunszwickie.*

Jak państwo Hanowerskie jest Brunszwickiem na północne i południowe przecięte, tak nawzajem Brunszwik, Hanowerem jest także na troje podzielony: na część wschodnio-północną, leżącą na wschód Hanoweru, środkową, przerywną Hanowerskie, i na południową, w stronie wschodniej Hanoweru będącą. Ostatnia jest najmniejsza.

W części północnej, jest miasto stoł. Brunszwik (Braunschweig), 40 tysięcy. — Wolfenbüttel, z sławną w Europie biblioteką, 8 ts.

48. *Oldenburskie.*

Na zachodnim brzegu przy ujściu Wezery, nad mr. Północnym. Stolica Oldenburg, 12 ts. mszk. Do tego kraju należy księstwo Birkenfeld z m. t. i., leżące na samej południowej granicy krainy Pruskiej, z lewego brzegu Renu — 2 ks. Eutin, z m. t. i., w ks. Holsztyńskim; jedna część leży nad jeziorem Plön czyli Płoniskiem, druga pod Lubeką.

49. *Rzeczpospolita Bremeńska.*

Leży pomiędzy Oldenburskiem i Hanowerskiem, po obu stronach przy ujściu Wezery. Tak jak Hamburg, składa się z miasta

Bremy i przyległego okręgu. Ludność Bremy wynosi 60 ts. Ma podobnież port, i rząd tego samego rodzaju, co w Hamburgu.

50. *Rzeczpospolita Hamburska.*

Leży na południe Danii, w sąsiedztwie Holsztynu, na prawym brzegu przy ujściu Elby. Składa się z Hamburga czyli Kamienia, i z przyległego mu okręgu, w którym m. Bergedorf, 2 ts. mieszk. Okrąg ten wspólnie z Lubecką dzierży. Władza prawodawcza czyli sejm, składa się z 180 posłów: ten stanowi prawa i z pomiędzy siebie wybiera władzę wykonawczą czyli rząd, senatem zwany. Czterech senatorów starszych noszą imię burmistrzów, 24 młodszych zwią się syndykami. Pierwsi kierują rozmaitemi sprawami miasta, a drudzy są ich pomocnikami.

Sam Hamburg liczy 150 ts. ludności: jest z powodu swego handlu, jedném z najważniejszych miast w Niemczech: ma port, w którym 2 ts. okrętów zameścić może, a prócz tego, na samym cyplu międzyrzecza Wezery i Elby, nad Północném mr., ma drugi port Cuxhaven, gdzie także kąpieli morskich używają.

51. *Rzeczpospolita Lubecka.*

Na wschód Holsztynu, przy ujściu rzeki Trawny (Trave), połączonej z rzeką Stopnicą, (Stecknitz). Składa się z m. Lubecki, którą Słowianie Bukowcem zwali *), liczącego 30 ts. mieszk. i przyległego okręgu. Posiada także z Hamburgiem wspólnie ziemię Bergedorf, pod tém m. nad rzeką Białą, po prawicy Łabii leżącą.

Władza prawodawcza czyli sejm, i władza wykonawcza czyli rząd, podobny jest w téj Rzeczypospolitej jak w Hamburskiej.

52. *Hanowerskie.*

Kraj ten po większej części jest nieurodzajny, bo piaszczysty. Całą jego część północną po prawicy Wezery, od miasta Hanoweru poczynając, niegdyś zamieszkiwali Pomorzanie Polsey, wyjąwszy międzyrzecze nadmorskie Emsy i Elby, leżące na zachód drogi, idącej prosto z Hamburga do ujścia Alleru i Leiny w Wezerę. U samej granicy zachodniej tego Pomorza nad Elbą, pod samym Hamburgiem leżała ziemia Połabian, a na wschodzie Łuniewian, tak zwanych od Łuniewa czyli Luneburga.

Kraj ten z powodu związków małżeńskich, panującego w nim

*) Powiada to dziejopis Jan archidyakon gnieźniński, mówiąc o Władysławie białym księciu kujawskim.

domu z królowną angielską, od początku XVII wieku należał do W. Brytanii, lecz ponieważ prawo Hanowerskie wyklucza pleć niewieścią od tronu; gdy więc Wiktoryja wstąpiła na stolicę angielską, tém samem Hanower został oddzielném państwem.

Dzieli się na 6 starostw (land-rostajen czyli sta-rostajen) Hanower, stolica i siedziba panującego, 41 ts. m., sposobi się dopiero do terażniejszego przeznaczenia swojego. Inne mm. Hildesheim, 14 ts. — Goslar, 8 ts., gdzie Franciszkan Barthold Schwarz, w XIII wieku żyjący, miał wynaleźć proch — Gietyn-ga, 12 ts., sławny uniwersytet — Celle, 10 ts. — Emden, przy ujściu Emsy, 12 ts. — Osnabryk, 12 ts., pamiętny pokojem West-falskim 1648 r. — Haarburg, nad Elbą, naprzeciw Hamburga.

Do wyżej przytoczonego już Lüneburga czyli Łuniewa, liczącego 13 ts. m., i położonego nad Hmenau czyli Łunią, dodamy tu jeszcze m. m., leżące nad rz. Jetzel czyli Jeżą, to jest: Wustrów czyli Ostrów, Luchow czyli Łuków, Dannenberg czyli Wojków. W okolicy trzech ostatnich miast, według słów D. Szulca, mieszkańcy jeszcze język ojczysty zachowali.

Do tych dodamy jeszcze miasta: Kłońsko czyli Clenze, Górsko cz. Bergen, niedaleko tamtych położone, do czego przywołamy na pomoc rz. Biese czyli Pyżą, wpadającą do Elby, na przeciw m. Lenzen czyli Łęcznój. Na potwierdzenie zaś tego, że tu Pomorzanie Polscy mieszkali, lepszy jeszcze przytaczamy dowód to jest, że tu w r. 1751 jeszcze się po kościołach śpiewy polskie w czasie nabożeństwa słyszeć dawały.

53 i 54. *Meklemburgi.*

Leżą na wschód Danii, i są położone nad brzegiem mr. Baltyckiego, aż po rz. Reknice cz. Recknitz, wpadającą w to mr. Na wschód i południe, otoczone państwem Pruskiem, tudzież Hanowerskiem, od którego oddziela je Elba.

Meklemburg Schwerin czyli Wielogrodzkie Swierczyńskie, zabiera zachodnią część kraju aż po za jezioro Morzyckie (Müritz-See) i po Dołęzkie (Tollen-See). Jego stolica Swierczyn (Schwerin), 15 ts., nad jeziorem t. i. — Ludwigslust, 4 ts., mieszkanie panującego. Inne miasta: Wyszomirz (Wismar), 10 ts., nad Baltykiem — największe tu miasto Rostok (Rostok), 20 ts., przy ujściu rz. Wroni (Warnów) do Baltyku, uniwersytet — Ostrów (Gustrów), 9 ts. Wreszcie Daszów (Dassów) nad Baltykiem, przy ujściu Stopnicy (Stepnitz), a nie opodal stary Buków, który już nie istnieje, lecz za to jest Nowy, na północ i wschód Wyszomirza — Żwan (Schwan), nad Wronią — Rybnice

(Ribnitz) — Małachów (Malchow), nad jez. t. i. — Pław (Plau) nad jez. t. i. — Teterów (jeszcze tak). — Jest tu i Kraków (tak, lub Kracków), nad jeziorem Krakowskim i Warszawa nad Komirowskim (Kummerow-See). Nad ostatniem leży także Kaleń, zapewne to Kalden na krajobrazach.

Meklemburg Strelitz cz. Wlgrd. Strzelce, od jeziora Morzyckiego i Dołęzkiego, z którego wypływa Dołęga (Tollenseefluss), zabiera resztę tego kraju wschodnią. St. Nowe Strzelce, (Neu Strelitz), bo w pobliżu jest i Stare 7 ts. — Starogród (Stargard), kraina leżąca w sąsiedztwie Lubeki na wschód, z m. Ratzeburg, jest wspólną posiadłością tego i Duńskiego państwa.

Oba te kraje są częścią dawnego Pomorza Polskiego, w którym w XV jeszcze wieku po wsiach po polsku mówiono. Na tém Pomorzu były dwa wielkie księstwa: Bardzińskie i Lutocińskie, które dzieliły się na rozmaite ziemie. Część pierwszego leży w zachodnim Meklemburgu, po rzekę Wronią (Warnow), do Bałtyku wpadającą. Zajmowała ją ziemia Bardzian, z cudzoziemską Obotrytami zwanych. Jój stolicą był Wyszomirz (Wismar). Ziemia Węgrzan, mieszkających między Bałtykiem, Świętnicą i Trawną, o których w Danii wspomnieliśmy, a którzy byli już przy samej granicy zachodniej Pomorza, była także księstwa Bardzińskiego częścią.

Z prawej strony rzeki Wroni, siedzieli Lutocianie, pospolicie mianowani Lutycy lub Viltzi, i mieli miasto główne Radgoszcz, nad jez. Dołęzkiem (Tollen-See).

Nazwa Meklemburga, pochodzi od m. Wielogrodu, które po niemiecku nazywało się Mickelburg, po łacinie Magnopolis, a po grecku Megapolis, a które było na północnym brzegu jeziora Swierczyńskiego cz. Schwerin.

55. *Państwo Pruskie.*

Tak się nazywa państwo, które w 17 milionach swój ludności, liczy 2 miliony czyli ósmą część Polaków. Ci znajdują się w W. Ks. Poznańskim, górnym Szlązku i po obu stronach Wisły, to jest w Prusach wschodnich i zachodnich.

Jak powiedzieliśmy wyżej, państwo Pruskie jest rozpołowione krajem Hanowerskim i Brunszwickim na część odrzańską i reńską.

Część odrzańska na północ, małym tylko kawałeczkiem od wschodu, styka się z Rossyją, zresztą jest obłana mr. Bałtykiem, zaczawszy od Kurońskiej odnogi, aż do ujścia Rzeknicy cz. Recknitz, która Meklemburg oddziela — na zachód ma: Meklemburskie,

Hanowerskie, Brunszwickie i Kasselskich Hessów — na południe: księstwa i królestwo Saskie, tudzież kraje Austryjackie: Czechów, Morawców i Ślązan (Austryjackich) — na wschód graniczy tylko z Polską.

Część reńska sąsiaduje od północy z Hanowerskiem — od zachodu: z Hollandyją, Belgami, Luksemburgiem i Francyją — od południowego wschodu z Bawaryją nadreńską, ks. Oldenburskiem, Birkenfeld, zachodnią posiadłością Homburską, południowemi Hessami Darmsztadzkiemi, Nassauskiem, północnemi Hessami Darm., państwem Waldeku, Hessami Kasselskiemi, Brunszwickiem i ks. Lip-skiemi (Lippe).

Kraj cały dzieli się na 8 krain (prowincyj), te znowu dziela się na zarządy (Regirungsbezirke cz. obwoły rejencyjne), których jest po 2 lub 3 w krainie. Zarządy naostatek składają się z 328 powiatów (Kreise), których po 12 i 13 idzie na jeden zarząd. Na czele krain, są naczelni prezesowie (Ober-Präsidenten), zarządcom znowu przodkują prezesowie rejencyi (Präsidenten), powiatom radcy ziemiańscy (Landrätthe).

1. Kraina Broniborska czyli Brandenburska nad Sprową i Chabową. Berlin, nad Sprową (Spree), stolica kraju i mieszkanie panującego, ma 500 ts. msz., jest piękne, lecz byłoby jeszcze piękniejsze, gdyby cała nowa część jego nie była w nudną szachownicę zbudowana. Stare jego miasto, Kolno, pozostało z czasów Pomorczyków Polskich, którzy tu jeszcze w XII mieszkali wieku, i dla tego téż zowie się Köln. Ma słynny uniwersytet, dopiero 1810 r. z Frankfortu nad Odrą przeniesiony, znakomite towarzystwo uczonych itd. Pod Berlinem Charlottenburg, 8 ts. ludności.

Inne m. są: Podstapin czyli Podsdam, 40 ts., drugie mieszkanie panującego — Bronibór czyli Brandeburg, 14 ts., nad Chabową (Havel), miasto najstarszytniejsze w owój krainie — Chabowo czyli Havelberg, przy ujściu Chabowy do Łabi (Elby) — Nowy Rupin, 8 ts. — Przemyśl czyli Prenzlów, 10 ts., nad rzeką Wkrą czyli Ucker: w jego okolicy wieś Danowice czyli Denewitz, pamiętne bitwą r. 1813 — Swiecie cz. Schwedt. — Rętowo cz. Rathenow, 6 ts. — Perlejew czyli Perleberg — Łęczna czyli Lenzen — Bielica cz. Beelitz — Golców cz. Golzow — Trzebin cz. Trebbin.

Frankfort nad Odrą, 25 ts. — Kiestrzyń cz. Küstrin, 6 ts., przy ujściu Warty w Odrę — Choszcz cz. Landsberg nad Wartą — Lubusz cz. Lebus, nad Odrą, pomiędzy Frankfortem a Kiestrzynem — Krzemień cz. Cremmen — Gubin czyli Guben — Krośna cz. Crossen, przy ujściu Bobra do Odry —

Nowe Drezno lub Drezdenko cz. Driesen — Kosobudy cz. Kottbus — Łubień cz. Lübben — Luboraz cz. Liberose — Grodek cz. Spremberg — Łuków cz. Luckau — Dalewice cz. Dahlwitz — Żychlin cz. Zechlin itd.

2. Kr. Saska, nad Łabią, Solą i Elsterą Czarną. Stolica Dziewin czyli Magdeburg, (Magd-dziewica, Burg-gród), nad Elbą, przy granicy południowej Pomorza Polskiego, 50 ts. msz. — Dobra Solą cz. Halla, nad Solą, 26 ts., słynna uniwersytetem. Na lewym brzegu Soly, w okolicy Dobrej Soly, był trzeci Kraków — Erfurth, w dawniej Turynгии, 28 ts. — Halberstad, 20 ts. — Quedlinburg, 12 ts. — Merseburg, nad Solą, 10 ts., a w bliskości Lützen, gdzie w r. 1813 była sławna bitwa — Wittenberg, na Elbą, 10 ts., pomnik Lutra — Naumburg, nad Solą, 12 ts. — Weisenfels, 6 ts., nad Solą — Eisleben, 7 ts., tu się urodził Luter, tu zmarł i pogrzebion.

Stendal, stolica najdawniejszego margrafstwa (Alt-Mark) czyli granicznej strażnicy nad zdobyczami Słowiańskimi. Jerychów, blisko Elby — Torgawa cz. Torgau — Görzke — Schweidnitz (Swidnica) — Bucko — Dobryłuk.

3. Kr. Pomorska, z łacińskiego Pomeraniją zwana, leży po obu stronach Odry, i małych rzeczek: Pieni (Peene), Wkry (Ucker, skąd Ucker-Mark), Prośnicy (Persante), Wieprza (Wipper), Słupi (Stolpe), i Liwu (Leba), wpadających także w m. Bałtyckie. St. Szczytno, teraz Szczecin (Stettin) zwane przy ujściu Odry, 54 ts. — Swinemünde, na wyspie Orznie (Usedom), z portem, i kąpiele morskie — Wieluń cz. Wollin na wyspie t. i. — Strahlsunda, 17 ts., nadmorskie, dawniej stolica Pomorza Szweckiego — Wolgoszcz czyli Wolgast — Trzebieszów cz. Triebesees — Tymin cz. Demmin — Kock cz. Gützkow — Nakło cz. Anklam, nad Pienią — Starogród cz. Stargard, 10 ts. — Kamień czyli Kammin nadmorskie — Kołobrzeg cz. Kolberg, przy ujściu Prośnicy — Cöslin (Köşlin) — Słup cz. Stolpe, nad rz. t. i. — Nowogród cz. Neugard — Bytom cz. Bütow. Bytom i blisko niego m. Lavenburg, wraz z powiatami, których były stolicą, r. 1657 w zastaw elektorom Brandenburskim od Polski dane, przy nich pozostały.

4. Kr. Prus, a naprzód Zachodnich. Przed r. 1772 Prusy Zachodnie nosiły imię Królewskich, a dawniej Pomorza Gdańskiego lub Nadwiślańskiego, bo w nich Gdańsk i leżą nad Wisłą. Od zachodu mają Pomorze Nadodrzańskie, a na południe nie dochodzą do Noteci. St. Gdańsk, nad Mołtawą i Radunią, wpadającymi w Leniwkę, niedaleko od jój ujścia do Bal-

tyku, 70 ts. ludności, port, miasto wielce handlowne i w dziejach naszych głośnie, należało niegdyś do m. hanzeatyckich. Jest ojczyzną Jana Dantyszka cz. Gdańszczanina, biskupa Warmińskiego, tudzież Hewelkiego popolicie Heveliusem zwanego, drugiego naszego astronoma. O milę za Gdańskiem Oliwa.

Drużno lub Drażno cz. Elbląg, przy ujściu Nogatu czyli Nogi, 22 ts., w handlu ubiega się o pierwszeństwo z Gdańskiem — Czartyrn cz. Marienburg lub Malbork, nad Nogą, 7 ts., dawna st. mistrzów braci szpitalnych, gdzie ich zamek po dziś dzień jest pięknym pomnikiem budownictwa Gotyckiego — Postolin cz. Stuhm — Rzesin albo Prabuty cz. Riesenburg — Kwidzyn cz. Marienwerder, nad Mątwą do Wisły wpadającą, 9 ts. — Grudziąż cz. Graudenz, przy ujściu Ossy w Wisłę, 10 ts. — Chełmno cz. Culm, 5 ts., st. dawniej ziemi Chełmińskiej, danej Krzyżakom od Konrada ks. Mazowieckiego, z warunkiem, by Prusaków nawracali. Za czasów Rzeczypospolitej Polskiej, tutejsza szkoła była córą uniwersytetu Krakowskiego — Toruń lub Thorn a pierwotnie Tarnowa Mazowiecka, miejsce urodzenia Kopernika, gdzie mu teraz wystawiono pomnik.

Daliej m. są: Dzierzgoń cz. Christburg — Susza cz. Rosenberg — Słomno w okolicy ujścia Ossy, Sclumen — Kisielice cz. Freistadt — Gardzin cz. Schönberg — Zambrów cz. Sommerau — Biskupice nad Ossą cz. Bischofswerder — Lubowo cz. Löbau — Kurzątnik cz. Kauernik — Chełmża czyli Kulmsee — Brodnica cz. Strasburg — Ludborz cz. Lautenburg — Iłów cz. Dtsch. Eylau.

Wszystkie te miasta leżą po prawym brzegu Wisły, na lewym zaś są: Swiecie cz. Schwetz, Nowe cz. Neuenburg, Gniew cz. Mewe, Czczew cz. Dirschau. Inne m. Puck cz. Putzig, nad odn. t. i., tam był port morskiej siły Polskiej — Wajcherowo cz. Neustadt — Starogród cz. Stargard — Chojnice cz. Konitz — Tuchola cz. Tuchel — Wałcz cz. Deutsch Krone — Złotowo cz. Flatów — Krajanka cz. Krajanke — Człopy cz. Schloppe.

Inne szczegóły: półwysep i m. Hela, zowie się po polsku Chełem, gdzie były porty kupieckie Polskie Władysławów i Kazimirzów — Frische Neherung, półwysep przy odnodze Świeżej, jest Mierzeją, na której wierzchołku jest wieś Polskie, a przy początku kiedyś było Komorowo, gdzie ś. Wojciech zabity (nie pod Fischhausen). Międzyrzecze Wisły, powstałe z oddzielenia się Nogi, od głównego strumienia Wisły, zowie się Żu-

ławami, które słyną urodzajnością ziemi. W nich był czwarty Kraków, przy rozłączeniu się Karpówki z Leniwką.

Prusy Wschodnie, a za rzeczpos. Polskiej, Prusy Książęce lub Królewieckie, czyli Prusy Właściwe, a jedném słowem Prusy, bo dawniej innych nie było, a dzisiejsze królestwo Pruskie, dopiero 1701 r., od nich przybrało nazwisko. M. st. ich Królewiec cz. Königsberg, przy ujściu Prigora cz. Pregli, 80 ts. ma uniwersytet założony przez ks. Pruskiego Alberta, siostrzana Zygmunta I kr. Polskiego, a Zygmunt August kr. Polski porównał go z uniwersytetem Krakowskim. W Królewcu przechowywane są krzyżackie pisma, pod względem dziejów Polski niezmiernie ważne. Nad Prigorem także przy ujściu Łani czyli Alle, jest Weława czyli Wielowie (Wehlau), w którym Jan Kazimirz król Polski r. 1657, uwolnił od hołdu elektora Brandenburskiego, jako księcia Pruskiego, lennego rzpl. Polskiej.

Piława cz. Pillau, port, który był główną podporą Gustawowi Adolfowi w najeździe Prus, m. obronne — Kłajpeda czyli Memel, nad odnogą Kurońską, 8 tysięcy, m. portowe. — Brunów cz. Braniewo lub Braunsberg, nad Pasłęką cz. Pasargą, 8 ts. — Narzyce cz. Frauenburg, nad odnogą Świeżą, gdzie leży nasz Kopernik — Warmień cz. Orneta (Wormditt) od którego ziemia Warmińska nosi swe miano — Tylża (Tilsit), nad Niemnem, 12 ts., pamiętna pokojem w roku 1807, który ocalił państwo Pruskie — Instruć cz. Insterburg, 7 ts. — Działdowo cz. Soldau, nad Wkrą — Dąbrowno cz. Gilgenburg. O parę mil znowu ku północy jest wieś Ruda czyli Tannenberg, sławna pobiciem na głowę Krzyżaków, przez Jagiellę r. 1410, a we wsi Mielnie, pod Rudą, na pamiątkę w tej bitwie poległych wystawiono kaplicę.

Goldap' cz. Goldapp, blisko Łani — Słomno cz. Sklumen — Pasłęk cz. pr. Holland — Morąg cz. Mohrungen — Biskupice na południe Łani i m. Barcienia cz. Bartenu, Bischofstein, a na wschód tej rzeki i m. Olsztynka cz. Allensteinu, Bischofsburg — Ostroród cz. Osterode — Niedźborz cz. Neudenburg — Szczytno cz. Ortelsburg — Passyń cz. Passenheim — Szczęsno cz. Schesten — Pyż cz. Wartemberg — Olesko cz. Oletzko — Łęg lub Elk cz. Lyk — Hłowo cz. Pr. Eylau — Jeżów cz. Gesau — Działdowo cz. Kreutzburg niedaleko Pr. Eylau — Biała — Babientin, czy nie Babcin — Siekierka cz. Heiligenbeil, pod Brunowem.

5. Kr. Poznańska, w r. 1815 przez kongres Wiedeński, jako Wielkie Księstwo państwu Pruskiemu oddane, z warunkiem,

że narodowość jego zachowaną będzie. St. Poznań, nad Wartą, 43 ts. ludności. Forteca. W kościele katedralnym, kaplica, w której mieszczą się zwłoki Chrześcijańskiego Mieczysława, i syna jego Bolesława, prawdziwie króla Wielkiego, bo jemu tylko winni jesteśmy, że dziś jeszcze mówimy po polsku.

Inne miasta: Gniezno, którego nazwa pochodzi nie od gniazda, ale od Kniezna czyli Księżna, bo w nim pierwsi książęta Polscy mieszkali. Leży nad jeziorem Świętym, bo w nim Mieczysław I kazał topić pogańskie bałwany. W kościele katedralnym spoczywają zwłoki ś. Wojciecha, które Otto III cesarz Niemiecki, chcąc sobie zobowiązać Bolesława Chrobrego, przybył aż z Niemiec odwiedzić. Jestto jedno z najdawniejszych miast w Polsce, liczy 6 ts. ludności. — Kruszwica, z zamkiem obronnym nad Gopłem, który Szwedzi za Jana Kazimirza do tego stopnia zniszczyli, że się z niego pozostała tylko jedna baszta, zwana mysią wieżą, dla tego, żeby nam miłą przypominała powiastkę.

Trzemeszno, gdzie najpierwszy kościół za Mieczysława zbudowany, dziś szkoła wyższa — Inowrocław, 5 ts., dawniej st. województwa Kujawskiego, często od Krzyżaków niszczone — Bydgoszcz, 8 ts., st. drugiego zarządu (rejencji) w W. Ks. Poznańskim, leży nad Brdą i kanałem t. i., m. wielce handlowne. Na południe Bydgoszczy, między źródłami Noteci a Wisłą, są Małwy, gdzie Lubomirski za Jana Kazimirza, w wojnie domowej roku 1666 pobity — Rogoźno, pamiętne podstępem zabójstwem Przemysława, przez magrabiów Brandenburskich — Leszno (Lissa), 9 ts., odlewnia dzwonów, szkoła wyższa — Wschowa (Fraustadt), gdzie się Poznańskie prawie dotyka Odry, 6 ts. mieszk. — Rawicz, 9 ts., założone przez Przyjemskiego t. i. herbu — Krotoszyn, 7 ts. drukarnia żydowska — Września i Miłosław, pamiętne z roku 1848 — Kurnik, własność Działyńskich ze zbiorem ksiąg polskich, nie licznym ale dobranym — Pleszew, 5 t. — Kępno — Ostrów, ze szkołą wyższą — Rydzyna, własność Sułkowskich — Skwirzyna (Schwerin), nad Wartą, 5 ts. — Nakło, po niemiecku Nackel — Kcynia p. n. Exin — Wieluń, nad Notecią, p. n. Fillehne — Wyrzysk p. n. Wirszitz.

6. Kr. Szlązka cz. Ślązka. St. Wrocław cz. Breslau, nad Odrą, 120 ts., uniwersytet, miasto wielce kupczące, że niedys było Polskie, naocznie świadczy jedno z przedmieść, zwane Nową wsią Polską (Polnisch Neudorf), a w pobliżu Psie pole, czyli obóz Niemców, którzy za Bolesława Krzywoustego, posunawszy się aż pod Wrocław, głodem opuścić go byli przymuszeni. O kilka mil znowu, znajduje się miła naszemu sercu Sobótka, góra na 2200

stóp wysoka, którą na Zoptenberg przechrzcono. Zwyczaj palenia sobótek, dotychczas w całości się utrzymuje.

Inne miasta nad Odrą: Raciborz (Ratibor) — Koźle cz. Cosel — Opole cz. Oppeln, 17 ts., st. kasztel. słaż. — Brzeg cz. Brieg, 10 ts. Pomiędzy Opolem a Brzegiem, cokolwiek niżej rzeki Niży (Neisse), po którą ustaje religija katolicka, a z nią i mowa Polska. Jest to rzecz wagi godna, że w Górnym, poczynając od Niży, tak w Pruskim jak Austryjackim Słażku, aż do Karpat, w całości się język polski zachowuje: w Dolnym zaś zupełnie ustał. Gdzie niegdzie tylko n. p. kolo Laskowic, jak na wyspach jeszcze, polszczyzna w dolnym Słażku dyszy.

Daliej nad Odrą leżą: Olawa cz. Ohlau — Głogów, 12 ts., st. dawn. ks. t. i. Słażkich. Inne są: Zgorzelec cz. Görlitz nad drugą Niżą (Neisse) wpadającą do Odry w Łużycach. — Zielona-góra czyli Grünberg, 10 ts. — Legnica 12 ts., dawna st. ks. t. i. słażkich. Tu się w r. 1241 Tatarzy najdalej zagnali w Polskę, i Henryk Pobożny ks. słażki stoczył z nimi bitwę, w której zginął, lecz Tatarzy się cofnęli. — Świdnica cz. Schweidnitz, nad Słężą (Lohe), 10 ts., dawna st. książ. t. i. słażkich — Oleśnica cz. Oels, 10 ts. — Niża czyli Neisse, nad rz. tegoż imienia, 10 ts. — Kłodsko cz. Glatz, nad Niżą, 9 ts., w południowych Sudetach — Hirschberg, 7 tys., w górach Olbrzymich blisko rzeki Bobra cz. Biebrza — Freiburg, niedaleko Świdnicy.

W Sudetach jest kilkanaście źródeł wód uzdrowiających, mianowicie w okolicy Kłodska, znakomitsze są: Landek, Reinertz i Kudowa — pod Freiburgiem: Salzbrunn, Altwasser i Charlottenbrunn — pod Hirschbergiem: Warmbrunn, w samym jądrze gór Olbrzymich osadzone, gdzie piękność przyrodzenia, nie tak, jak w Szwajcaryi, zadziwia, ale więcej jeszcze, bo z powodu swój żywotności zachwyca.

Inne m. jeszcze są: Żegan cz. Sagan — Mużaków czyli Muskau — Lubno cz. Lauban — Bolesławiec cz. Bunclau — Konotopy — Jawór cz. Jauer — Trzebnica cz. Trebnitz — Syców cz. Cyców cz. Wartemberg — Byczyna cz. Pitschen, pod którą Zamojski schwytał Maksymiljana arcyksięcia Austryjackiego, współzawodnika Zygmunta III do tronu Polskiego — Namysłów cz. Namslau — Domysłów cz. Domslau — Łancut czyli Landshut — Bielawy cz. Bielau — Małapiana cz. Małapana — Kropkowice cz. Kropnitz — Tożek cz. Tost — Gliwice cz. Gleiwitz — Dobrydzień

cz. Guttentag — Pszczyna cz. Pless — Lubliniec czyli Lublinitz — Strzelce cz. Strelitz.

Wiedzieć trzeba, iż nie cały Ślążk do państwa Pruskiego należy, lecz pewna część Górnego jest w posiadaniu Austrii.

Część zachodnia czyli Reńska państwa Pruskiego, z dwóch się składa krain: z północno-wschodniej cz. Westfalskiej, bo przed 1815 r. do kr. Westfalii należała — i zachodnio-południowej, czyli Nadreńskiej. Tamta leży na lewicy Wezery, a Ems ją porze, ta zaś po obu stronach Renu jest rozłożona.

7. Kr. Westfalska. St. Münster (Monaster), niedaleko od Emsu, 25 ts., szkoła teologiczna i filozoficzna — Minden (nie Münden), nad Wezerą, 10 ts. — Bielefeld, 9 ts., gdzie robią fajki z morskiej piany — Hamm, 6 ts. — Paderborn, 8 ts. a pod nim kąpiele w Driburgu — Dortmund, 5 ts. — Soest, 8 ts.

8. Kr. Nadreńska. St. Kolonija (Cöln), na lewym brzegu Renu, a na prawym przedmieście Deutz, z którym razem 100 ts. liczy. Za czasu Rzymian zbudowana, przez Juliję Agripinę, i z tego powodu zwana Colonia (Agrippina), ciągle ważną rolę odgrywała. Była, jak i dotąd jest, st. arcybiskupa, który przedtem był wyborcą cesarzów Niemieckich (elektorem). Katedra jego, sławna w całej Europie, jest jednym z najpiękniejszych Gotyckich pomników: 1250 r. zaczęta, do r. 1500 budowana, ledwo jest do połowy skończona, teraz więc dopiero ją kończą. Jest to m. wielce handlowne i przemysłowe (wódka Kolońska). Tu miał r. 1335, wedle innych, franciszkan Schwarz wynaleźć proch.

Inne m. nad Renem: Bonn, 15 ts., uniwersytet — Koblenz, 22 ts., przy ujściu Mozelli, na której przeciwnym brzegu Ehrenbreitenstein. Za Rzymian Koblenc zwał się — Confluentes: był stolicą wyborcy cesarzów Niemiec. Trewirskiego — Düsseldorf, 35 ts. — Wesel 14 ts.

Elberfeld, 40 ts. i Barmen 40 ts. nad rzeką Wipper nieznaną, wpadającą do Renu. Ta okolica w Niemczech jest najżyźniejsza i najludniejsza, bo w niej 8 ts. mieszk. na mili □ żyje. Cała dolina nad Wipperem, 2 mile długa, jest jakby jedną ulicą, przez 40 ts. rękodziel. zamieszkałą — Krefeld, 25 ts., rękodzielnie jedwabne — Akwisgran (Aachen, Aix-la-Chappelle), 42 ts. m., słynne kąpielami. Tu Karól Wielki (Charlemagne), założył swe mieszkanie, i tu umarł r. 814 — Trewir (Trèves, Trier), nad Mozellą, 16 ts., jest bardzo dawne miasto, a wieś niesie, na 1300 lat przed założeniem Rzymu zbudowane. Za Cesara było już bardzo ważne; pod cesarzami Rzymskimi zwało się Augusta Trevirorum i była stolicą Belgii. Wielu w nim imperatorów Rzym-

skich i królów Gallickich przemieszkiwało, a dziś jest tylko stolica biskupią, ma bardzo wiele pięknych kościołów, między którymi wspaniała katedra — Saarbrück (Saarluis), nad rz. Saar — Cleve.

Powstanie i wzrost państwa Pruskiego. Państwo Pruskie, prócz krain Reńskich, powstało na zwaliskach siedzib Polskich. Jakoż największa część jego, bo cała Brandenburgija, Pomeranija, Ślązk, W. Ks. Poznańskie, Prusy Wschodnie i Zachodnie są ziemie Polskie. Brandenburgija, Pomeranija z Prusami Zachodnimi, były Pomorzem polskiem, a Prusy Właściwe czyli mieszkający pomiędzy Wisłą i Łanią czyli Alle, nie kim innym byli, tylko Polakami*). Ślązk sam o sobie mówić może, bo jeszcze umie po polsku, a Poznańskie, to rzecz bardzo świeża.

R. 1134 cesarze niemieccy, którzy ciągle nad Elbą i Dunajem, po Morawę i Leithę, na Słowiańszczyźnie czynili podboje, zawojowali Brandenburskie Markgrafstwo (Mark-Grafstwo) czyli strażnicę graniczną Brońborską. Roku 1302 Mark-Graf Br., został elektorem, czyli jednym z 7 wyborców cesarzy niemieckich. R. 1648 przez pokój Westfalski zyskał część Pomeranii, z prawej strony rzeki Prońnicy leżącą, reszta zaś téj krainy była w ręku Szwedów.

Gdy r. 1525 w Prusach Właściwych czyli Królewieckich, pod ówczas do Rzpltej Polskiej należących, po rozwiązaniu się bractwa szpitalnego, Albert ostatni mistrz krzyżacki, z rodziny elektorów branden. idący, a siostrzan Zygmunta I króla Polskiego, księciem Pruskim hołdującym Polsce, z potomstwem swém i braci swoich mężkiem, został; po śmierci bezpotomnego syna, księstwo Pruskie wraz z hołdownictwem Polsce, przez związki małżeńskie dostało się elektorowi Brandenburskiemu. Jakoż elektor Brand. wiernie tego hołdu królom Polskim dopełniał, a nie mogąc w czasie koronacy, naszemu Janowi Kazimirzowi, dla słabości zdrowia, osobiście złożyć przysięgi: przez swych posłów ją wykonał, za co 90,000 ówczesnych złotych zapłacił. Roku jednak 1654 w Welawie cz. Wielowie (Wehlau) nad Prigorem, i r. 1657 w Bydgoszczy, przez tegoż króla Polskiego od hołdu uwolniony został, i tym sposobem stał się panem bezwarunkowym Prus królewskich.

Dopiero temu 160 lat, a zatém 710 lat po Bolesławie Chrobrym, elektor Brandenburski czyli wyborca Broniborski, został kró-

*) D. Szulc: O znaczeniu Prus dawnych, 1846 r. i o Pomorzu Zaodrzańskiem, 1850.

lem, bo koronacja jego w 1701 r. nastąpiła, i na pamiątkę tego jest ustanowiony order orla czarnego.

Koło 1750 roku na Austrii zdobył Śląsk.

Z kilkakrotnego Polski rozbioru, dostały mu się Prusy zachodnie r. 1772 zajęte, i r. 1793 W. Ks. Poznańskie, w tymże roku otrzymane, w 1806 r. stracone, i znowu w 1815 zyskane. W tym także roku dostały mu się krainy Reńskie, połowa Saksonii, stanowiąca teraz Państwa Pruskiego krainę Saska, i reszta Pomorania, którą dotąd dzierżyli Szwedzi.

56. Państwo Austryjackie.

Państwo to z różnych narodowości się składa, w których pierwiastek słowiański, jak najwyraźniej przeważa, bo prawie połowę ich ogółu wynosi. Jakoż w r. 1842 było w niem 17 milionów Słowian, a koło 6 miln. Niemców, po 5 miln. Węgrów i Włochów, reszta Wołochów, Greków, Żydów i Cyganów. Słusznie więc państwo to można nazwać mieszaną słowiańskim.

Austrija to właściwie zwie się Ostryją, bo miano to pochodzi z Ostreich, czyli z państwa wschodniego. Granice jego są otoczone jak następuje: od północy kr. Saskie, Szląsk pruski i kr. Polskie — na wschód Rosyja, i Multany Tureckie — z południa Turcyja, a mianowicie Wołosza, Bułgary i Serbowie, a nadto Adryjatyk, Państwo kościelne, Parma i Modena — od zachodu Adryjatyk, Sardyńskie, Szwajcaryja i Bawaryja. Oto jego skład roku 1815 ustanowiony.

	Nazwiska krain.	Mile ☐	Ludność.	Zaludnienie.
1	Lombardya.....	392	2601000	6632
2	Wenecyja, któreśmy już opisali.....	434	2203000	5076
3	Arcy-księstwo Austrii.....	707	23000	3221
4	Tyrol.....	523	843000	1611
5	Styryja czyli Styrsk.....	408	990000	2139
6	Karyntyja cz. Korutany.....	370	774000	2072
7	Pobrzeże (Littoral).....	145	486000	3345
8	Dolmaty cz. Dalmacyja.....	232	401000	1727
9	Czechy.....	944	4279000	4534
10	Morawy z częścią Szląska.....	498	2224000	4463
11	Galicya z Krakowem.....	1594	4911000	3080
11	Królestwo Węgierskie.....	5855	13829000	2362
	mianowicie: Węgry.....	4143	10500000	2533
	Siedmiogród.....	998	2108000	2112
	Pogranicze wojskowe.....	714	1220000	1709

Tylko trzecia kraina jest całkowicie niemiecka, — a na południu Włoska, 5ta z 6tą w części północnej zniemczona, a na po-

udniu słowiańskie — 7ma z 8mą są zupełnie słowiańskimi, zwłószonemi nieco — 9ta, 10ta i 11 zachowują narodowość swoje. Na Węgrach, prócz Magiarów, z północy są Słowacy z Rusinami, a na południu Serby: w Siedmiogrodzie zaś, prócz Węgrów są Romani, czyli Wołochy i Niemcy, a samo się przez się rozumie, że we wszystkich tych krainach Niemcy rozsiani.

Przez pogranicze wojskowe (Bannat), rozumie się brzeg krajów Węgierskich, nad granicą Turecką będących, które są osadami wojskowemi, i które w zupełności pod rządem wojennym zostają.

A. Arcy ks. Austryjackie.

Leży po obu stronach Dunaju, przez samych Niemców osiadłe. Jest krainą główną, albowiem godność cesarska do niej jest przywiązana. Wyjawszy pobrzeża Dunaju, cała jest górzysta. Część wschodnia, po obu stronach Dunaju, leżąca poniżej rz. Enzy czyli Enns, zowie się Austryją niższą, wyższą zaś ta, która powyżej tej rzeki leży.

Wiedeń nad Dunajem, st. państwa i mieszkanie panującego. R. 781 Karól W. ustanowił w nim Margrafów czyli strażników granicznych, którzyby zdobywszy słowiańskich na wschodzie jego państwa pilnowali — r. 1683 przez Sobieskiego od Turków uratowana — r. 1805 i 1809 brali ją Francuzi — r. 1815 radzono tu nad losami Europy, i tu w r. 1848 trwała domowa wojna. Ma 15,000 domów, 440 ts. ludn. Miasto obronne, stokiem (glacis) na okół otoczone, leży w samym środku, a na okół niego jest rozłożonych 34 przedmieść, między któremi jedno zwie się wyraźnie Wiedeń (nie Wien, a *ie* wymów jak *i*).

Z pomiędzy budowli, na szczególniejszą uwagę zasługuje kościół św. Szczepana, którego wieża na 428 stóp, jest przez Krakowiaka Oktawijana Wolcnera r. 1150 zbudowana. Dzwon w niej największy, waży 354, a samo serce 13 cetnarów. Ma uniwersytet, szkołę przemysłową, mnóstwo zbiorów i zakładów naukowych, w których bardzo wiele jest dla nas ważnych rzeczy i pamiątek. W okolicach na południe Wiednia Schönbrunn, z pałacem panującego — Luxemburg, z mieszkaniem jego letniem — Baden (austryjacki) sławny kąpielami. O dwie mile na północ jest znowu Wagram, pamiętny przegraną Austryjaków 1809 roku.

Inne miasta są: Liniec cz. Linz, przy ujściu Trunny czyli Traun do Dunaju, 26 ts. — Salzburg, na granicy bawarskiej, 12 ts., przed tém stolica arcybiskupa udzielnego — Gastein w górach Noryckich, na 6300 st. wysoko położony, kąpielami słynie — Ischl, na granicy Styryi, gdzie cesarz w r. 1848 przebywał, ma

także kąpiele Kremże cz. Krems, nad Dunajem — Swiatła cz. Zwetel — Róg cz. Horn — Polków cz. Polkau — Styrsko cz. Steyr nad Enzą, 10 ts. — Nowemiasto cz. Neustadt, 10 ts. Zell cz. Mariazell, słynie swym skarbcem i odpustami.

B. Tyrol.

St. Inspruk, na 8 ts. stóp wysoko położony, 14 ts. Trydent cz. Trient, 14 ts. pamiętny soborem koło r. 1550. W kościołach tych dwóch miast, są obrazy malowania Teofila Polaka, z XVII wieku. Roweredo, 8 ts. roku 1834 ulewą zniszczone — Bregenz nad jeziorem Boden, które z tego powodu znowu się Bregienckiem — Botzen, 10 ts.

C. Styrsko cz. Styryja.

Z niej pochodzi żelazo przedziwnej dobroci, ma miasto stołeczne niemiecki Grodziec cz. Grätz, nad Murą cz. Muhr, wpadającą do Drawy, 40 ts. — Most cz. Brück — Murawa cz. Murau — Murek cz. Mureg — Radgona cz. Radkesburg — Lubno cz. Leoben — Brunów cz. Braunau — Słowiański Grodziec cz. Windisch — Grätz — Bystrzyca cz. windisch Feistritz — Ptuj cz. Pettau — Celeje cz. Cylli — Brzeżce cz. Rann.

D. Korutany z Krainą, czyli Karyntyja z Karniolą, lub Illury (Illirya).

W Koruntaniech, dawniej st. Celejowiec cz. Klagenfurth, 13 ts. — Bilak cz. Villach — Wałkowiec cz. Völkermarkt — Mrzeże cz. Friesach.

W Krainie, dawniej stolica Lublana cz. Laibach, 15 ts., a teraz całej Illiryi, zjazd monarchów r. 1820 — Postojna czyli Adelsberg — Krain cz. Krainburg — Kamnik cz. Stein — Loka cz. Lak — Wiśnia-góra cz. Weichselburg — Wipawa cz. Wippach — Nowe miasto cz. Neustadt — Starylog cz. Altlak. W Krainie jest osobliwe jezioro Cerknickie cz. Zirknitz, z którego woda norami na wiosnę w ziemię się kryje, a w jesieni znowu powraca. Tym sposobem nietylko w tém jeziorze ryby łowić, ale i orać, siać, żąć i zbierać można.

E. Pobrzeże (Littoral).

Kraina po nad brzegiem Adryjatyku leżąca, na wschód tego morza i Włoch, a na zachód gór Julijskich, od kraju Korutan aż do odn. Kark cz. Quarnero, nosi imię Pobrzeża. Największe w niem miasto portowe Trzyjest, Tryjest, Terst lub Terzyszcze 90 ts. Górzyca lub Goryca cz. Görz, a przez niewiadomość tylko Gorycyja, 10 ts., nad Soczą cz. Isonzo — Grodziszcze cz. Gradziska — Ś. Krzyż cz. S. Croce — Ka-

stawa cz. Castua — Czernica — Rzeka cz. Fiume — Kopar cz. Capo d'Istria — Nowe miasto cz. Citta-nuova — Pote cz. Pola — Monte-falcone, koło Adryjatyku na północ Tryjestu, wody uzdrawiające.

F. Dołmaty (Dalmacyja).

Jestto także pobraże Adryjatyku, ale bardzo wąskie, rozciągające się na wschód tego m. od rz. Cermania, wpadającj w odnogę Adryjatyku, Kotor czyli Cattaro. St. Zadar cz. Zara, 8 ts. — Dubrownik cz. Raguza — Nin czyli Nona — Nowogród — Knin — Szybnik cz. Sebenico — Ostrowica — Trogir czyli Trau — Splet cz. Spalatro — Makarska — Gruda czyli Grudda.

G. Czechy lub Bohemowie*).

Cały ten kraj jest na 16 okręgów podzielony. Stolica Praga, którą Moldawa czyli Wełtawa, na dwie części dzieli. Lewa jest na wzgórzu panującym nad miastem. Obie są połączone kamiennym i łańcuchowym mostem. Liczy 130 ts. ludności, w której jest koło 50 ts. Niemców. Kościół Ś. Wita, w którym Ś. Jan Nepomucen pogrzebiony, jest bardzo pięknym i bogatym, zabytkiem gotyckim. Obok niego pałac królewski i arcybiskupi. Prócz tego sześćdziesiąt kościołów obszernych i zamożnych, między którymi Wniebowzięcia, gdzie pochowany sławny astronom Tycho Brahe. To miasto ma uniwersytet, szkołę przemysłową, wiele zakładów i towarzystw uczonych, między którymi są i narodowe. Dziejowe to miasto, choć bardzo wiele przez długoletnie wojny ucierpiało; z tém wszystkiém, tak z powodu wspomnień jak i z położenia swego, bardzo miłe dla serca i oka sprawia wrażenie. Z powodu także terazniejszych wypadków wiele ucierpiało.

Liberk cz. Reichenberg, miasto po Pradze najznakomitsze 12 ts. — Trutnów cz. Trautenau, 3 ts. — Królowej grodziec cz. Königingrätz, 7 ts. — Chrudim, 6 ts. — Litomyśle cz. Leitomiszel, 5 ts. — Czesława czyli Czasław-Kolin. Pomędzy temi dwoma miastami, jest trzecie Kutnahora cz. Kutna-góra, po niemiecku Guttenberg, 8 ts., skąd może pochodzi wynalazca druku Guttenberg cz. Kutnohorski — Czeskie Budziejowice czyli Budweis, 7 ts. — Jędrnychów-Grodziec cz. Neuhaus — Młody Bolesławiec czyli Jung-Bunzlau — Lutomerzyce cz. Leitmeriz — Lowoszyce cz. Lowositz — Zatecz cz. Saatz — Joachymowedoly cz. Joachims-thal, na podgórzu kruszcovém, skąd talary

*) Bohemowie, to słowiańskie: Boh-Bog Bohem-Bogiem.

cz. thalery wzięły swój początek — Launy cz. Laun — Łokieć cz. Elnbogen — Wysokie-myto cz. Hohen-mauth — Decczyn cz. Tetschen — Theresienstadt — Austé nad Łabem cz. Aussig.

Czechy posiadają trzy źródła wód uzdrawiających pierwszego rzędu, które im znaczny przynoszą dochód, i na wyroby odbyt. I tak: Cieplice cz. Teplitz, gdzie co rok bywa 5 do 6 ts. chorych, a 10 do 15 ts. zdrowych — Karólowe-wary cz. Karlsbad, w bliskości rz. Ohrzy cz. Egiery, wpadającój w Moldawę, 7 ts. samych leczących się rocznie — Marienbad, rocznie bywa do 3 ts. — Prócz tych czwartém źródłem jest Cheb cz. m. Egier, nad Ohrzą, lecz nie tak wiele uczęszczane. Dwa pierwsze są na podgórzu kruszcovém, trzecie na stoku gór czeskich, a ostatnie między górami w kącie.

W górach olbrzymich, między Trutnowem (Trautenau) a Braunowem (Braunau): jest wieś Adersbach, w okolicy której, na kilka mil ciągną się piaskowe skały. Z tych czas porobił niebotyczne wieże, a nawet z nich przy samej wsi ulicę, którą pruje strumyk, z trzaskiem ze skal spadający. Skalny ten las, godnym jest widzenia.

H. Morawy z częścią Ślązka.

Opierają się o góry Morawskie, Sudety, Jabłonki i małe Karpaty, tudzież o Arcy ks. Austryjackie. Stolica Berno cz. Brünn, 40 ts., z kościołem katedralnym św. Piotra, do założenia którego przyczynili się pierwsi opowiadacze wiary w zachodniej słowiańszczyźnie Kiryło i Strachota czyli Cyryl i Metody. Przy niém jest Spielberg, osławione więzienie na skale, 800 stóp wysokości. Blisko Berna jest Sławków cz. Austerlitz, sławne bojowisko Napoleona ze sprzymierzonymi, r. 1805 — Ołomuniec cz. Olmitz, 18 ts., uniwersytet, a w bliskości Przyrów cz. Prerau — Iglawa cz. Iglau 15 ts., Switawa cz. Zwittau — Wki. Międzyrzecz cz. Meseritz nad granicą Czeską — Mogielnica cz. Müglitz — Kromierzysz cz. Kremsir, 4 tys., sławny sejmem austryjackim w 1848 r. — Grodziszczcze cz. Hradisch — Strażnica cz. Strasnitz — Brzeclawa cz. Lundenburg — Mikołów cz. Nikolsburg 8 ts. — Znajmo cz. Znaym 7 tys. — Morawskie Budziejowice cz. Budwitz — Prostopów cz. Prostnitz 9 ts. — Dworzec cz. Hof — Mały Międzyrzecz — Morawski Ostrów cz. Ostrau — Granica czyli Weisskirchen — Nowy-Iczyn cz. Neu-Titschein 8 tys., skąd pochodzą nowe iczanki cz. najtyczanki.

Część górnego Szląska, należąca do Austrii, składa się z dwóch

kawałków, o parę mil tylko od siebie oddalonych: północnego równoległe od Sudet, i między ich grzbietem a rz. Oppą leżącego, tudzież południowego między Morawami, Szląskiem prusk. i Galicyją leżącego, a opierającego się o Jabłonki. Północną część składa księstwo Karniowskie (Jägerndorf) i Opawskie (Troppau), a południową Cieszyńskie, Oświęcimskie i Zatorskie, lecz dwa ostatnie jako roku 1772 od Polski oderwane do Galicyi się liczą. Oświęcimskie księstwo Kazimirz Jagiellończyk r. 1456, a Zatorskie syn jego Jan Albert za gotówkę nabyli i po bezpotomnych dziedzicach, do Rzepltej Polskiej przyłączyli.

Miasta są: Karniów czyli Jägerndorf. Opawa czyli Troppau, największe z nich 12 tysięcy liczy. Cieszyn cz. Teschen, 7 ts. W okolicy Karniowa jest Greifenberg, gdzie się Prischnitz swoim leczeniem wslawił. W Cieszyńskim: Jabłonków, Wisła, Skoczów, Bielsk cz. Bielitz, a na granicy Pruskiego i Austryjackiego Szlązka, tyle razy wspomniany Oderberg, który się rzeczywiście Boguminem zowie.

I. Galicyja i Lodomeryja z b. Rzeczpospolitą krakowską.

Nazwisko tej części b. Rzeczpos. Polskiej, która się z podziału Polski Austrii dostała, to jest, Halicyi i Władymiryi, pochodzi od m. Halicza, dawniej stolicy Rusi Czerwoniej, i Włodzimrz stolica dawnego na Wołyniu księstwa Włodzimirskiego. Leży pomiędzy Karpatami a Polską, tudzież między Podolem, Wołyniem, austryackim Szląskiem. Jest podzielona na 19 obwodów (cyrkulów), biorących swe miana od miast, które zaczynając od wschodu, wyliczymy tym porządkiem, jak po sobie następują: Lwów czyli Lemberg, nad Pełtwią, wpadającą do Bugu, około 75 ts., wiele ucierpiało w 1848 r., uniwersytet, biblioteka Ossolińskiego, kościół archikatedralny, przez Kazimirza W. założony, metropolitalny św. Jerzego, i wiele innych. Prócz obwodu, dotychczas jest stolicą całej tej krainy i stolicą trzech arcybiskupów, katolickiego, unickiego i ormijańskiego czyli armeńskiego.

Czerniowce, w Bukowinie czyli na Wołoszy nad Prutem, 7 ts., katedra bisk. dyzunic. — Kołomyja, 7 ts. południowa część tego obwodu nazywa się Pokuciem — Stanisławów, 8 tys. — Czortków — Tarnopól, 10 ts. — Brzeżany, 5 tys. — Stryj nad Stryjem, wpadającym do Dniestru, 6 ts. Niedaleko m. Stryja nad samą rzeką Żurawno, miejsce pamiętne mężstwem Jana Sobieskiego, przeciw 10 razy większej sile Turków, i odzyskaniem od nich Ukrainy — Sambor niedaleko źródeł Dniestru, 9 ts., od Władysława Jagielly założony, i tak nazwany, bo w tej okolicy w ten czas

był sam bór. — Złoczów, 8 ts. — Żółkiew, niegdyś własność Żółkiewskich, i tu wielki tego rodu wojownik, jest pochowany, 6 ts. Przemyśl, nad Sanem, jedno z najdawniejszych miast, 8 ts., katedra biskupa łacińskiego i unickiego — Sanok, nad Sanem, niegdyś stolica województwa ruskiego, tu się urodził Grzegorz z Sanoka, arcybiskup lwowski — Rzeszów, nad Wisłokiem wpadającym do Sana, 6 ts., tu jest wielu złotników — Jasło, licha miejscina nad Wisłoką — Tarnów, w pobliżu Dunajca, bardzo handlowne, 13 ts., kościół katedralny, w którym Jan Tarnowski hetman W. koronny pochowany. Bolesne wspomnienie r. 1846. — Nowy Sącz cz. Sandecz, nad Dunajcem, bo jest i stary w bliskości tamtego, nad tą samą rzeką. Ś. Kunegunda, żona Bolesława Wstydlwego, klasztor panien Franciszkanek w st. Sączu założyła, i w nim swe świątobliwe życie zakończyła — Bochnia, nad Rabą, 5 ts., kopalnia soli — Wadowice, nad Skawą, do Wisły wpadającą, 4 ts.

Inne m. są: Brody, przy granicy Wołyńskiej, u źródeł Horynia, największe i najhandlowniejsze m. po Lwowie, nazwisko jego pochodzi od bagien cz. brodów otaczających go, 40 ts. — Wieliczka, o milę od Krakowa, a o 4 od Bochni, dla swych kopalni soli była nieocenionym skarbem Rzeczypospolitej Polski; a teraz jest Austrii: one bowiem są najobfitsze w świecie, wykuto już z nich 5 pięt, które mają postać miast. W jednym z nich jest kaplica św. Kunegundy, i obszerna sadzawka wody słonej — Jarosław, nad Sanem 8 ts. bardzo handlowne. Buczac, nad Strypą, wpadającą do Dniestru — w którym poczciwy król Wiśniowiecki obowiązał się Turkom r. 1762 haracz płacić, ale nas w 4 lata Jan III od niego uwolnił — Zbaraż nad Niezną wpadającą w Seret, pamiętny bitwami Jeremiasza, ojca króla Wiśniowieckiego z Tatarem i Kozaczyną — Trębowla, pamiętna mężtem Chrzanowskiej, nad Seretem, także w Dniestr pod Zaleszczykami wpadającym. Sochawa, nad rz. t. i. w Seret wpad. na Bukowinie.

B. Rzeczposp. krakowska. Od r. 1846 do Austrii wcielona. Kraków, nad Wisłą, 42 ts. ludności, a za Jagiellów 80 liczył, mile w nas budzi wspomnienia, albowiem jest to stolica byłej Rzeczposp. Pols., w najświetniejszych czasach, i bardzo wiele dla nas drogich zachowuje pamiątek. Oto są te upominki! Groby królów i wielkich wojowników naszych tudzież św. biskupa krakowskiego, w bogatej i wspaniałej katedrze, zbudowanej wraz z zamkiem królewskim dziś opustoszałym, na owym Wawelu, gdzie do dziś dnia jeszcze pokazują jamę, w której smok bajeczny mieszkał, uniwersytet Jagielloński, któremu r. 1364 Kazimirz W. dał początek, a który

r. 1400 Władysław Jagiello za sprawą Jadwigi uzupełnił, i który Kopernika wydał. Pałac Biskupi, którego ściany staraniem zacnego biskupa Woronicza, wystawiają nam dzieje losów naszych. Kościół św. Anny zawierający pomnik ucznia uniwersytetu krakowskiego, i przeksztalciciela astronomii. Kościół Maryjacki, najpiękniejszy u nas pomnik budowy gotyckiej. Kościół na Skałce, świadczący o popędliwości króla dokonanej na osobie świątobliwego biskupa. Prócz tego kilkadziesiąt świątyń okazują jeszcze pobożność czasów przeszłych. Szkoła przemysłowa, bardzo szacowna dla nas biblioteka Jagiellońska. Sukiennice, gmach na rynku, przypominający owe czasy, kiedy się rozmaici królowie, na zaślubiny wnuczki Kazimirza W. z Karólem W. cesarzem niemieckim, do polskiej stolicy zjeżdżali. Wstąpiwszy na Wawel, widać trzy pomniki, czas bardzo dawno miniony, z terazniejszym wiążące, to jest, mogiłę Krakusa za Podgórzem, Wandy pod wsią Mogiłą, gdzie klasztor Cystersów, i kopiec Kościuszki, pod Bielanami, gdzie Kameduli. Widać téż i Tyniec, z opactwem Benedyktyńskim, przez Chrobrego wystawioném, a przez rząd Austryjcki zniesioném. A cóż powiedzieć o Łobzowie? chyba to że ród Zbroi jeszcze żyje, co z królem Chłopków rozmawiał, i na obchód ogłoszenia Rzeczp. krakowskiej r. 1815 tańca polskiego pisał.

O parę mil od Krakowa, są Krzeszowice, z bardzo wspaniałym z białego marmuru kościołem, zbudowanym przez Arturową Potocką, znaną niewiastę, bo nie tylko z pobożności ale i z dobrych uczynków słynną. W tém mieście są kąpiele, równie jak w Swozowicach, z drugiej strony Krakowa.

K. Węgry z Siedmiogrodem, Sławonią i Kroacją.

Od ujścia Morawy do Dunaju zaczynając, postępując wciąż grzbietem Karpat na północ, potem na wschód i południe, a wreszcie idąc ku zachodowi, aż do ujścia pod Orsową Czarną do Dunaju, zobaczymy, że Węgry w znacznej części na zachód, całkiem od północy i wschodu, a częścią na południu, od wschodu po Orsowę, są otoczone Karpatami. Z południa od Orsowy do Białogrodu, czyli do ujścia Sawy, Dunaj stanowi granicę — dalej Sawa, aż do ujścia w nią Uny (Unna cz. Unnac) — potem koryto rzeki Uny, aż prawie do samych Dołmatów. Od ujścia Cermani, która oddziela Kroatów Węgierskich od Dołmatów, do m. Rzeki cz. Fiume, na zachodzie jest odnoga Kark czyli Quarnero, Istrija, Kraina, Styrsko i Arcyksięstwo aż do Dunaju.

Siedmiogród jest w rogu Węgier wschodnio-południowym, a granica oddzielająca go od nich, poczyna się u źródeł rz. Czarną, idzie przez Plopię i Czelebes, które są szczytami karpa-

ckiem i gór Siedmiogrodzkich, do Szessalu, szczytu Karpat. Wierchołek znówu klina pomiędzy Drawą, Dunajem i Sawą, i rozciągający się do Ilowy, wpadającej w Sawę; niewłaściwie się Sławonia nazywa; Kroacyja zaś, zajmuje resztę zachodnią tego klina, do Styrska, Krainy, Istrii, tudzież do odn. Kark czyli Quarnero.

Największą część, to jest sam środek Węgier, zajmują Magiarowie, zachodnią północ Słowaki, a wschodnią Rusini, na południu zaś mieszkają Serby, którzy się przez całą Slavonią ciągną, łączą się z Serbami Tureckimi, Dołmackimi, tudzież Istrijskimi, i o Adryjatyk się opierają. Środek Siedmiogrodu, Magiarowie także czyli Szeklowie zajmują, a otaczają ich naokół, Romani Wołosi cz. Włosi, którzy się i we wschodnich Węgrzech i ku północy rozciągają, a zajmują Bukowinę w Galicyi, łącząc się z braćmi swemi w Multanach i Wołoszczyźnie. Na południu tylko Siedmiogrodu, garstka się Sasów czyli Niemców znajduje.

Węgry są od przyrodzenia hojnie uposażone, nie tylko bowiem ziemia ich, obficie wydaje pierwsze potrzeby życia, jakim jest zboże i drzewo: nie tylko żywi trzodę, bydło i konie, ale we wnętrzościach swych zawiera szczerdże srebro i złoto, i rodzi najprzedniejsze wino. Tylko niziny z lewej strony Cisy, koło rzeki Temesz są nieurodzajne, jako bagniste i trzciną zarosłe. A co osobliwsza! skarby te: ze wszech stron są obwarowane, to wysokimi górami, to potężnymi rzekami, lub nareszcie morzem. Tylko część zachodniej granicy, od odn. Kark czyli Quarnero do Dunaju, jest przystępniejsza.

a. Węgry właściwe.

Są podzielone Dunajem i Cissą na cztery części: przed i zadunajską, przed i zacisańską. Części te dzielą się znówu na 46 okręgów, komitatami*) zwanych. Stolica całego państwa jest Budzyn, Buda cz. Offen, na prawym brzegu Dunaju, 40 ts., a z drugiej strony tej rzeki, naprzeciwko jest m. największe w kraju, liczy bowiem 76 ts. ludn. jest niém Pest, posiadający uniwersytet.

Inne miasta nad Dunajem są: Brzetysława, Przezborek, Preszpurek lub Presburg, przy granicy Arcyksięstwa, 38 ts. — Rab, przy ujściu Raby, 15 ts. — Komorno, 20 ts., potężna warownia — Ostryhom cz. Gran, naprzeciw ujścia t. i. rz. 8 ts. — Waców cz. Weitzen, 10 ts. — Tolna — Muchacz, koło wyspy tego imienia. — Bacz cz. Basc — Nowysad cz. Neusatz,

*) Wyraz niemiecki *Gespanszaft* znaczący to samo co komitat, pochodzi od słowiańskiego żupaństwo.

18 ts. — Białacerkiew cz. Weisskirchen — Stara i Nowa Rszawa czyli Orsowa.

Miasta nad Cisą: Tokaj, Solnok, Segiedyn 30 ts., Kaniza czyli Kis-kanisa. — Między Dunajem a Cisą: Modra cz. Modern, Ternawa cz. Tirnau. — Nad Wagą: Leopold czyli Leopoldstadt, Tręczyn gdzie kąpiele, Puchów, Żylina czyli Zsolna. — Nad Nitrawą: Nowe-zamki cz. Neuhausel. — Nad Granem lub w okolicach jego: przy samém ujściu Parkany, gdzie Sobieski po uratowaniu Wiednia, miał bardzo trudną przeprawę, Zwolen cz. Altsohl, Bystrzyca cz. Neusohl, 10 ts., Brzezno, Szczawnica cz. Schemnitz z 20 ts., Kremnica cz. Kremnitz, z 10 ts. Ostatnie dwa miasta są górnicze; w Kremnicy kopią złoto.

Między Granem a Ipolą: Krupina cz. Krapina, Halicz cz. Gatsch, Rożnowo cz. Rosenau, Smolnik cz. Szomolnok, Lewocza cz. Leutschau, Koszyce cz. Kaschau z 10 ts., gdzie sobie na sejmie r. 1374 Ludwik kr. Węg. i Polski panowanie dla swjej córki w Polsce zapewnił, Przesów lub Preszow cz. Eperies z 10 ts., Stropków, Gumienne, Munkaczowo cz. Munkacz, Brzegi cz. Berehy, Rymawska-Sobota czyli Rimaszombath, Myszkowiec cz. Miskolcz z 30 ts., Jagier czyli Erlau 17 ts. gdzie wino czerwone, Kapolna, Dendes cz. Gyöngös, Hatwan, Czegled, Kecskemet 35 ts., Sobótka cz. Theresienstadt lub Theresianopol, 40 ts., Sambor czyli Zambor, 20 ts.

Z prawej strony Dunaju: Szopron cz. Oedenburg, 13 ts., Kisek cz. Güns, Żelazne miasto cz. Eisenburg, Subotica cz. Kamieniec albo Stein-am-anger, Brzeźnica, Pięciuch cz. Fünfkirchen, 10 ts., Toplica, Białogród czyli Sthulweissenburg, 20 ts.

Polewicy Cissy: Dobroczyn lub Debreczyn 50 ts., Wielki Warad cz. Gross Wardein, 20 ts., Nowy i Stary Arad nad Maroszą, Temeswar, 11 ts. Na lewym brzegu białego Kiereszku, jest wieś największa w Europie, bo w r. 1825 miała ludności 20187. Nazywa się Czaba.

b. Siedmiogród.

Należy do krajów najgórzystszych w Europie. Jego środek na 1200 stóp, zachód na 2, a wschód i południe na 3 do 4 ts. stóp, jest nad morze wzniesiony. Na okół także opasany górami, tylko ma 14 wąwozów przystępnych, z których najważniejszy jest wąwóz wieży czerwonej i bramy żelaznej. Pierwszy wiedzie przez miasto t. i. do m. Rimnika na Wołoszą, a drugi przez m. Dobrą

do Temeswaru w Węgrzech. W krainie Szekłów m. m. są: Kolosz cz. Clausenburg, 20 ts., stolica Magiarów, Belgrad czyli Carlsburg, 6 ts. W krainie saskiej: Sibin cz. Herrmanstadt, 18 ts., st. Sasów, Braszów cz. Koruna cz. Kroustadt, 25 ts., największe m. w krainie saskiej, Bystrzyca, Bistirz czyli Besztercze, 5 ts.

c. Sławonija.

St. Osiek cz. Esseg, nad Drawą, 10 ts. — Waradyn cz. Peterwardein, nad Dunajem, przeciw Nowego-Sadu, silna warownia, Gibraltarem naddunajskim zwana — Ziemuń, Zemlin cz. Semlin, przy ujściu Sawy do Dunaju, przeciw Białogrodu czyli Belgradu, 12 ts. — Karłowice cz. Karlowitz, poniżej Waradynu nad Dunajem, 6 ts. W tych Karłowicach przez pokój z Turkami r. 1699, odzyskany był Kamieniec podolski — Dziakowo cz. Diakowar, Pożeg cz. Posega, Grodzisko cz. Gradiska, Naszyce cz. Naschicze. Walpowo cz. Walpo, Bród, Werowityka cz. Werocze.

d. Kroacyja.

St. Zagrzeb cz. Agram, 18 ts. — Karłowiec cz. Carlstadt, nad Kulpą, 3 ts. — Waradyn cz. Warasdin — Białowar cz. Belowar — Dubica, Glina, Struga, Ogólin, Modryś cz. Modruss. Na brzegach odn. Kark (Quarnero): Rzeka cz. Fiume, port, 9 ts., Białogród, Seni cz. Zeng, dwa Starogrody.

Powstanie i wzrost państwa Austryjackiego. Obie te części brzegów Dunaju, co je teraz Arcy ks. Austryjackie zajmuje, były w posiadaniu Słowian: na prawym brzegu siedzieli Illursey Korutanie (Gorutanie) czyli Górale, a na lewym Czechowie z Morawami. Słowianie ci, tak jak cały świat, potędze Rzymian ulegli. Lecz gdy dzicz z północy stolicę świata opanowała; Słowianie o których mowa, oprzeć się jej natarczywości nie mogli. Awarowie zaś r. 567 ich panami zostali. Lecz ci znowu niedługo tu panowali, bo Karól W., niby cesarz Rzymski, mszcząc się na nich za napadanie sąsiednich Niemców, r. 791 zawojował ich, wcielił do Niemiec, i ustanowił w ich ziemi strażnicę graniczną wschodnią zdobyczy słowiańskich, czyli Margrafstwo wschodnie. Stąd poszło Ost-Reich, Austryja czyli Ostryja. Margrafstwo więc wschodnie o 343 lat wcześniej ustanowione było, od północnego czyli Broniborskiego.

R. 1156 margrafstwo to zostało księstwem. R. 1282 cesarz niemiecki Rudolf Habsburg, oddał je synowi swemu Albertowi, który po śmierci bezdzietnego panującego księcia (duka), r. 1192 został

dzieńcem Kraiuy i Styrska. Tym sposobem te dwa kraje, wraz z margrafstwem, zostały dziedzictwem Habsburgów, do którego w r. 1335 Karyntyja bez kosztu, a w r. 1359 za pieniądze przybył mu Tyrol. R. 1438 margraf wschodni został obrany cesarzem niemieckim, a następnie w r. 1453 księstwo Austryjackie stało się Arcyksięstwem. Karól V. cesarz niemiecki, król hiszpański, odstąpił młodszemu bratu swemu Ferdynandowi I Austrii.

Wiedzieć trzeba, że na stolicy Węgierskiej i Czeskiej, dwóch siedzieli Jagiellońskich potomków: Władysław Warnieńczyk i synowiec jego a syn Kazimirza IV, który panował w Węgrzech, pod imieniem Władysława VI. Ten po sobie miał następcę Ludwika jedynego syna, lecz ten nie obiecywał długiego życia: dla tego téż Ferdynand, brat Karóla V, ożenił się z Anną jego siostrą, także jedynaczką, i domyslną następczynią. Jakoż zgodził, bo Ludwik za życia jego pod Mohaczem zginął, a on został królem Węgier, z Morawami, Sławonią i Kroacyją, tudzież Czech z Siedmiogrodem, Ślązkiem i częścią Łużyc. I to jest najpiękniejszy Austrii pośag, nie więcej jak przed 300 kilkadziesiąt lat, bo w 1526 r. zyskany.

Przez to, że Ferdynand został królem Węgierskim i Czeskim, Austryja weszła dopiero do rzędu mocarstw Europejskich, znaczenie mających. Co większa, gdy Karól V berlo cesarza niemieckiego złożył; Ferdynand je dostał, potomstwo jego męskie, mimo wolnego oboru, póty je piastowało, póki w 1740 nie wygasło. Wtenczas tylko Marya Tereza Habsburdzianka, spadkobierczynią jego została, i ta zaślubiwszy Szczepana Lotaryńczyka, wprowadziła go, pod imieniem Franciszka I na stolicę Austryjacką a razem i cesarsko-niemiecką. Rok 1772 niemniej był dla Austrii pomyslny, z pierwszego bowiem rozbioru Polski, Galicyą otrzymała w udziale, lecz za to r. 1806 był dla niej nieszczęśliwym, bo z powodu wojen z Francją, godności cesarza niemieckiego zrzec się, a tylko na imieniu, cesarstwa Austryackiego poprzestać musiała. Nakoniec w czasie nowego podziału państw Europy r. 1815, otrzymała królestwo Lombardzko-Weneckie i Dalmacyą we Włoszech.

57. Rosyja.

Jak się dowiemy później, w Rosyi nietylko rozmaite mieszkają rody, ale nawet i dwa pokolenia: indo-europejskie i północne.

Na wschód, Azyja — od północy, oc. lodowaty z mr. Białém — na zachód, Szwecyja z Norwegiją, Bałtyk, Prusy właściwe, Polska, Galicya i Multany, — z południa: Bułgary, mr. Czarne, Azyja z górami kaukazkiemi i mr. Kaspijskie. Dzieli się na zarządy, czyli gubernije, lecz my trzymać się będziemy podziału rodowego, jako

więcej uczącego. Zaczniemy od rodu Słowiańskiego, a w szczególności od narodu Ruskiego.

A. Ród Słowiański.

a. Naród Ruski.

Szczep Wielko-Ruski*). Stanąwszy w Piotrogradzie, czyli Petersburgu, obróciwszy się na zachód; następującebyśmy spotkali miejsca, gdybyśmy na okół chcieli obejść tego szczepu granicę: południowy brzeg odnogi Fińskiej, do m. Narwy — na południe, przez jez. Pejpus do m. Luczyna — na wschód, prawym brzegiem Dźwiny zachodniej, między m. Wielkie-Łuki a Newlem, do tego jej miejsca, gdzie się z nią Toropa łączy, powyżej m. Wieliza — na południe przez Dniepr, poniżej Smoleńska — na południe wschodnie, w okolicę źródeł Dońca, między Białogród i Charków — na północny wschód, do Donu pod m. Ostrohoszcze i znowu na południe wschodnie, koryto Donu do m. Kazańska — na południowy zachód, do Dońca, pod m. Doneck — na południe wschodnie, koryto Dońca pod m. Kamińska — znowu na południowy zachód, do m. Wilchowatskich- dworów, a ztąd rz. Kałmins, na południe do odn. Azowskiej.

Tu granica szczepu W. Ruskiego, skręca się brzegiem Azowu na wschód i południe, do ujścia w niego rz. Kubań — na wschód tą rzeką w górę do m. Ustłabińska — kierunkiem wschodnio-północnym, pod m. Czaryczyn do Wolgi, dalej w górę tą rzeką pod m. Kazań ztąd koło Wjatkki, prawym brzegiem północnej Dźwiny, do m. Mezeń, przy ujściu t. i. rzeki w mr. Białe — na południowy zachód, brzegiem tego morza, do m. Sumskoj — na południe, brzegiem wschodnim i południowym jez. Onega południowym Ladogi, tudzież Newą do Piotrogradu, z któregośmy wyszli.

Podszczep Nowogrodzki. Jeżeli od ujścia Toropy w Dźwinę pójdziemy na północny wschód, koło mm. Tweru, Jarosławia i Wołogdy, do jez. Onegi; to część W. Rusi, w rogu zachodnio-północnym będąca, na podszczep Nowogrodzki, przypadnie.

Piotrogród, jest jedną z dwóch stolic państwa, położony niedaleko ujścia Newy w odn. Fińską i tą rzeką jest przepołowiony. Składa się z 4 części, z wyspy, zawierającej cytadellę, i najgorzej za-

*) Wielka Ruś i Mała Ruś są to nazwy rosyjskie: starzy Polacy Wielką Ruś nazywali Moskwą, a małą Ruś po prostu Rusią. Cała Ruś za Witowda należała do Litwy i długo o panowanie nad Rusią toczył się spór między Polską a Moskwą.

budowanej — 2) z admiralicyi, zamieszkaléj przez dwór, dyplomatyków i magnatów, gdzie budowle celniejsze są: pałac admiralicyi zimowy i letni cesarski, ermitage, marmurowy, św. Michała, senatu, posąg Piotra W. itd. — 3) z Wasilskiego Ostrowia, osiadłego przez kupców, gdzie jest giełda, dóm zgromadzenia uczonych (akademija) i t. d. — 4) z z przedmieścia Moskiewskiego.

To miasto jest dobrze zbudowane zabiera połowę handlu całego państwa, ma niwersytet i mnóstwo zakładów naukowych: i posiada wszelkie sposoby, do nasycenia zbytku służące. Liczy 500 ts. mszk., między któremi jest 55 ts. wojska, a drugie tyle cudzoziemców. Na wyspie odn. Fińskiej blisko Piotrogradu, port wojenny Kronstat 50 ts.

Moskwa, druga stolica państwa, nad rz. t. i., mającą ujście w Okce, wpadającej do Wolgi, 400 ts. Z 4 części się podobnie składa: z Kremlina, który jest zamkiem obronnym, i znajduje się w samym środku — Kitajgradu, w którym bazar — Białogrodu najpiękniejszego ze wszystkich — i Ziemiogrodu. Najpiękniejsze gmachy są: pałac cesarski i cerkiew Wniebowzięcia, gdzie się odbywają koronacje. Moskwa liczy 300 cerkwi, ma uniwersytet, towarzystwa uczone, liczne zakłady naukowe. Jest miastem prawdziwie narodowóm, gdy tymczasem Piotrogród, jest mieszaniną cudzoziemców. Na zimę zjeżdżają się tu magnaci, którzy mają własne pałace. R. 1812, w czasie wojny z Napoleonem, przez samych Rosyjan było spalone, bo tego poświęcenia, potrzeba ojczyzny wymagała. Na zachód pod Moskwą jest m. Mozajsk, a pod tym. w. Borodino, gdzie w tymże roku Rosyianie przez Napoleona byli zwyciężeni.

Wielki Nowogród blisko ujścia rzeki Wołchów do jeziora Ilmen, jedno z najdawniejszych miast, przed r. 1570 stolica Rzeczposp. t. i. i miasto związkowe czyli hanzeatyckie, liczyło wtedy 400 ts. a teraz tylko 10 ts. Psków nad południowym brzegiem jez. Pejpus, 12 ts. — Twer 22 ts. nad Wołgą — Wołogda 12 ts. handel z Syberyją i Chinami — Archangiel, 18 ts. przy ujściu Dźwiny do m. Białego. Stąd puszczają się na polowanie koni i psów morskich, tudzież niedźwiedzi białych na Nowe ziemie i Spicberg — Jarosław — Niższy Nowogród, przy ujściu Oki w Wołgę, 24 ts. jarmarki — Włodzimierz, 20 ts. nad Kloczmą wpadającą do Oki, a ztąd do Wolgi, pierwotnie st. prostych książąt t. i. którzy tu z Maléj Rusi przybyli, z czasem nazwali się Wielkimi, i gniazdo dzisiejszój Rosyi założyli — Kaługa nad Oką, 25 ts. — Inne m. są: Tuła 60 ts. gdzie broń i tabakierki srebrne robią — Orel podobnie nad Oką 25 ts. — Smoleńsk nad Dnieprem; 12 ts. m. wielce obronne, utracony za Zygmunta I, odzyskany przez Zygmunta Szweda, i znów utracony, przez Kazimirza, Francuzi dobywając go

w 1811 r. stracili tu 4 ts. ludzi, a jednak jak Zygmunt III tak i ci go dobyli — Drohobuż, na wschód Smoleńska nad Dnieprem — Wiazma, na wschód Drohobuza, 10 ts. Między nią a Mozaj-skiem na północ, jest Kluszyn, gdzie nieprzyjaciel w 4 razy więk-szej sile od Żółkiewskiego r. 1610 pokonany wydał mu Szujskich, i Władysława syna Zygmunta III na stolicę wezwał — Andruszów koło źródeł Soży: pamiętny pokojem za J. Kazimirza r. 1667, któ-rym Smoleńsk i Ukraina Zadnieprska ustąpiona — Putywl, nad Siemią, wpadającą do Desny — Saratów, nad Wołgą, 30 tys.

Szczep Biało-ruski. Na północ graniczy całkiem z Wiel. Rusią, a w szczególności z jęj podszczepem Nowogrodzkim, a bę-dąc w Łuczynie i obróciwszy się na południe; tak na okół gra-nica postępuje: przez Dźwinę pod Brasławiem, aż do m. Iwia, gdzie się obraca na zachód, i skręca znowu na południe, biegnie koło Gro-dna do Rusi Bł. należącego, lewym brzegiem Biebrzy między Ty-kocinem a Białym-stokiem, prawym Narwi, potem między Brańskiem a Bielskiem do Bugu, niżej Sarnak, a nakoniec korytem tęg rzeki do Włodawy — tu kieruje się na wschód, bieży prawym brzegiem Prypeci, m. w. 12 mil od jęg koryta, zajmuje całkiem bagna Piń-skie, przypiera wreszcie do nięg samęg, o kilkanaście mil od jęg uj-scia — dalej bieży korytem tęg rzeki, aż do ujścia w Dniepr. Tu zwraca się dopiero ku północy korytem Dniepru do ujścia Ipuci, da-lęg Ipucią do m. Mglina, albo raczej do Łukowie, m. w. o 30 mil na zachód do Wko Ruskiego Brańska, a o 12 na północ Mło. Ruskiego Starodubia. Wreszcie dalej biegnie granicą, R. W. aż do zejścia się Toropy z Dźwiną, poniżej Wieliza.

Miasta godniejsze uwagi są: nad Dźwiną Wieliż, Witebsk, Połock — nad Dnieprem: Orsza, pamiętna zwycięstwem księcia Ostrońskiego r. 1514, Śklów, Mohilew, Rohaczew — nad Niem-nem: Grodno, dawnięg miasto sejmikowe i st. pow., handlowne i przemysłowe, miało wiele klasztorów. Tu umarł kr. Stefan roku 1586, tu się odbył sejm Targowiczan roku 1792, tu drugi po-dział Rzp. Polskięg podpisany, i tu 1795 r. 25 listopada Stanisław August w samą rocznicę swęg koronacyi, na zagładę kraju przy-łożył pieczęć. Tak więc same tylko nieszczęścia temu miastu do-stały się w udziale. Blisko niego jest Nowogródek dawnięg stol. trybunałów, które się tu i w Mińsku naprzemian odbywały.

Nad Prypecią: Pińsk, Mozyr — Białystok nad Su-praslem wpadającym do Narwi — Słuck, w okolicy źródeł Mo-roczy, wpadającęj w Prypeć, st. niegdys t. i. księstwa — Nie-swież w okolicach źródła Niemna — Kleck, gdzie Gliński pora-

ził Tatarów 1506 r. i Lubaczew, w okolicach źródeł Łani wpadającej w Prypeć — Mińsk, nad Swisłoczą, wpadającą do Berезyny, nad którą twierdza Bobrujsk, i która ma ujście w Wedrycy, a ta znowu w Dnieprze — Mścisław, nad górną Wechrą, wpad. do Soży, a z tą do Dniepru — Niemirów, nad naszym Bugiem, miejsce zetknięcia wszystkich, dzielących się Polską — Knyszyn, koło Narwi, w którym Zygmunt August życie dokonał — Drohiczyn i Brześć Litewski, niegdyś st. wojew., teraz twierdza nad Bugiem.

Szczep Mało-Ruski. Na północ graniczy z Białą, na wschód z Wielką Rusią, z tym wyjątkiem, że granica W. Rusi, od Wilchowatskich-dworów nie idzie do Azowu, lecz koło m. Iwanówki do Przekopu, nad Czarne mr. — od południa brzegiem morza Czarnego — z zachodu, prawie korytem Dniestru od ujścia, pod Chocim, który leży blisko granicy Galicyi. Tu zwraca się wyraźniej ku zachodowi, wchodzi w Galicyją, bieży prawym brzegiem Czeremoszy w Prut wpadającej, i odłącza od Galicyi Bukowinę, która jest częścią Wołoszy czyli Multan. Dobięwszy źródła téj rzeczki, idzie dalej grzbietem Karpat, do źródła Cisy w Węgrzech, a potem prawie korytem téj rzeki do m. Sylesz cz. Schölllos: odtąd prawym jój brzegiem koło Munkaczowa cz. Munkacza i Ugwara cz. Ungwaru, do ujścia Ondawy w Bodróg, którego ujście w Cisie. Tu skręca się na północ koło Sęczowie strumieniem Ondawy i Tepli, wpadającej w Ondawę, i Popradem, stawa pod Starym Sądczem w Galicyi. W tym ciągu przebiega na powrót grzbiet Karpat i opuszcza Węgry. Z star. Sącza idzie na wschód, pod Sanok, gdzie zmierza na północ, pod Krzeszowem wchodzi w Polskę i prosto ztąd udaje się do naszego Bugu pod Sarnaki gdzie się styka z granicą białoruską.

Z tego ograniczenia widać, że Małoruś, nietylko się w Rosyi, lecz i w Węgrzech, Galicyi i Polsce rozciąga: że zajmuje Galicyją wschodnią poza San, róg południowo-wschodni Polski, i podgórze wschodnio-północne Karpat w Węgrzech. Wymieniliśmy już znaczniejsze miasta Mało Ruskie w Galicyi i Węgrzech, tu wyliczymy tylko rosyjskie, a o polskich w dalszym ciągu powiemy.

Nad samym Dnieprem leżą: Kijów, dawna stolica wielkich książąt Ruskich, od których Włodzimirscy nad Klazmą, wzięli początek, 55 ts. uniwersytet, wiele cerkwi, między którymi św. Zofii. — Pereasław, liczyło kiedyś 30 ts. — Kaniów, pamiętny zjazdem Katarzyny Rosyjskiej ze Stanisławem Poniatowskim, i rzezią hajdamaków w r. 1768 — Jekatarynosław, w okolicy którego

stała twierdza K u d a k r. 1637 zbudowana, a w r. 1648 przez Chmielnickiego zburzona — Cherson, przy samém ujściu.

Po lewój stronie Dniepru: Starodub, między Ipucią a górną Desną — Nowogród-siewierski nad Desną — Konotop, na samej granicy małoruskiej wschodniej, blisko Siemi, wpadającej w Desnę, sławny zwycięstwem przez J. Kazimirza 1664 r. odniesioném — Hadziacz, nad Pszołą, wpadającą do Dniepru, pamiętny ugodą Kozaków z Polakami r. 1658 — Pułtawa, 10 ts. pamiętna klęską Karóla XII króla szwedzkiego w 1709 r. — Charków, 32 ts. przez Kozaków założony, uniwersytet.

Na prawej stronie Dniepru: Żytomirz, 20 ts. dawniej stol. wojew., po odpadnięciu Kijowa od Rzpl. Polskiej — Berdyczew, sławny jarmarkami i drukarniami — Białacerkiew, pamiętna ugodą Chmielnickiego w r. 1651 — Czechryn, własność niegdys hetmanów kozackich.

Koło ruskiego Bugu (Bohu), Bar, na prawym brzegu, założony przez Bonę na wzór jój księstwa Bari, w Neapolitańskim. R. 1768 Puławscy, Fr. Potocki i Mehl. Krasiński zawiązali tu konfeder. — Bałta, między Bugiem a Dniestrem — Humań, pamiętny okropną rzezią Zelazniaka i Gonty r. 1768 — Targowica, sław. za konfeder. r. 1792, do której król należał — Oczaków, nad mr. Czarn., nie daleko ujścia.

Nad Dniestrem: Chocim, pamiętny zgonem hetmana Chodkiewicza, r. 1621 — Kamieniec, gdzie Marcin Kątski Jenerał Artylleryi, gdy tę twierdzę roku 1699 od Turkow odbierał; zdrada w skład prochu rzucone żarzewie podniósł, i dopóty na gołej ręce, dopóki niezgasło, trzymał. Nie opodal od Kamieńca Zwaniec, pod którym 1653 J. Kazimirz od Chmielnickiego był obleżony — Odessa, miasto portowe, po lewicy nie daleko ujścia Dniestru — Koczubej, port, którym Turków w czasie głodu Władys. Jagiełło zasilał zbożem.

Nad Styrem: Łuck dawniej stolica województwa — Dubno i Krzemieniec, nad Ikwią, wpadającą do Styru, pierwsze jarmarkami, a drugie szkołą T. Czackiego słynie.

Nad Horyniem: Wiśniowiec, gniazdo książąt Wiśniowieckich i naszego kr. Michała — Zasław, gniazdo t. i. książąt — Ostróg, gniazdo t. i. ks. — Korzec, nad Słuczą, wpadającą w Horyń, gniazdo t. i. ks.

Nad polskim Bugiem leży Włodzimierz, a w okolicy jego Pilawce, pamiętne popłochem naszych w czasie buntu Chmielnickiego.

Okolice Kijowa, Czarniechowa, Charkowa, Puławy do Czech-

ryna, Humania, po ruski Bug, Żytomirz i Owrucz, nazywała się Ukrainą. Jest to ziemia obiecana Słowian, rodzi wszystko bez żadnego prawie starania i w czasie powszechnego głodu, zasila zgłodniałych swém zbożem innych krajów mieszkańców. Wołyńiem znowu nazywa się ta część M. Rusi, co przytyka po prawicy do polskiego Bugu, na północ ma bagna Pińskie, z południa źródła Bugu, a na wschód Żytomierz i Owrucz. Podole jest między Bugiem i Dniestrem, na północ ma Wołyń, a na południe ciągnie się po Kodymią wpadającą w ruski Bug, nad którą Batta. I te dwie krainy są prawie tak urodzajne, jak Ukraina.

b. *Naród Polski.*

Jest go 1,200,000 w Małej i Białej Rusi, tudzież na Litwie.

B. *Ród Litewski.*

Stanawszy w m. Peczora, na zachód Pskowa, jesteśmy na granicy zachodniej Nowogrodzkiego, a na północno-wschodnim rogu Litwy. Idąc z razu na południe i chcąc je na okół obejść, następujące napotkamy miejsca: Łuczyn, Iwie, Grodno, oddzielające podszczep Nowogrodzki i Ruś B. Zwracając się w stronę północno-zachodnią, będą północne brzegi jeziora Wigry, w Augustowskiem pod m. Sejny w Polsce: m. m. Gołdap, Wielowie czyli Wehlau, Labiawa cz. Labiau, nad odnogą Kurońską, w właściwych Prusach, a obracając się zupełnie na północ: brzegi Bałtyku i odn. Ryska do m. nadmorskich Saas cz. Salace — ztąd kierując się na wschód, przez m. Walka cz. Walck; staniemy tam skądśmy wyszli, t. j. w Peczorze.

Okazuje się ztąd, że Litwini, którzy osobny ród tak jak Słowianie stanowią, aż w trzech mieszkają krajach: w Rosyi, Polsce i Prusach. Rzeka Niemen i zachodnia Dźwina, wskroś ich ziemię prują. Część po prawicy Niemna, do Rosyi należy, i ta nas tylko teraz zajmować będzie. O części pruskiej już mówiliśmy, a o polskiej na swém miejscu powiemy.

Przeciąwszy Litwę od Labiawy do Brasławia, położonego na lewym brzegu Dźwiny; to tym sposobem rozdzielimy tę krainę na właściwą Litwę, czyli ziemię południową, w której Litwini mieszkają, i na północną Łotawę, gdzie siedzi szczep pierwszych, cz. Łotysi albo Łotwini.

Półwysep na zachodzie Łotwy położony, Kurlandyją, a część wschodnia Inflantami z czasem nazwana została. Brzegi znowu właściwej Litwy nad mr. Bałtyckim, aż po ujście Wilii w Niemen, noszą imię Żmudzi.

Główne miasto na Litwie jest Wilno, nad Wiliją, 54 tys.,

niegdyś stolica W. Ks. Litewskiego i województwa: do ostatnich lat miało uniwersytet przez Batorego założony, teraz zniesiony. Miasta nadmorskie i portowe: Ryga, przy ujściu Dźwiny, 65 ts., Winda-wa, przy ujściu rz. t. i., Libawa cz. Libau, Połoga.

Inne miasta są: Wolimirz czyli Wolmar, blisko północnej granicy Lotwy — Ceze cz. Kies lub Wenden, stol. kawalerów mieczowych — Kirholm, nie daleko Rygi nad Dźwiną, pamiętne słynném zwycięstwem Kar. Chodkiewicza nad Szwedami r. 1604 — Dynaburg, nad Dźwiną z zamkiem od Batorego wystawionym — Krzesław, zbudowane przez Platerów r. 1601 — Jelgawa czyli Mitawa — Kuldyga cz. Goldynga — Piltyn, nad Winda-wą, niedaleko od t. i. m. — Upita, powiatowe, której poseł Siciński za Jana Kazimirza r. 1652, dał haniebnny przykład liberi veto — Kowno, przy ujściu Wilii do Niemua — Punie z zamkiem obronnym, pamiętne poświęceniem się mieszkańców r. 1336, którzy obleżeni od Krzyżaków, gdy się im oprzeć nie mogli, ułożyli ze swych rzeczy stós, i podpaliwszy go, przekładając śmierć nad niewolą, sami się w płomienie jego powrzucali — Merecz, nad Niemnem, pamiętne zgonem Władysława IV 1648 r. — Oszmia-na, głośna okrucieństwem 1831 r., na który wzdryga się wiek XIX.

C. *Ród Romański.*

Siedzi obok braci swoich pod panowaniem Tureckim (Multany) i Austryjackim (Bukowina) zostających, zajmuje bowiem pod imieniem Besarabii, całą przestrzeń pomiędzy Prutem a Dniestrem, gdy tymczasem tamci, znajdują się po prawicy Prutu. Tylko w stronie południowej cokolwiek Bulgarowie na lewą stronę Dunaju przechodzą.

Miasta głównejsze są: Bender, nad Dniestrem, 10 ts. i Kiszyniew — Białogród cz. Akierman, port przy ujściu Dniestru za Jagiellów ważny — Izmail i Kilija, nad Dunajem.

D. *Ród Niemiecki.*

Tu i owdzie porozrzucany, i tak: wśród południowej Besarabii, Niemcy mają jedną wyspkę, w okolicy Kagilnika cz. Kuan-duka, małej rzeczki pomiędzy Dunajem a Dniestrem, do morza Czarnego wpadającej — drugą przy ujściu Dniestru na lewym brzegu — na prawym brzegu, blisko ujścia Bugu, posiadają trzecią wyspę, a tu Speier, Karlsruhe i Stuttgart — poniżej Jekatarynosławia, nad Dnieprem, mają czwartą i piątą, i na nich Neuenburg, Rosenthal i Halberstadt. Ale nad Wolgą, w okolicy Saratowa, całą płachtą osiedli, lecz tu żadnego ich miana rodzinnego doczytać

się nie można. Zresztą są rozproszeni w Estonii i Łotwie, które składają Inflanty i Kurlandyją.

Te cztery rody są z Indo-europejskiego, a następujące do północnego pokolenia należą.

A. *Ród Czudski.*

Do którego i Magiarowe należą, ma następujące narody w państwie Rosyjskiem.

a. Estowie cz. Estonowie, w Estonii, cz. nad tym mr. Bałtyckiego półwyspie, który z jednej strony oblewa odn. Ryska, a z drugiej Finnicka, a który ma z południa Litwę, a na wschód jest Pejpusem od Nowogrodzkiego oddzielony. Miasta znakomitsze w nim są: Derpt czyli Dorpat. 12 ts., uniwersytet — Narwa, Rewel, Parnawa.

b. Czuchoncy w Finlandyi, czyli w téj części państwa Rosyjskiego, którą z jednej strony Bałtyk z odnogą Fińską i Botnicką, a z drugiej oblewa mr. Białe. Miasta główniejsze są: Abo, na brzegach Bałtyku, tam gdzie się kończy odn. Fińska, a Botnicka zaczyna, 12 ts. — Helsingfors z uniwersytetem, Wiborg z portem: oba te miasta leżą nad odn. Fińską — Waza, nad odnogą Botnicką. Szwedzi mieszkają na całym pobrzeżu Finlandyi, od Wazy do Helsingforsu, i jeszcze się po za te miasta rozciągają.

c. Łaponczykowie w Laponii, która leży na północ Finlandyi, zajmuje cały wschodni półwysep, oblany z jednej oceanem północnym, a z dwóch stron mr. Białem. Od zachodu graniczy z Szwecyją i Norwegiją.

Innych siedm narodów Czudskiego rodu, siedzą między Dźwiną północną i Wołgą z jednej, a górami Uralskimi z drugiej strony.

B. *Ród Turkomanski.*

Z tego pochodzi naród Turecki, Nogajski i Baszkierski. Nogajcy mieszkają między mr. Kaspijskiem i Azowem, tudzież zajmują téj odnogi pobrzeże zachodnie. U nich nad Azowem jest m. Taganrok, gdzie Alexander I życia dokonał.

C. *Ród Tatarski.*

Mieszka za Wołgą i w Krymie (Tatarzy krymscy i baranki krymskie). W ostatnim ms. są: Simferopol, 20 ts. — Sewastopol, najlepszy rosyjski port — Bakczyseraj, dawna st. hanów tatarskich.

D. *Ród Kałmucki.*

Kałmucy zamieszkują brzegi najniższej Wołgi po nad morzem Kaspijskiem.

E. *Ród Samojezdki.*

Samojedzi zajmują północny brzeg Europy i Azji, zaczawszy od rzeki Mezeń, która do morza Białego, pod miastem tego imienia wpada.

Wśród tych rozmaitych rodów, za północną Dźwiną, pomiędzy Uralem a średnią Wołgą, tudzież między Donem a mr. Kaspijskiem mieszkających, głównejsze m. są: Wjatka, blisko rz. t. i., wpadającej w Kamę, a z tą razem do Wołgi — nad Wołgą: Kazań, 40 ts. uniwersytet, Simbirsk, Astrachan, przy samém jej ujściu, nad mr. Kaspijskiem, 40 ts. — nad Uralem: Orenburg, 20 ts. handel karawanowy z Azyją, Uralsk, 15 ts. Tu jest szkoła i zarząd górniczy na całą Syberyją.

Powstanie i wzrost Rosyi. Dwóch sąsiadów naszych, Prusacy i Rosyjanie, mają pożyczane miana. Pierwsi Niemcy lub mający się za Niemców, wzięli go od ziemczonych przez siebie Prusaków polskich, a drudzy od Warego — Rusów, mieszkających niegdys nad brzegami Skandynawii. R. 860 Słowianie wschodni, a mianowicie Rp. Nowogrodzka w domowych z sąsiadami sporach, wezwali na pomoc do siebie owych Waregów. Ci przybyli pod przywództwem Ruryka, pokonali naprzód nieprzyjaciół, a potem uczynili tak, jak Anglosaksony w Bretanii, a Krzyżowcy Niemcy w Prusach, to jest: że opanowali Słowian, swych gospodarzy przyjaciół. Rusini ci z czasem zajęli słowiańską ziemię od Fińskiej odnogi, aż do Karpat, między polskim Bugiem a Dnieprem leżącą. Lecz tu nie tak się jak w Prusach i Bretanii stało: tam bowiem Niemcy swój język i zwyczaje zaszczepili, tu zaś przybysze Skandynawscy język i swe obyczaje nad Dźwiną i Dnieprem zatracili, narodowość słowiańską przyjęli, a za to tylko Słowianom wschodnim miano swe zostawili.

Rurykowicze ci usadowiwszy się pomiędzy Dnieprem a Bugiem, tudzież nad Dźwiną, z czasem założyli swą stolicę w Kijowie, nazwali się kniaziami i zaprowadzili rząd prawie feudalny, a tego rządu niewinną cechą było: bezwarunkowe poddaństwo, przykucie go do ziemi, i trzymanie jednej ręki w kieszeni poddanego, a drugiej z mieczem nad jego głową. Jeżeli się księciu spodobało dać komu czastkę swój ziemi: natenczas obdarowany czyli niby-Wassal*)

*) W doskonałym rządzie feudalnym, który w średnich wiekach gra-

te same co i pan jego na podarowanych wykonywał prawa, lecz za to w czasie wojny, obowiązany był swemu ziemiodawcy dostawiać pewną liczbę zbrojnych. Tento przeciwny nauce Chrystusa a w Niemczech wyległy obyczaj, zniósł Wł. Jagiello na Litwie r. 1413 w Horodle, gdy się z Polską złączyła, bo i tam ta hańba ludzkości panowała.

Gdy się kniaziowie rozmnożyli ruscy, głowa ich, to jest ojciec lub najstarszy syn, mianował się Wielkim księciem, a reszta pospolitymi tylko czyli małymi była. Wielcy owoczesnym zwyczajem, wyznaczili małym rozmaite w udziale ziemie, a gdy się do tego stopnia rozmnożyli, że im już między Dnieprem a polskim Bugiem było zaciasno; jeden z nich Jerzy Dołgoruki Włodzimierzowicz, syn Monomacha W. ks. kijowskiego, wyniósł się za Dniepr nad Klaznę, tam założył m. Suzdał w XI wieku, i dał początek W. księstwu Moskiewskiemu, a następnie dzisiejszej Rosyi.

W XIII wieku Tatarzy zawojowali W. ks. Moskiewskie, i przez 200 lat trzymali je w niewoli, lecz sami przez Tamerlana opanowani, gdy po upadku jego rozproszyli się po kraju, byli nawzajem przez Iwana III 1462 r., a wreszcie przez Iwana groźnego, W ks. moskiewskiego ujarznieni. Ten sam książę zawojował Sibir, i ogłosił się carem cz. królem. Panował od roku 1534 do 1584. Jeszcze poprzednicy jego dwie Rzeczypospolite zniszczyli, i do swych krajów wcielili, to jest: Iwan III r. 1506 Nowogrodzką, a Pskowską Wasil IV, który był synem Iwana III a ojcem groźnego.

Piotr W. dopiero, który panował od roku 1690 do 1725, zawojował na Szwecyi Estonią, i tę okolice, gdzie dziś Petersburg, i na wzór Rzymian, ogłosił się imperatorem, co znaczy po naszymu cesarz. W XVII wieku Rosya zyskała na Polsce Ukrainę zadnieprską, a później na Turcyi międzyrzecze Dniepru i Dniestru, od Siniuki czyli wód-sinych do mr. Czarnego, które Polska w roku 1672 straciła. W roku 1721 nabyła od Szwedów Inflanty, a w latach 1772, 1793 i 1795 z trzech podziałów Polski, zatrzymała sobie tę całą część, która leży za Niemnem i Bugiem, po za Dźwiną. W 19 wieku zdobyła na Szwecyi Finlandyją z Laponią, a na Turcyi Besarabią.

KRÓLESTWO POLSKIE.

Wedle postanowień wiedeńskich z 1815 r., zostaje pod panowaniem rosyjskiem. Jest otoczone trzema sąsiadami. Od północy sował w zachodniej Europie a szczególnie w Niemczech, pan kraju nazywał się Samodzierczą (senior, souverain), a obdarowani od niego ziemią, byli jego pomocnikami cz. towarzyszami (Gesel, Wassal).

i zachodu oramienia je, jakieśmy wyżej powiedzieli, państwo Pruskie z południa Austryjackie, a na wschód Rosyjskie. Od Rosyi jest prawie całkiem rzekami oddzielone, a mianowicie w stronie północnej Niemnem aż do Grodna, dalej Lososną w Niemen wpadającą — po tém idzie Biebrza czyli Böbr-za, do ujścia w Narew — następnie koryto téj rzeki do m. Suraż — Lissa wpadająca w Narew aż do źródła. Tu jest tylko parę mil granica sucha, dalej idzie Nurzec od wsi Mień do ujścia w Bug, którym już postępuje aż do samego południa.

Austryją tylko w części zachodniej rozgranicza Wisła, od powyżej Nowego Brzeska do Zawichosta; San tylko się cokolwiek swym środkiem granicy dotyka. Państwo Pruskie tylko znowu w części oddziela Prosna od Byczyny do ujścia pod Pyzdrami w Wartę, tudzież dolna Drwęca po prawicy Wisły, i Szeszupa z lewego brzegu do Niemna wpadająca.

Kształt powierzchni królestwa, ma postać ptaka z boku widzianego; częścią najbardziej ku północy wysunięta, przedstawia głowę i szyję — róg południowo wschodni, wzniesione skrzydła — zachodnio-południowy, ogon; a północno zachodni, piersi.

Podług tego Rosyja w szczególności dotyka królestwa jak następuje: wierzch dzioba, przód i tył głowy aż do Grodna, otacza Litwą, a mianowicie od północy cz. dziób i przód głowy, Żmudzią — od Grodna, aż do Sarnak Rusią Białą z resztą Rusią, a w szczególności Wołyńiem.

Austryja graniczy bokiem Galicyi, od wschodu aż do powyżej N. Brzeska, a z tą do połączenia się z sobą obu Przemsz, białej z czarną, okręg przypada krakowski. Od zbiegu tych rzeczek z sobą, państwo Pruskie do Byczyny, dotyka królestwa górnym Ślązkiem, a od Byczyny do Nieszawy Poznańskim; przód piersi zaś i poddziobie tego ptaka, są odziane niby prawdziwemi Prusami, czyli właściwie mówiąc: częścią Mazowsza i Litwy, z dawien dawna na południu właściwych Prus będącemi.

Królestwo od 1815 do 1845 r. było na 8 województw podzielone, które dzieliły się znowu na 4 do 7 obwodów, a te na powiatów 2 do 3. Ten więc podział jako dziejowy, podamy, a potem o terażniejszym powiemy.

1. Województwo Krakowskie, zajmowało część zachodnio-południową kraju; miało na południe Wisłę i okrąg krakowski, na zachód górny Śląk. Okolice jego nad Nidą są szczególniej urodzajne. Stolicą jego były Kielce, w okolicy górniczej położone, 4500 mszk. Inne m.: Chęciny w okolicy marmurów, gdzie już 1331 r. pierwszy sejm zwołał Łokietek, wielki król Polski — Szcze-

kociny, pamiętne bitwą w roku 1794, w której się Prusacy jako nieprzyjaciele znajdowali, choć przyrzekli pomoc — wieś Racławice pod Krakowem, wślawiona w tymże samym roku zwycięstwem odniesionem przez Kościuszkę — W. Wielebno, w okolicy Kielc, w której wieśniak przechował działo od powstania Kościuszki do r. 1809 — Wiślica nad Nidą, w której nam Kazimirz W. 1347 r. na sejmie prawa czyli statut nadał. — Nowe miasto cz. Korczyn, przy ujściu Nidy do Wisły — Siewierz, własność biskupów dawnych krak., od którego się książętami Siewierskimi mianowali — Jędrzejów, z opactwem cysterskiem, teraz już nie istniejącem, w którym Wincenty Kadłubek, złożyłszy infulę krakowską, napisał swą kronikę czyli Dziennik spraw Polski, i umarł. O milę od niego jest wieś Nagłowice, w której się ów słynny Réj urodził — Pinczów, nad Nidą, w którym był Żbór, sławne szkoły i drukarnia Aryjanów cz. Socynjanów, i gdzie się odbywały ich zbory — Buska w bliskości wieś Solec, wślawiają się kąpielami — Miechów, skąd pochodzi Maciej (Miechowita) dziejopisarz i lekarz Zygm. I. Olkusz, kopalnie srebra, wodą zalane. Ojców, Pieskowa Skała, Grodzisk i t. d. w rozkośnym położeniu, godnym widzenia, i nie ustępującem co do piękności wielu zagranicznym. Całe to wojew. mianowicie w północno-zachodniej stronie, obfituje w żelazo i cynk.

2. Wdz. Sandomirskie. Na północ krakowskiego, w kącie Pilicy i Wisły. Zajmowało więcej środek kraju, jak jego granicę, tylko się bowiem małą częścią na południu dotyka Wisły. Do najurodzajniejszych okolic Polski należy. Część jego południowa jest górnicza. Na granicy krakowskiego, są właśnie góry Sto Krzyżkie. St. Radom, przeszło 9 ts. mieszk. Po nim najludniejszy Przedborz, nad Pilicą, 4500 ldn. Sandomirz, nad Wisłą, st. i katedra bisk. Sand., r. 1260 przez Tatarów a w 1656 przez Szwedów niszczoney — Radoszyce, skąd się resztki wojska naszej Rzeczpltej w r. 1794 do domu rozeszły — Zwoleń, gdzie J. Kochanowski pogrzebiony, a w okolicy Zwolenia wieś Czarnolesie, niegdyś dziedzictwo jego. Opoczno, gdzie się urodziła Esterka, ulubienica Kazim. W. — Raków, sławny zborem, szkołami i drukarnią Aryjanów cz. Socynjanów — Staszów 5 ts. Cmielów nad Kamienną, gdzie robią porcelanę i fajans — Solec, nad Wisłą, w którym Bolesł. Śm. miał sędzić sprawę św. Stanisł. bisk. kr., o wieś Piotrowin, na drugiej str. Wisły leżąca — Końskie (bryczki) i Pacanów, gdzie kozy kują.

3. Wdz. Lubelskie, zajmowało południowo-wschodni róg Polski, między Wisłą, Bugiem górnym. dolnym Wieprzem i cza-

steczka średniego Sanu. Przepruwa je z południa na północ Wieprz do którego Tyśmienica, na granicy północnej płynąca wpada. St. jego i Bisk. Lubelsk. Lublin, nad Bystrzycą, wpadającą do Wieprza; co do ludności, pierwsze miejsce po Warszawie trzyma, liczy bowiem 16 ts. mszk., lecz za Jagiellów jednak ludniejsze było, bo miało 40 ts. mszk. Za czasów Rzeczposp. odbywały się tu sądy wyższe czyli trybunały Małopolskie. Liczy kilkanaście kościołów, między którymi była kollegijata przez Leszka Czarnego wystawiona. Tu r. 1569 za Zygmunta Augusta, zjednoczenie Litwy z Polską, przez szlachtę obu krajów podpisane było, i na tę pamiątkę, jest tu żelazny pomnik, przez Aleksandra ces. i króla Polskiego wystawiony. Był tu wtenczas i Albert II, ks. pruskie i złożył winny hołd królowi Polskiemu.

Po nim najludniejsze m. są: Hrubieszów, 6 ts., w okolicy niezmiernie żyznej, kole Buga, niegdyś własność przyjaciela ludu ks. Stasica, który dał w Polsce pierwszy przykład uwłaszczenia włościan — Zamość, 5 ts.. twierdza, przedtém stolica ordynacyi i akademii Zamojskiej — Tarnogród, na granicy Galicyi, 5 ts., sławne konfederacją za Augusta II, ażeby wojska saskie ustąpiły z Polski — Szczebrzeszyn, 4800, gdzie jest zwyczajna szkoła kosztem ordynacyi Zamojskich utrzymywana, zamiast akademii Zamojskiej, którą ustanowił Jan Zamojski, sławny założyciel ordynacyi — Biłgoraj, 5500 msz., sławny sitami i przetakami.

Inne m. są: Horodło, nad Bugiem, pamiętne zniesieniem feudalności w Litwie, przez Wł. Jagiellę, r. 1413 — Krasny staw, gdzie Jan Zamojski dopóty trzymał pojmanego pod Byczyną r. 1583 Maksymilijana, Arcyksięcia Austryjack., roszczonego prawo do korony Polskiej; dopóki zrzeczenia się swego nie podpisał — Dubienka, przy Bugu, wslawiona mężstwem Kościuszki, w bitwie r. 1792 — Tyszowce, słynące konfederacją za J. Kazim., r. 1655, która Rzeczposp. zbawiła. Chełm, na górze kredzianej, z katedrą biskupa unickiego i seminarjum — Kazimirz, nad Wisłą, od Kazim. W. założony, dawniej był składem zboża — Opole, jakie jest i na Ślązku — Lubartów i Łęczna, nad Wieprzem, jarmarkami słynne — Tomaszów, na granicy Galicyi — Kryłów, ostatnie polskie m. nad Bugiem — Krzeszów, nad Sanem, na granicy Galicyi.

Na szczególniejszą uwagę zasługuje wieś Puławy, bardzo ludna nad Wisłą, bo liczy 3 ts. mszk., dziedzictwo Czartoryskich, teraz na rzecz rządu zajęta, gdzie ta rodzina miała znaczną bibliotekę, a ks. Izabella, z tegoż rodu idąca, wielkiem staraniem swém i nakładem, zebrała mnóstwo pamiątek polskich i obcych, które oglądać

każdemu dozwalała. Nieocenione skarby te r. 1831 do Sieniawy przewiezione zostały.

4. Wdz. Podlaskie. W kącie między Wisłą i Bugiem, po ujście Wieprza do Wisły, sam tylko wierzchołek pomienionego kąta wyjąwszy, który do Mazowieckiego należy. Jest na środku wschodniej granicy kraju. St. Siedlce, 8 ts. Miasta najludniejsze: Międzyrzecz, blisko 8 tysięcy, Sokółów, 4500, Parczew, 4300 msz.

Inne: Maciejowice, nad Wisłą, gdzie był Kościuszko w niewolę wzięty r. 1794 — Stężyca st. dawniej t. i. ziemi — Janów st. bisk. Podlask., Radzyń, Łuków, Biała, Włodawa nad Bugiem, i wieś Dęblin (Iwangród) przy ujściu Wieprza do Wisły, świeżo zamieniona w twierdzę.

5. Wdz. Mazowieckie, prócz owego kącika, po prawym brzegu Wisły, a na lewym Bugu, o którym mowa przy Podlaskiem była, całe leży po lewicy Wisły, a częścią na lewym brzegu Pilicy. Z resztą graniczy z Kaliskiem i Poznańskim. Leży w samym środku kraju, małą tylko częścią na zachód granicy się dotyka. Przez środek jego toczy się Bzura. Jego, i całego kraju st. Warszawa na lewym brzegu Wisły, a na prawym przedmieście jój Praga, słynna rzeźnią dokonaną roku 1794. Liczy 165 ts. ludn., zdaniem znawców należy pod względem piękności, do rzędu pierwszych miast w Europie. Z 40 blisko kościołów, dwa tylko zasługują na uwagę: Archikatedralny, gotyckiej budowy, z pomnikiem Przyjaciela Ludu Małachowskiego, Marszałka czteroletniego sejmu i kościół Św. Krzyża. Tamtemu budowa piwnicza dużo wspaniałości odbiera, temu zaś wzniesienie nad ziemią, skromność jego nagradza, i staje się przyczyną, iż pod sobą ma drugi kościół, do obrzędów żałobnych.

Z publicznych gmachów: Zamek królewski, na pierwsząby zasługiwał uwagę, gdyby w należytem był utrzymywany porządku, a inaczej Pałac Krasińskich najpierwsze trzyma miejsce. Po nim idzie pałac Jabłonowskich, w którym ratusz cz. władze miejskie; dalej gmach Komisji Skarbu, Teatralny, Bankowy i wiele innych. Prócz Sobieskiego, Warszawa jeszcze trzy pomniki posiada: brązowy naszego nieśmiertelnego Kopernika na Krakowskiem przedmieściu, obok domu czcigodnego Staszycza, cz. domu byłego Towarzystwa przyjaciół nauk, i marmurowy Zygmunta Wazy, przypomina nam naszą wielkość. Trzeci, jest na pamiątkę w r. 1830 poległych.

Z zakładów naukowych, tylko są zwyczajne szkoły, a z dawnego uniwersytetu, tylko się obserwatorium astronomiczne pozostało. Lecz co najpiękniejszego dla oka, to maleńki pałacyk na wyspie, przez ostatniego Rzep. króla, w obrębach Warszawy zbu-

dowany. Jestto prawdziwe pieścідło, którego i za granicą szukać. Naprzeciw jego okien, zbawiciel Wiednia, tratujący Turków konno na moście stoi. Przy świetle lamp, przeglądających się w wodzie; widok tego pałacu jest czarujący. Otaczający go lasek tudzież ogród botaniczny i belwederski, jeszcze mu uroku dodawają.

Z okolic Warszawy zasługują na uwagę: Grochów, Wola, Białoleka i Wawr pod samą Warszawą, po wiele kroć, a szczególnie r. 1831 wslawione. Pod Wolą to na rozległych równinach odbywały się wybory królów. Bielany z klasztorem Kamendulów, u których Staszyc pochowany. Na koniec o milę od Warszawy — Wilanów (Villa nova), w którym ozdobny pałac, przez Sobieskiego zbudowany, jest zbiorem malowideł i szczególnymi sprzętami opatrzony, przez rodzinę St. Potockiego, której jest dziś własnością, w należytych porządku utrzymywany.

Miasta najludniejsze są: Łódź przeszło 14 ts. — Zgierz, 8200 — Włocławek, 6100, katedra bisk. kalisk., handlowne, Krzyżacy obrócili go r. 1329 w perzynę — Kutno, 5500 — Ozorków, 5400 — Łęczycza st. Mieczysławowskich — Łęczyczan, 5200. Tu się odbyło r. 1180 pierwsze zebranie panów polskich, za Kazimirza Sprawiedliwego, które dało początek senatowi — Brzeziny, 5 ts. — Tomaszów, 4800 — Aleksandrów, 4500 — Łowicz, 4400 — Rawa, st. dawnych Rawian, 4200 — Gombin, 4100. Wszystko to są miasta przemysłowe.

Inne m. są: Czernsk, stolica niegdys książąt Mazowieckich, ze zwaliskami ich zamku na tamecznej górze — Skierniewice, st. dawnych arcybiskupów prymasów, czyli pierwszych w Rzpltej po królu osób — Sochaczew, dawniej st. ziemi t. i. — Gostynin, st. t. i. ziemi z starożytnym zamkiem, w którym był więziony ze swą bracią Szujski, gdzie życia dokonał — Nieszawa, nad Wisłą, komora wodna celna, tu się odbywał sejm r. 1454 za Kazimirza Jagiellończyka — Brześć kujawski o parę mil od Wisły, dla tego tak nazwany, bo drugi jest nad Bugiem, i że się znajduje w części zachodniej Mazowieckiego, która składała dawne Kujawy. Okolice Kujaw są z całego kraju najurodzajniejsze. O parę mil w stronie zachodnio-północnej, względem tego Brześcia, jest wieś Płowce, pod którą Wł. Łokietek 4 ts. Krzyżaków r. 1331 na pobojuwisku położył. Pod Warszawą na lewicy Wisły jest m. Raszyn, bitwą r. 1809 wslawiony, a na prawicy dalej nieco m. Dobrze, pamiętne sławnym odwrotem w r. 1831.

6. Kaliskie. Z południa na północ przepływa je Warta, do której z prawego brzegu Widawka i Ner wpada, a z lewego, na granicy Poznańskiego Proсна. Zajmuje zachód kraju i graniczy

z dolnym Ślązkiem, tudzież z Poznańskim, od wschodu zaś z Mazowieckiem, a na południe z Krakowskim. St. Kalisz nad samą Prosną, gdzie ta rzeka przestaje na chwilę być granicą, albowiem lewy brzeg na okół tego miasta, w odległości pół mili do królestwa należy. Jest stolicą biskupa kalisk., liczy 12200 mszk., i co do piękności zaraz po Warszawie idzie, jakkolwiek pod względem ludności czwarte dopiero zajmuje miejsce. Ogród dziki nad Prosną, otaczający to miasto, równie jak ramiona téj rzeki, wiele mu powabu dodają. Książęta Wielkopolicy często tu przemieszkiwali, a Mieczysław Stary tu jest pochowany.

Miasta najludniejsze: Częstochowa, przeszło 8 ts., blisko Warty. Ileż ta maleńka niegdyś twierdza przywodzi wspomnień! Założycielem tego na Jasnogórze świętego grodu, z cudownym obrazem Matki Boskiej, był Władysław książę Ślązki Opolski, roku 1389. W tym Ś. Grodzie nasi przodkowie, gorące modły za pośrednictwem téj cudownej Boga Rodzicy, do nieba posyłali, i tu hojnie składali dary. Między niemi znajdowali się nasi książęta i królowie, na co są w Paulińskim skarbcu bardzo liczne dowody. Ten gród był po wiele kroć przez Szwedów i Rosyjan bezskutecznie oblegany, lecz ze wszystkich jego oblężeń najslawniejsze jest owo, co za Jana Kazimirza, od wojsk Karóla Gustawa, r. 1655 nastąpiło; sam się bowiem już tylko przeór Paulinów Augustyn Kordecki, w Częstochowie napaści najezdników opierał, i tyle swym przykładem sprawił, że szlachta wzięła się do broni, i Szwedów z kraju wypędziła.

Inne miasta celujące ludnością: Piotrków, 6700 mszk., st. trybunałów Wielkopolskich, pamiętny sejmami i soborami — Konin 5200 mszk. — Sieradz nad Wartą, gdzie r. 1383 sejm zgromadzony, wybrał Jadwigę za królową 4900 msz., był st. Mieczysławowskich Sieradzan — Radomsk, 4600 mieszk. (kaszka) — Łask, 4400 — Koło, 4200 — Wieluń, 4100. Nakoniec Pyzdry przy ujściu Proсны, Warta nad Wartą, Widawa, Pławno, Kamieńsk, Działoszyn, Uniejów, Krzepice, Pajęczno z grobem Bielskich, Joachima ojca i Marcina syna, kronikarzy naszych.

7. Płockie. Leży na północy kraju: Wisła i Bug są jego granicą południową, na północ Prusy właściwe. Narew dolna kraje część jego wschodnią, lecz bardzo wiele rzeczek województwo to z północy na południe przerzyna, jako to: Skwa, Omulów i Orzyc wpadające do Narwi — Wkra, do Bugu — Skrwa, do Wisły — St. jego Płock nad Wisłą, 12 ts. mszk. dawniej st. ks. Mazowieckich Płockich: w tutejszej starożytnéj farze, pochowany Władysław Herman i syn jego Bolesław Krzywousty. Miasta najludniejsze: Maków, blisko 6 ts., Sierpc 4700, Prasnyż 4600,

Pułtusk nad Narwią, 4500, stolica biskupa Płockiego i jego katedra.

Miasto dziejowe Ostrołęka, na błotach przy Narwi założona, wśród meźnych Kurpiów, wslawiona rokiem 1831 — Dobrzyń nad Wisłą, poniżej Płocka, stolica niegdyś ziemi Dobrzyńskiej, przez Konrada ks. Mazowieckiego Krzyżakom czasowo danéj. Jest i drugi Dobrzyń nad Drwęcą — Raciaż, przez Krzyżaków r. 1329 spalony — Nowemiasto, w którym grób Bolesława, brata Konradowego ks. Mazowieckiego Bobrowniki, poniżej Dobrzyńia nad Wisłą, pamiętne porażką Krzyżaków, przez Władysława Jagiełłę r. 1326.

Inne m. koło Wisły: Wyszogród, Zakroczym, st. niegdyś ziemi t. i., tudzież wiele mówiący Modlin (Nowy Georgijewsk) przy ujściu Buga, dziś rozległa warownia — Serock, przy ujściu Narwi do Buga — Czerwińsk, Raciaż, Nieszawa, na granicy królestwa nad Wisłą, gdzie komora wodna.

8. Augustowskie, zajmuje szyję z głową krajowego ptaka: północną część jego przerzyna Szeszupa, wpadająca do Niemna, zresztą całe prawie bardzo rybnymi jeziorami zasiane. St. jego i biskupa Aug. Suwałki, 9300 msz. Miasta ludniejsze: Kalwaryja, 7800 — Augustów, 6100 — Łomża, 5500, dawniej st. ziemi t. i. — Tykocin, nad Narwią, z pomnikiem Stefana Czarnckiego, 5400 — Władysławów i Wilkowyżki, po 5400. Inne są: Maryjampol, Sejny, Rajgród nad jez. Łęg czyli Ełk, Szczuczyn, Nowogród, Suraż, Kolno.

Po Warszawie, która liczy 164 ts. mszk., tak znaczniejsze miasta co do ludności postępują: Lublin 15600, Łódź 14 ts. przeszło, Kalisz 12 ts. przeszło, Płock 12 ts., Suwałki i Radom przeszło po 9 ts., Zgierz, Częstochowa i Siedlce przeszło po 8 tysięcy, Kalwaryja nie spełna 8 ts., Augustów przeszło 7 ts., Międzyrzecze nie spełna 7 tysięcy, Piotrków więcej jak półszosta, Włodawa i Włocławek przeszło po 6 ts., Hrubieszów i Maków blisko po 6 ts. i t. d.

Ludność miejska całego kraju wynosi 1,140,000; a wiejska 3,660,000. Liczy 500 miast a 22 ts. wsi.

Roku 1837 zniesiono miana województw, i szczegółowe ich nazwy, a w r. 1845 zaprowadzono nazwy zarządów czyli gubernii: trzy pary województw z osobna połączone w jedną. Tym sposobem utworzyło się 5 gubernii: 1) Radomska, z Krakowskiego i Sandomirskiego — 2) Warszawska, z Mazowieckiego i Kaliskiego — 3) Lubelska, z Lubelskiego i Podlaskiego — 4) Płocka, 5) Augustowska.

Od r. 1807, kiedy Napoleon utworzył księstwo Warszawskie, 1815, kiedy jeszcze Poznańskie z Krakowem i królestwem razem były; główne działy kraju zwały się Departamentami. W r. 1795 nastąpił ostateczny rozdział Polski, której rozległość damy poznać w krótkości.

Rzeczpospolita Polska przed r. 1772. Dla tego tu dodajemy rok, w którym skład Rzpltej Polskiej opisywać mamy, albowiem wiedzieć trzeba, że ojczyzna nasza nie od razu, lecz po trzy kroć rozbieraną była. Pierwszy rozbiór nastąpił w 1772 r., przed tym więc czasem opiszemy jój granice.

R. 1771 rozległość Rzpltej Polskiej wynosiła przeszło 21 tysięcy m. □. Ludność jój za Jagiellów nie jest znana, przed wojnami szwedzkimi, kozackimi i za J. Kazimirza morowem powietrzem, na 20 milionów podają, a przed pierwszym rozbiorem Polski była 15 milionów. Od strony północnej miała morze Bałtyckie, od wschodnich granic dzisiejszej Pomeranii Pruskiej zaczawszy, aż do ujścia Dźwiny zachdn.; część tylko brzegów tego morza zajmowały książęce Prusy, które już na własność Brandenburgii przeszły.

Dalój na północ tudzież na wschód a częścią i na południe, otaczała nas Rosyja w ten sposób, że do nas należały tylko te Inflanty, co leżą z tamtój strony Dźwiny po lewicy Pedecy do niej wpadającej powyżej Kokenhausen; nad to wszystka Ruś Biała, a Mała po Dniepr i Tiasminę do niego pod Kryłowem wpadającą, tudzież po rzeczkę Joarlik, nad którym m. t. i., a który ma ujście w Rusk. Bugu. Do Rosyi zaś należały Inflanty na prawicy Pedecy, i ta część Malój Rusi, co leży z tamtój strony Dniepru, Joarlika i Tiasminy, a nawet z téj strony Dniepru sam Kijów, z okolicą na 5 mil w około, już wtenczas był w posiadaniu Rosyi.

Dalój z południa, rozgraniczał nas Dniestr z Czeremoszą od Multan (i z Bukowiną, bo ta jest ich częścią) należących do Turcyi, a Karpaty od Węgier. Na zachodzie leżało państwo Pruskie z odrobiną Austryi, czyli Ślązk Austryjacki i Pruski, Brandenburgija i dzisiejsza Pomeranija.

Największa jój z północy na południe rozległość wynosiła 220 mil, a 200 od wschodu na zachód, a powierzchnia kraju 21,300 m. □. ludność zaś jego 15 milionów szacują.

Przed r. 1654 i 1667 za Jana Kazimirza, granica wschodnia jeszcze się daleko za Dniepr rozciągała, bo Ukraina zadnieprska jeszcze należała do nas po górny Doniec, ztąd dopiero szła przez źródła Samary, wpadającej do Dniepru, i powyżej ostatniego jego zagięcia czyli powyżej Borysławia, dopiero się z nim łączyła. Słowem, że wtedy w posiadaniu Rosyi tylko ta część Malój Rusi była,

która się znajduje między Donem, a górnym Dońcem, tudzież między źródłami Samary, i prawie między ujściem Dniepru. Wtenczas jeszcze morze Czarne między ujścia Dniepru i Dniestru, za granicę południową Rzeczypospolitej naszej służyło, a Dniepr mało co więcej, jak od ujścia do pierwszego ku północy zgięcia, czyli Borysław, oddzielał nas tylko od Rosyi. W roku dopiero 1672 i ta część M. Rusi, co leży z tamtej strony Jaorlika, od nas odpadła.

Prócz Prus właściwych, Kurlandyi, Wołoszy i Multan, które nam w rozmaitych czasach holdowały, Rzeczpospolita Polska, składała się z tych trzech krain: Wielkiej i Małej Polski, tudzież Litwy. Krainy te dzieliły się znowu na województwa, w których czasem były i ziemie, co w sobie powiaty zawierały. Miana województwom, ziemiom i powiatom, pospolicie nadane były od miast stołecznych, dla tego też przy wyliczaniu województw, tam tylko stołecę ich wymieniać będziemy, gdzie wojewódzkie nazwisko od stołecznego jest różne.

Wielkopolska składała się z 14 następujących województw: 1. Poznańskie z ziemią Wschowską (Frausztadt): Kościan, Walcz — 2. Kaliskie: Pyzdry, Konin — 3. Gnieźnieńskie: Kcyń — 4. Sieradzkie, z ziemią Wieluńską: (Wieluń między Kaliszem a Częstochową, a nie Wieleń nadnotecki): Szadek, Piotrków, Radomsk — 5. Łęczyckie: Brzeziny, Piątek — 6. Brzeskokujawskie: Kowal, Kruszwica, Radziejów — 7. Inowrocławskie: Bydgoszcz — 8. Ziemia Dobrzyńska (Dobrzyń nad Wisłą): Lipno, Skape, Słońsk — 9. Płockie: Raciąż, Sierpe, Niedźborz czyli Neudenburg, Mława — 10. Mazowieckie: Warszawa, Czersk, Wizna, Wyszogród, Zakroczym, Ciechanów, Łomża, Rożan, Liw, Grojec, Warka, Garwolin. Rozciągało się jak widać, w dzisiajsze Płockie, Augustowskie i Podlaskie — 11. Rawskie: Sochaczew, Gostynin, Gąbin, Radziejów, Mogiła — 12. Chełmińskie, Chełmno nad Wisłą, Toruń czyli Tarnowo, Grudziąż, Brodnica po niem. Strazburg, Nowe-miasto, Gołub — 13. Malborskie, st. Malborg cz. Czartyrn, a inne: Elbląg cz. Drażno, Chrystburg albo Kirszpork czyli Dzierzgoń, Sthum cz. Podstolin — 14. Pomorskie, po lewej stronie Wisły, gdzie Gdańsk, Pucko, Człuchow po niem. Schlochau, Koronów nad Brdą, Chojnice, Świecie. Należały tu jeszcze powiaty Bytomski i Lawenburski, lecz te r. 1657 w zastaw elektorowi brandenburskiemu dane, przepadły.

Księstwo Warmińskie zostawało pod rządem biskupa Warmińskiego. Prócz Ornety czyli Wormdit, Narzyc po nie-

miecku Frauenburga, i Brunowa czyli Braunsberga. było tam 9 miast. do których należały Biskupice wschodnio-południowe po nm. Bishofsburg i Olsztynek po nm. Allenstein.

Mała Polska składała się tylko z właściwej Mało-Polski, Rusi, Ukrainy i Podlasia, które znowu na 11 wojewód. podzielone były.

Trzy województwa właściwe Małopolskie: 1. Krakowskie, rozciągało się po obu stronach Wisły. od Częstochowy i Jędrzejowa, które do niego należały, do samych Karpat, a od Śląska, po Nidę i źródła Wisłoku, gdzie Dukla. Prócz Siewierskiego należały doń księstwa Zatorskie i Oświęcimskie, tudzież ziemia Spizka, która leży w okolicy owęj wnąki Karpat, na przeciw Nowego Targu po niem. Neu-Markt. Miasto Poprad nad r. t. i. Gniazdo, Sobota, Lubica cz. Lublo itd. do nięj należały.

2. Sandomirskie, od Nidy i Pilicy, rozciągało się w teraźniejsze Podlaskie, którego znaczną część zabierało, i tam miało swą ziemię Stężycką. Ciągnęło się także w Halicyą za Wisłę aż do Sanu dolnego, granicząc po obu stronach Wisły z Krakowskiem: i Kielce w niém się jeszcze znajdowały — 3. Lubelskie, zachodziło także w dzisiejsze Podlaskie: jakoż Łuków jeszcze do niego należał — 4. Podlasie czyli województwo Podlaskie: Drohiczyn, Korczew, a na przeciw niego Mielnik nad Bugiem, Tykocin, Augustów (w dzisiejszém August.), Białystok, Bielsko, Narew u źródeł t. i. rzeki. Z niego powstał obwód Białostocki, część Augustowskiego teraźn. Podlaskiego.

Cztery województwa Ruskie: 5. Ruskie: Lwów st., Przemysł, Sanok, Halicz. Żydaczew, Chelm (w dzis. Lubel.), Gliniany słynne mniemanym rokoszem, za Ludwika Węgierskiego, Grodek w którym Wład. Jagiello życia dokonał, Łancut, Trębowla pamiętna mężtwem Chrzanowskiej, Brody, Zamość, Krasnystaw — 6. Wołyńskie, na Wołyniu — Podolskie, na Podolu — 8. Bełzkie st. Bełz w Galicyi, nad Żalobią, wpada do Buga: Sokal, tamże z obrazem cudownym Matki Bożej. Lubaczów, tamże w dzis. Lubel. Horodło i Hrubieszów.

Trzy województwa Ukrainskie: 9. Kijowskie, na prawym brzegu Dniepru, a 10. Braclawskie. po obu stronach rzeki Buga, aż po niżęj Dniestr. i tak np. m. Jampol. do Braclawsk. już należało — Czerniechowskie. istniało z tamtęj strony Dniestr. przed 1667 r.

Litwa, pod którą rozumiała się i Biała Ruś, miała 11 województw: 1. Wileńskie: Oszmiana, Lida, Wilkomierz, Braclaw i Druja, nad Dźwiną zachodnią — 2. Trockie: Troki, Kowno, Gro-

dno, Sereje i Wygry, (w dzis. August.) — Żmudzkie, Wielona nad Niemnem, Rosienie, Szawle, Telsze, Połaga, Kiejdany, Kroże, Jurborg, Władysławów cz. Nowe-miasto (w dzis. August.) — 4. Nowogrodzkie. st. Nowogrodek, w którym na przemian z Mińskiem odbywały się trybunały litewskie, jak w Piotrkowie Wielko a w Lublinie Mało-Polskie. Tu należały Słonim, Wołkowysk, Słuck, Nieśwież.

5. Brzesko-litewskie, Brześć litewski stolica, a w dzisiejszej. Podlask. Janów, Biała, Parczew, Włodawa — 6. Mińskie: Zasław, Mozyr nad Prypecią, Homel nad Soczą — 7. Połockie — 8. Witebskie: Wielicz albo Wieliz nad Dźwiną zachodnią, Orsza, Mohylów, Szklów — 9. Mścisławskie: Andruszów — 10. Inflanckie. Przed ugodą w Oliwie r. 1660, województwo to składało się z Inflant i Estonii, lecz potem tylko się ta część Inflant przy Rzpsp. została, która się po prawicy Dźwiny, a po lewicy do niej wpadającej Pedecy znajduje. St. jego Dynaburg — 11. Smoleńskie, w którym był Starodub, r. 1686 do Rosyi opadło.

Powstanie i wzrost Rzeczypospolitej Polskiej. Na str. 96—107—117 patrzeliśmy w zwierciadło dziejowe naszych sąsiadów, teraz popatrzmy w swoje: uważajmy ducha, jaki nas ożywia i ożywia, czy nami nie powodowała chęć grabieży, i czyśmy kiedy względem bliźnich lub siebie samych nie popełnili jakiego grzechu.

Jak tylko dziejowa sięga pamięć, Polska składała się z ziemi Połan czyli Wielkopolski, Mazowsza, Łęczycan i Sieradzan: taką przynajmniej chrześcijański Mieczysław swemu synowi zostawił. Bolesław prawdziwie Wielki, ten silnej a prawej woli anioł Polski, widząc jak ciągle Niemcy napierają Słowian; powziął zbawienną myśl, złączenia jednego rodu cząstek, by się tym sposobem łatwiej nacieraniu niemieckiemu oprzeć. Szczęśliwa to myśl! bo gdyby nie ona; jużbyśmy dotychczas po Słowiańsku nad Wisłą i Dnieprem, a może i nad Wołgą nie mówili. Zawojował więc Pomorze Nadwiślańskie, Śląsk i Małopolskę czyli Chrobatów, Kroatów lub Góralów po San i Karpaty*).

Ale powie może kto: że ostatnie kraje już i tak były w Słowian rękę — Prawda! ale bracia nasi nie zasłaniali nas skutecznie, skoro Niemcy coraz bardziej na wschód się posuwali, a co większa, że sami nawet ku nim okazywali skłonność. Tak pożyteczną myśl, Bolesław W. doprowadziwszy do skutku; wkrótce przed śmiercią, która nastąpiła r. 1025 królem się ogłosił, a zatem przeszło 800 lat już upłynęło, jak zostaliśmy królestwem, gdy tymczasem dwaj sąsie-

*) To tylko wymieniać będę, co się stale przy Polsce utrzymało, w końcu dopiero o reszcie wspomnę.

dzi nasi koło 3, a trzeci dopiero półtora wieku królowania swego liczą.

W czasie rozdziału kraju, zwyczajem ówczesnym przez Krzywoustego, sam Śląsk odłączył się od nas, a Kazimirz W. oderwane się to dziecięcia od łona własnej matki, uprawnił. Oto uderzający przykład naszego niezaborezego ducha! Lecz ówczesny także zwyczaj, tę stratę nam nagroził bo r. 1340, księstwo Ruskie Halickie, po zgonie Bolesława Mazowieckiego, drogą spadku, nie wojny, dostało się Polsce.

Roku 1386 Litwa sama się dobrowolnie z Polską złączyła. Gwiazdą szczęścia, która temu przyświecała związkowi, była Jadwiga, ale prawdziwą do niego pobudką były Litwie ciągle napaści zakonników krzyżowych, które ją, równie jak Polskę, po zgnębieniu Pruskich Polaków, srodziej niż sami Prusacy niszczyły. Pominawszy wspólną przeciw krzyżactwu obronę, z tego połączenia się Litwy z Polską, jak wielka dla ludzkości wyniknęła korzyść?! — oto: że co gdzieindziej było rzeczą miecza: dla czego niby krew się obficie lała; co otwarcie mówiąc, kosztowało wytopienie jednego szczerpu polskiego; to się tu dobrowolnie stało: słowem cała Litwa w okamgnieniu pożegnała się z pogaństwem, przyjęła wiarę chrześcijańską, i cała na łono obyczajnej Europy weszła, a niemiecki feudalizm, choć w nią nieprawny, całkowicie runął. Ta to zapewne wielka myśl, powodowała cesarzem Ros. i kr. Polskim Aleksandrem, że na pamiątkę zjednoczenia Litwy z Polską pomnik żelazny wystawił w Lublinie, a wiedzieć trzeba, że wówczas Litwa rozciągała się za górną Dźwinę i Dolny Dniepr, aż do Czarnego morza.

Oto trzy wielkie Polski nabytki: pierwszym są podboje Bolesławowskie, dostatecznie usprawiedliwione — drugim ks. Ruskie Halickie, które nie jest podbojem, ale swego czasu spadkiem — trzecim, zjednoczenie się Polski z Litwą, które prócz obopólnej korzyści, jest ludzkości nacechowane piętnem. Nadto jeszcze Prusy, Kurlandya i Infanty, same się weisnęły do naszego łona, i wiele nas, mianowicie ostatnie kosztowały przykrości.

Prócz Śląska, który dotąd własnymi usty, że jest polskim mówi, oto są i inne naszej obojętności na zysk dowody. — Lud Słowiański Łużycan, zawojowany przez Bolesława W., częścią do Czech, wraz z Śląskiem, częścią sposobem zastawnym przeszedł do rąk Niemiec — Powtóre, tenże Bolesław nietylko przed ale i zakarpackich Góralów, aż po Dunaj zdobył, a przecież kraju tego Polska nie zachowała — Powtóre téż i Multan które się jój wraz z księstwem Halickim dostały — Poczwarcie, nie tylko nad lecz i zaodrzańskie Pomorze Bolesławowie Chrobry z Krzywoustym przy-

łączyli do Polski, a i te od niej odpadły — Popiąte, Morawy, Poszósste, Czechy, Posiódme, Misnija cz. Mielżany, w naszym także ręku za Chrobrego były, a przecież i tych niezatrzymała Polska. — Co większa po ósme, kraj macierzysty, jakim jest Śląsk, prawnie przyznała Czechom, a po dziewiąte, Prusy dobrowolnie odstąpiła w lenności, a potem ich niezależność całkowicie uznała.

Czemż tych krajów niezatrzymała Polska? — Bo nie mogła ich przy sobie utrzymać! — Jak to? — jeżeli potomkowie Bolesława Krzywoustego, nie mieli sił ku temu, czyż ród Jagiełły, choćby nawet miał złą sprawę, niemógł jak ów wilk w bajce powiedzieć: baranie! przecz mi macisz wodę? lub jak lew dzielący się łupem z towarzyszami swoimi: biorę, bom mocniejszy! — Czyliż nie tak się powszechnie dzieje? — Lecz muszę sam powiedzieć, że nie mógł, bo mu na to niepozwalało jego przyrodzenie: bo własność naszego rodu jest, jaka i naszych królów była, że cudzego nie pragniem i o swoje nie stoim. Téjto naszój wady i cnoty, zapewne boi się Europa: cnoty która nas zgubiła, a która wielce użyteczna drugim, bo ich postawiła na nogi.

Jeszcze tylko jedno pytanie. Zgodziwszy się na to, żeśmy wymienionych krajów utrzymać nie mogli; dla czego Kazimirz Wielki odstąpienie Śląska uprawnił? albo co jeszcze ważniejsza, na co potężny Zygmunt Stary, siostrzanowi swemu, niezém niezmuszony, oddał Prusy w lenność? Czyliż mu tego postępku niepodała jedynie dobroć serca, bądź królewska, bądź wujowska? — Ta to dobroć serca, która jest skutkiem naszój niezaprzeczonój czułości, aż w dobrodusznosc przechodząca, nie tak jak grabierz Rzymska, zgotowała nam niewątpliwie zgubę.

RZUT OKA NA SŁOWIAŃSZCZYNĘ.

Na str. 41 powiedzieliśmy, że ród nasz jest najludniejszy w Europie, że wynosił w 1842 r. 78,691,000, skąd czcigodny ojciec dzisiejszych dziejopisarzów naszych wnosi, że jeżeli Słowianie nie są najdawniejsi, to przynajmniej do najdawniejszych w Europie należą, bo tak wielki i liczny naród, jak słowiański, nie przychodzi, tylko na miejscu wzrasta. Na str. 109, wskazaliśmy także siedziby Słowian wschodnich, czyli Rusinów, tudzież ich szczepów, dodajemy tu tylko ich ludność.

Wszystkich Rusinów, pod rządem Rosyjskim i Austryjackim zostających, jest 51,184,000. Z których w Rosyi i Polsce żyje 48,410,000, a z tych w kr. Polskim 216,000, w Austrii zaś czyli w Galicyi i Węgrzech 2,774,000, z których na Galicyją przypada 2,149,000 a 625,000 na północno-wschodnie podgórze Karpat, w król. Węgierskiem. Pozostaje nam tylko jeszcze, wskazać siedliska Słowiańszczyzny południowej i zachodniej, tudzież podać każdego ich szczepu rozległość i ludność: znajomość zaś siedziby i ludności Słowian, tak jest dla nas potrzebna, jak wiadomość o mieszkaniu i powodzeniu członków rodziny własnej.

Z całej téj liczby, jest 47,884,000 wyznawców wschodnich czyli greckich, którzy się dzielą na prawosławnych i rozkolników czyli starowierców (19 milionów?), a 2,990,000 takich w M. Rusi, co byli z kościołem Rzymskim złączeni (unicy), i 350,000 katolików na Białej Rusi.

W téj także liczbie, 35,314,000 Wielko-Rusinów, na których tylko właściwie 32,084,000, a na Nowogrodzian 3,230,000 przypada. Mało-Rusinów 10,370,000, a Biało-Rusinów 2,720,000.

Słowiańszczyzna południowa.

Słowiańszczyzna południowa, nie tylko się położeniem, ale i wyznaniem swém od innych różni, gdy albowiem u Wschodniej grecki, u Zachodniej katolicki kościół jest prawie wyłączny; tu obadwa wyznania są prawie pomieszane z sobą. I tak, ludność Słowiańszczyzny

południowej, wynosi 10,716,000, a w tej jest 6,160,000 Greków, 3,843,000 katolików, 700,000 Mahometan, a tylko 13 ts. ewangelików. Z tej w Turcyi mieszka 6,120,000 a w Austrii 4,553,000. Składa się z dwóch narodów: Bułgarskiego i Illurskiego.

A. *Naród Bułgarów.*

Wszyscy mieszkają w Turcyi, bardzo mała ich częśćka tylko w południowej Besarabii nad Dunajem siedzi, lecz ci się z braćmi swymi stykają, bo na lewym brzegu Dunaju siedzą, a Tureccy na prawym. Zajmują północno-wschodnią okolice ottomańskiego kraju — na północ mają Dunaj, a za nim Wołoszą, od Widynu prawie do ujścia — na wschód mr. Czarne — na południe Greków, a w szczególności Traków i Macedończyków, których oddziela droga prosta poprowadzona od mr. Czarnego, przez Adryjanopol do Solunu cz. Saloniki lub Tessaloniki, a stąd znowu wiedziona do m. Kostur (Kesrie) — tu granica wykręca się na północ i idzie koło Arnautów cz. Albańczyków do m. Przyzreń (Perserin), a stąd do Widynu, wedle Serbów.

Ludność ich wynosi koło półczwarta milijona, z których jest 50 ts. katolików, 250 ts. Mahometan, reszta wschodniego obrządku. Patrijarcha czyli głowa ich kościoła, równie jak wszystkich ludów greckiego wyznania w Turcyi, mieszka w Konstantynopolu.

Język dzisiejszy tego ludu, nie jest ten sam, co był przed tém. Starobułgarskim ma być cerkiewny, ale licznemi poprawkami ruskimi skażony. Podług wszelkiego podobieństwa do prawdy, miał to być język pierwotny Słowian.

B. *Naród Illurów.*

Idąc od Przyżrenia na północny zachód, granica postępuje północną krainą Arnautów, w górę strumieniem Białego Drymu pod jezioro Pław, a dalej strumieniem Bojany, z tego jeziora płynącej do Adryjatyku i w tym ciągu od Albanii odrzyna Czarnogórców. Odtąd idzie ku północy brzegiem Adryjatyku, do ujścia w to mr. rz. Isonzo, dalej bieży prawie granicą Włoch i Austryjackiego pobrzeża i za m. Pontablo dobiega górnej Drawy, gdzie wchodzi w Karyntyję, i przez Celejowiec cz. Villach kieruje prosto na wschód, aż pod granicę Węgierską, do m. Radgony cz. Radkesburga.

W tym ciągu przeżyna krainę Korutan (Karyntyję kr. Illurskiego) prawie na połowę, a Styrsko (Styryję) w ten sposób, że go ledwo trzecią część, na południu będącą, do Słowian włącza. Tu zachodnią granicą Węgier, zbacza ku północy, w okolice Kisegu cz. Güns, i zamtąd zaraz krajem Węgierskim wraca do Sta-

rój Lindawy cz. Alt-Lendwa: dalej znowu południem Węgier, i po nad lewym brzegiem Drawy, na wschód dąży, koło m. Nowej Kaniży cz. Neu-Kanisa, Brzeźnicy cz. Bresnitz, Pięciucha cz. Fünfkirchen, przechodzi Dunaj w okolicy wyspy Muchacz, Cisę pod Segiedynem, i stawa pod Aradami st. i now. Tu skręca się na południe koło m. Temeszwaru, Denty, Kakowy Białocerkwi cz. Weisskirchen, dobiega do Dunaju, i bieży jego korytem aż pod Widyn, skąd udaje się do Przyżrenia, skądśmy wyszli, mając na wschód Bułgarów.

Ludność Illurska wynosi 7,246,000, z téj pod panowaniem Austrii, jest 4,546,000 w Turcyi 2,600,000 a 100,000 w Rosyi. Z niéj także przypada 3,803,000 na katolików, 2,889,000 na Greków, których patrijarcha w Stambule, 450,000 na wyznawców Mahometa a 13 ts. na ewangelików.

Naród ten ma trzy szczepy: 1) Serbski, który częścią siedzi w Turcyi, a częścią w Austrii. Ludność jego wynosi 5,294,000 to jest, 2,600,000 w Turczach, a 2,594,000 w Austryjackim. Katolików jest 1,864,000 Greków 2,880,000 a wyznawców Mahometa 550,000. 2) Szczep Kroatów, Chorwatów cz. Góralów, ma 801,000 dusz, a wszystko katolickie, 3) Korutański cz. Słowieński, tylko jest w nim 13 ts. ewangelików, 1,138,000 katolików, a wszystkich 1,151,000.

α. Granice Serbów. Idąc z Koparu czyli z Capo d'Istria na południe, by obejść w odwrotnym kierunku, jakśmy już obeszlili cały kraj Illurów; to po obejściu brzegów Adryjatyku, przepłynawszy w górę rz. Bojanę, a na dół Biały Drym, przejdźmy potem Przyżreń, Widyn, stąd w górę Dunaj aż pod Białą cerkiew, ztąd znowu idźmy do Aradu, kole Segedyna, Bezdan, i zatrzymajmy się naprzeciw m. Barczu cz. Bares nad Drawą, a obejdziemy tém samym prawie całą granicę Serbów, tylko nam jój koło piątej części do przebycia zostanie. Od Barczu puśćmy się zatem koło Werowityki cz. Werocze, Białogowaru cz. Belowaru, Iwonicza, przejdźmy Sawę pod Jasionowcem czyli Jaszenowacz, Dubicę czyli Dubicza, Petrynią, koło Karłowca cz. Karlstadt, Metliki cz. Maetlig, Łaz cz. Lase, a przez Materyją, staniemy tam skądśmy wyszli, to jest w Koparze, i obejdziemy na okół granice Serbów.

Stąd okazuje się, że Serbowie rozciągają się w Turcyi i Austrii, a w ostatniej zajmują południową część Węgier, pomiędzy Barczem, Aradem i Białocerkwią. cz. Weisskirchen, nadto całą Slawoniją, większą część Krocacy, leżącą na prawo drogi, idącej od Barczu, koło Werowityki (Verocze), Białogowaru (Belowar), Iwonicza, Jasionowca, Karłowca (Karlstadt) Łazów (Laas) aż do m.

Rzeki cz. Fiume — słowem, Kroacją nadadryjatycką z Dalmacją. W Turcyi zaś zabiera ks. Serbskie i Bosnija.

b. Granice Chrobatów. Bitny ten i wydatnych zdolności serbski szczep, mieszka całkiem w Austryi, na zachód Sławonii, z jednéj strony po za Drawą i Murą, a z drugiejj między Sawą i doń wpadającą Kupą. Na wschód i południe po prawym brzegu Kupy, mieszkają Serbowie. Na północy Chrobaci zajmują lewy brzeg Drawy w Węgrzech, od st. Kaniży po Brzeźnicę, do Barcza. Na zachodzie mają Korutan cz. Słowieńców, których prawie ta sama oddziela granica, jaka się po zwyczajnych krajobrazach znajduje, to jest, pomiędzy Metliką (Moetling) a Nowém miastem (Neustädte) Brześcami (Rann) a Krapiną, Ormożem (Friedau) a Waradynem, do st. Kaniży. Miasto główne Zagrzeb cz. Agram.

c. Granice Korutan cz. Słowieńców. Ci także całkiem w Austryi mieszkają, i zajmują południową Karyntyją, całą Krajinę, północne Pobrzeże po Kopar, Materyją i Zagórze, cz. Sagurie. — na ostatek zabierają południowy Styrysk i maleńką częśćkę zachodnich Węgier, która się znajduje między Radgoną cz. Radkesburg, Kiskiem cz. Güns i st. Kanizą. Główne m. Lublana cz. Leibach.

SŁOWIAŃSZCZYŻNA ZACHODNIA.

Składa się z trzech narodowości: Polskiej, Czeskiej i Łuzackiej cz. Łużyckiej. Ludność jej wynosi 16,674,000 a z tej przypada na Polaków 9,365,000 na Czechów 7,167,000 a na Łuzycan 142,000. Jest 15,156,000 katolików a 1,518,000 ewangelików — pod panowaniem Austryi zostaje 9,594,000 pod Rosyjskiem 4,912,000, pod Pruskiem 2,108,000 a pod Saskiemi 60 ts. *).

A. *Naród Polski.*

Z całej ludności Polskiej, pod panowaniem Rosyi zostającej, w Królestwie Polskiem żyje 3,723,000 a na Litwie, w Białej i Małej Rusi 1,184,000 — w Austryi 2,471,000 z których w Galicyi 2,149,000, na Ślązku 192,000, a w b. Rp. krakowskiej 130,000 — w Pruskiem 1,982,000. Katolików jest 8,823,000 a 442,000 ewangelików.

Granice mowy polskiej. Obrawszy sobie miejsce na Południu w Karpatach, i zmiierzając ku północy, aż pod Grodno; przebieżemy prawie całą granicę, oddzielającą Słowiańszczyznę wschodnią od zachodniej, tylko jej jeszcze tego kawałka brakuje, który Słowaków od Rusinów Węgierskich oddziela. W szcze-

*) Nie trzeba zapominać, że wszystkie te ludności są z r. 1842.

gólności zaś granica ta idzie Popradem, który na wstępie w Galicyją do Dunajca wpada, potem korytem Dunajca, od którego się na wschód przez st. Sączem odrywa, i dąży pod Sanok za polski Brzeżów*). Tu skręca się na północ, przechodzi w poprzek Sanu pod Krzeszowem, opuszcza Galicyją, a wchodzi w Król. Polskie: kieruje się między Turopinem a Szczebrzeszynom, koło polskiego Krasnego-stawu, polsk. Radzynia, do Bugu pod Niemirów. Przeszedłszy Bug, opuszcza Król. Polskie, idzie wedle Białej Rusi pomiędzy Brańskiem a Bielskiem, między Narwią i Białym-stokiem, koło polsk. Lipska, i staje pod Bło. Rskim. Grodnem.

Postępując na północny zachód, ku zatoce Kurońskiej do Labiawy (Labiaw); będziemy mieli Litwę po prawej a Polskę po lewej ręce, i wejdziemy znowu naprzód w Król. Polskie: a przebywszy w poprzek Augustowskie, koło Litewsk. Sejn; przejdziem potem do właściwych Prus, pod Polską Przerośłą. Idźmy stąd Prusami koło Litewskich mm. Gołdapia i Darkian (Darkemen), aż blisko do połowy drogi, od ostatniego miasta Welawy cz. Wielowia (Wehlau): tu weźmy się na południowy zachód, do Wisły o dwie mile poniżej Grudziąza pod Słomowo (Schlemno), a znowu po prawej będą właśc. Prusy, a po lewej Krl. Polskie.

W tym ciągu granica zbacza, jak następuje: kole pruskiego Rastenburga, na południe ku Babięcinom cz. Babientin, wraca znowu pod Biskupice (Bischofsburg nie Bischofstein) i pod Seeburg: dalej na południowy zachód przez Łanią i Pasłękę, między jez. Drzwiące z którego płynie Drzwiąca, a Jeziorak (Geserich-see), do ujścia Wkry w Drwęcę pod Nowém-miastem cz. Neumark, a ztąd prosto do Wisły pod Słomowo.

Ztąd idzie na północ korytem głównym Wisły, i jej odnogą Leniwką, do mr. Bałtyckiego, gdzie kieruje się brzegiem tego morza na zachód, a obszedłszy zachodnie Prusy, dochodzi do ujścia w niego rz. Łupów, w dzis. Pomeranii. Zabrawszy tam z sobą Kaszubów, zwraca się napowrót koło pomerańsk. Lawenburga, do granicy Prus Zachodnich, którą posuwa się za pomerańsk. Kremersbruch, dosięga źródeł Brdy, i nią idzie po nad granicą Prus Zachn., między dwoma jeziorami, które ta rzeka przebiega.

Od pomienionych jezior, postępuje prawym jej brzegiem przez Kamień, między polsk. Złotowem po niem. Flatów, a pomerańsk. Jastrowem, wyżej m. Piły wpada w Kudowę cz. Küddow, i nią bieży aż do jej ujścia w Noteć. Powyżej Piły opuszcza Zachodn.

*) Dodany przy mieście przymiotnik znaczy, gdzie się to m. znajduje, Brzeżów np. jest w Polsce.

Prusy, a wchodzi w Poznańskie, i jego brzegiem dobiega aż do Byczyny w Ślązku, podobnie jak biegła po nadgraniczu Prus Zachodn. W szczególności zaś: bieży korytem Noteci, aż do ujścia Pletnicy, między Wieleniem a Drezdenkiem. Tu znowu skręca się ku Warcie, którą przechodzi pod Międzychodem a wsią Obrą, powyżej Międzyrzecza, zajmuje Babimost, Wschowę, gdzie się aż Odry dotyka: dalej włącza do Polski Zaborów, Rawicz, Międzybor, Syców i Byczynę. Odtąd już idzie północą Górnego Ślązka, koło Gurowa: przebywa Odrę między Brzegiem a Opolem przy ujściu Brenicy: potem bieży prawym brzegiem Nizy cz. Neisse, wreszcie odrywa się wkrótce od niej na południe, i przypiera do granicy zachodniej Śląska za Prądnikiem i Białą, nią prawie idzie, wchodzi koło morawsk. Ostrowia w Śląsk austr., i zajmuje całe księstwo Cieszyńskie: a dotarwszy Karpat, wykręca się na wschód i postępuje ich grzbieciem, aż do Popradu, skądśmy wyszli.

Wiedzieć trzeba, że jak na południu dzisiejszych własc. Prus, na wschodzie Pomeranii i w górnym Śląsku, mowa polska jeszcze żyje; tak w Prusach Zach. nad samemi Wisły brzegami, jako najwięcej zysku przedstawiającemi, szczególniej koło Gdańska, Gniewu, Świecia, Bydgoszczy, Grudziąza i od Torunia za Forduń już zamarła. Toż samo rozumie się o zachodzie tychże Prus, a mianowicie w okolicy źródeł Brdy, tudzież o prawym brzegu rz. Kudowy, które z powodu przyległości Niemców, najpotężniejszego, równie jak zachodnia granica Poznańskiego natarcia doznały. Lecz jak budujący mamy przykład z Śląska! — w górnym, dochowuje się język, a w dolnym już umarł: bo pierwszy zachował religiją, a drugi zmienił. Takto! wiara i mowa przodków, są to od bliźniat siostry — gdy jedna drugiej odstąpi; pozostała wkrótce usycha.

B. *Naród Czeski.*

Ma dwa szczepy: Czechów czyli Bohemów z Morawskim podszczeniem, i Słowaków węgierskich. Ludność obu razem wynosi 7,167,000 z której na katolików 6,223,000, a na ewangelików przypada 944,000. Czechów w Bohemach żyje 3,016,000 (Niemców 1,145,000 a Żydów 66,000) — Morawców w Morawie 1,354,000 (Niemców 603,000, Żydów 38,000) — Słowaków w Węgrzech 2,752,000, pomiędzy którymi jest 800,000 ewangelików.

Czesi równie jak Morawcy na tych ziemiach siedzą, jakieśmy w ich krajopisach podali, dodamy tu tylko, co następuje: że całe podgórze kruszcowe w Czechach, od 3 do 9 mil szeroko, Niemcy oblegli, tudzież podgórze Lasu Czeskiego i Sudet, lecz tu tylko na parę mil w szerz. W Morawach zaś, wedle Olomuńca największa

okolica jest przez Niemców osiadła, mniejsza koło Iglawy i Berna, a tu i owdzie mało znaczące.

Granice Słowaków. Zajmują daleko większą część podgórze Karpackiego od zachodu w Węgrzech; niż Ruś Czerwona od wschodu. Poczynając od Brzetysławy czyli od Przezbórka, i postępując na wschód; granica idzie prawie brzegiem lewym Dunaju, aż po Komorno: bieży do rzeki Ipoli poniżej Hon tu i przypiera do niej tam, gdzie się ostatecznie bardziej na południe zwraca — dalej postępuje korytem tej rzeki, aż prawie pod Fileków cz. Fulek, przez Rożnąwę cz. Rosenau, przez Koszyce do rz. Bodrogu pod Ujchele: odtąd korytem Bodrogu do Ziemina cz. Zemplin, gdzie się zwraca ku północy granicą Czerwonych Rusinów, a dosięgłszy u Popradu Karpat, skręca się na zachód ich grzbietem, od którego w okolicach Tręczyna przeskakuje na rz. Morawę poniżej Sztrażnicy cz. Strassnitz, i tą rzeką idzie aż do ujścia, a wreszcie Dunajem do Preszburga.

Wiedzieć trzeba, że do ziemi Spizkiój, August III kr. polski sprowadził swoich Sasów; dla tego też zapewne okolica między Rożnąwą a Koszycami i źródłami Popradu, jest zupełnie zniemczona.

C. *Naród Łużycki.**)

Siedzi po obu brzegach Sprawy, od jej źródła aż pod Łubień cz. Lübben, zewsząd Niemcami otoczony, jak na wyspie, częścią w Brandenburgach, a częścią w Ślązku i w Saksonii. Zajmuje okolice miast: Lubin cz. Löbau, Budyszyn cz. Bautzen, Wojerecy, cz. Hojerswerda, Grodek cz. Spremberg, Mużaków czyli Muskau, Kosobudy cz. Cottbus, Luboraz cz. Liberosse. Południowi są górnemi, a dolni na północy mieszkają. Jak ci, tak drudzy są szczepami swego rodu. Mowa ich najpodobniejsza do naszój, i niedziw, albowiem graniczyli z Pomorzem Polskiem.

*) Pierwotnie po polsku nazywał się narodem łączyckim, tak jak Łęczycanie między Wartą a Wisłą.

INNE CZĘŚCI ŚWIATA.

Przechodzimy teraz do opisu krajów, reszty części świata, to jest, do Azji, Afryki, Ameryki, Australii, których znajomość, w porównaniu z Europą, jest bardzo niedokładna. Pod tym względem cełuje Afryka dla zbyt nich upałów, braku wody, niepłodności swój ziemi, a szczególnie Australija, z powodu swego najpóźniejszego odrycia, a nadewszystko dla zbyt wielkiej odległości. Te dwa lądy stałe, osobliwie ostatni, znamy tylko po brzegach: ledwo kilku podróżników przebiegało wewnątrz Oceaniki, w środkową zaś Afrykę zapuszczają się wielu śmiałych, między którymi kilka razy Mungo-Park, lecz ten swój gorliwości przypłacił zgonem.

Dwie pozostałe części świata, już lepiej znane i powiedzieć można, że najlepiej znamy Turcyją Azyjatycką, jako kolebkę rodu ludzkiego i zbawienie nasze: po tém północną Amerykę, bo ta jest przez ludność Europejską osiadła: dalej dla swych skarbów Indyje w Azji, a nakoniec Egipt w Afryce: częścią z powodu bliskości kolebki i grobu Chrystusowego, a po części dla starożytnych pamiątek.

AZYJA.

Leży na wschód Europy, która się z nią całą prawie swą ścianą wschodnią łączy — na północ jest obmarzła oc. północnym — na wschód oblana oc. wschodnim — na południe i częścią na zachód, oc. Indyjskim — dalej na zachód, międzymorzem Suez połączona z Afryką, wreszcie oblana mor. Śródziemném, Marmorą i Czarném.

Państwo wyspiarskie Azji, czyli Japonija.

Jak Anglija w Europie jest państwem wyspiarskiém; tak Japonija w Azji: lecz ta leży na wschodzie, to jest na oceanie Spokojnym, tamta zaś na zachodzie, swego stałego lądu. Kraj ten ma

być bardzo ludny i dobrze uprawny, mieszkańcy przemyślni, i wszyscy prawie umieją pisać i czytać. Składa się z dwóch głównych wysp: większej południowej Niphon, z m. st. Jeddo, liczącem milijon mieszkańców i północnej mniejszej Chicha lub Jesso. Na południu Niphon, leżą dwie małe wyspy, z których jedna zowie się Kiusiu, na niej jest miasto Nangasakki z 60 ts., do którego wolny przystęp mają Hollendrzy.

PÓLNOC AZYI.

Całą jej północ, zabiera mroźny do Rosyi należący Sybir, na wschodzie tworzący półwysep Kamczatkę. Rzeki jego najznakomitsze, do oceanu północnego wpadające, są: Oby, Jenisój i Lena. Miasta głównejsze: Tobolsk, nad Irtyszem, do Oby wpadającym, miejsce łagodniejszego wygnania, 20 ts. — Omsk nad t. s. rz. 15 ts. — Irkuck i Kiachta blisko granicy południowej w okolicy jeziora Bajkal, pierwsze ma 25 ts. mszk. i jest na Sibirze najhandlowniejsze, a drugie z powodu pograniczności, prowadzi znaczny handel z Chinami — Nerczyńsk, także przy granicy południowej, w okolicy górniczej, gdzie nasi wygnańcy złoto i srebro kopią — Jakuck, nad Leną, handel futrami sobolemi — Ochotsk na wschód Sybiru, nad m. t. i. z oc. wschodniego utworzonem, miejsce surowszego wygnania. Kamczatka przypomina nam szczególną wędrówkę i żywot słynnego M. Beniowskiego.

WSCHODNI BRZEG I ŚRODEK AZYI.

Na południe Sibiru w środku i na wschodzie Azji są: Tatarja wolna i Chiny z krajami do nich należącemi lub opłacającemi daninę, jako to:

Tunguzyja cz. Mandżuryja z półwyspem Korea, leży nad m. Japońskiem, które jest częścią oc. Wschodniego.

Wpode niej na zachód, na południe Sibiru, a w środku Azji, jest Mongolija, ojczyzna pamiętnych w Europie Mongołów.

Daléj jeszcze na zachód, jeszcze na południe Sibiru, leży kraj Kałmuków cz. Songaryja (Thian-Szan-Pelu).

Na południe Songaryi w środku Azji, leży znowu Bucharyja mała (Turfan lub Karakitaj albo Thian-Szan-Nanlu), niewłaściwie Tatarjają małą zwana, gdzie się znajduje wielka pustynia Kobi czyli Szamo, która się i przez Mongoliją ciągnie.

Na południe znowu Bucharyi małej i Mongolii, w samym środku Azji, rozciąga się Tybet, który jest tém w Azji, czém Szwajcaryja w Europie: na granicy jego południowej bowiem, rozciąga się

łańcuch gór Himalajskich, który dźwiga Dalawagir, szczyt najwyższy w świecie. St. Lassa.

Chiny, zajmują środek wschodnich brzegów Azyi, wraz z Tunguzją, która względem nich jest północną. Na północy mają Mongoliją, a na zachodzie Bucharyją małą i Tybet, na wschód ocean Spokojny, który w okolicy południowej Chin, tworzy mor. Chińskie, a ku północy, między Koreją a Chinami, mr. Żółte. Na tém mr. jest wielowysp Jana Potockiego. Granicę północną Chin od Mongolii, całkiem prawie oddziela ów sławny mur Chiński, na 300 mil długi.

Rzeki najgłówniejsze są: Żółta czyli Hoangho i Niebieska czyli Jantsekiang, które do oceanu Wschodniego wpadają. Miasta główne: Pekin, blisko mr. Żółtego i granicy Mongolskiej, st. państwa, ma mieć 2 miliony ludności 100 pałaców. Zaraz przy granicy w Mongolii, naprzeciw Pekinu, jest m. Dzechol, letnie mieszkanie cesarza niebieskiego, bo się tak mianuje władzca Chiński. Nankin, dawniej st. państwa, nad Jantsekiang, 1 mln mszk. Kanton, ku południowi nad morzem, port, 800 ts. msz. W pobliżu miasto portowe Makao, gdzie Portugalczycy mają swoją osadę. Wyspa Hainan, bardzo zaludniona, z trzema miastami, od 80 do 200 tysięcy msz. liczącami.

Rozległość Chin ma wynosić 390 ts. mil kwadr. a ludność 363 miln. dusz: a zatem rozległością swą jeszcze Rosyją przewyższa, a cóż mówić o ludności?

Ten kraj ma być przeludniony: za przykład tego przytaczają wspomniane rzeki, które na 100 mil przy ujściu, mają być ciągle, jakby jakimś osiadłym miastem, i że mieszkańcy na tych rzekach, dla tego zakładają pływające mieszkania, żeby nie zabierać ziemi do uprawy zdatnej. O stopniu ukształcenia tego ludu, a tém bardziej o jego przemysłowości, równie jak o całym kraju, nie z pewnością powiedzieć niemożna, prócz tego co następuje: że Chińczycy nie mają abecadła, lecz pismo ich jest postaciowe, to jest, że każdą rzecz wyrażają osobną postacią, co im kładzie tamę do wszelkiego postępu. To zaś, co nam rozmaici prawią tak o dziecinnym niewiedomości Chińczyków, równie jak o ich wygórowanej mądrości, uważać należy za przesadę. Trzeba w tej mierze zawiesić sąd i oczekiwać pewniejszych wiadomości, a tym czasem pamiętać, że nie tylko brak druku, ale pisma, musi daleko silniej na ten lud, niż rozległość kraju i sam mur chiński działać.

Pięć portów wolnych, które w tym kraju niedawno Anglicy, dla wszystkich narodów otworzyli, bardzo wiele spodziewać się każą, tak pod względem poznania tego tajemniczego rodu, jak pod względem

postępu, który u niego zdaje się być zupełnie zatamowany. Te porty są: Szanghai, Ningpo, Futszeu, Hiamen-Amoy, Kantszeu.

*Tataryja wolna czyli Bucharyja wielka, lub Turan
albo Turkestan.*

Leży na południe Sibiru, na wschód mr. Kaspijskiego, na zachód Songaryi czyli kraju Kałmuckiego. W środku tego kraju jest jez. Aral, położone w nizinie, które ponieważ ma wodę słoną, po-
czytywane jest za morze. Nie ma podobnie jak jez. Kaspijskie żadnego odpływu, choć do niego rzeki wpadają i jest na 1000 m. □
rozległe.

W tym kraju, który ma być z całej Azji najurodzajniejszy, prócz Bucharów, Kirgizów i Turkomanów, mieszkają Uzbekowie, naród najnieschludniejszy w świecie. M. st. Buchara, ma 70 tys. ldn. — Samarkand, 30 ts. z uniwersytetem mahometańskim — Chiwa, 10 ts.

ZACHÓD AZYI.

Turcyja Azyjatycka.

Jestto półwysep z całej Azji najbardziej na zachód wysunięty, od Turcyi Europejskiej tylko ciałn. Konstantynopolizańską oddzielony; oblany mr. Czarném, Marmorą, Egiejskiém, Śródziemném: na północ ma kraje kaukazkie, na wschód Persyją, a na południe Arabiją. Składa się z następujących krain:

1. Natolii cz. Anatólii, dawniej Azyją mniejszą zwaną, zabiera prawie cały półwysep, czyli brzegi mr. Czarnego, Marmory, Egiejskiego i całą część południową brzegów mor. Śródziemnego. Przerzyna ją pasmo gór Tarsus i Antitarsus, koniec tylko południowego podgórze ostatniej, do Armenii należy. Zachodnio-południowe jej pobrzeże, przyległe Turcyi europej. składa się z dawniej Licyi, Cylicyi (Icyl), Kapadocyi i t. d.

Prócz Scutari, inne m. w niej są: Kutahia, 50 tysięcy — Smyrna, nad mr. Egiejskiém, portowe, srodek handlu wschodniego (lewankiego), 120 ts. ms. W jego okolicy jest Fokia m. portowe, w miejscu dawniej Foocy, słynnej założeniem wielu osad, jak np. Marsylii franc. Brussa, 50 ts. niegdyś stolica panujących Bytynii, w średnich wiekach Turcyi, póki nie została do Adryjanopolu przeniesiona. Dziś jest tylko siedzibą arcybis. Ormijańskiego, metropolity Greckiego i baszy. — Iznik, nędzna miścina, w miejscu dawniej Nicei, słynnej Soborem powszechnym r. 325, na któ-

rzym naukę Arjusza, za odszczepieństwo uznano. R. 787 drugi był w niej Sobor, i potępił znowu sektę Ikonoklastów czyli obrazoburzców — Iznikmid czyli Nikmid, niegdyś największe m. krainy Rzymskiej, Nikomedyi.

Inne jeszcze miasta są: Konjeh, 30 tysięcy, gdzie niedawno Mehemed Ali, Basza Egiptu zniósł zupełnie wojska sultana — Kerisonte, nad mr. Czarném, z kąd Lukull do Europy a w szczególności do Rzymu wiśnie sprowadził — Trebizond cz. Trapezunt nad mr. Czarném — Angora, 20 ts., która jest ojczyzną kóz, których długi włos, dostarczał przez niejaki czas niewiastom obszywek do mantyl — Tarsus, nad mr. Śródziemném, st. dawn. Cylicyi. Na brzegu Egiejskiém była Frygija, z której Ezo'p rodem, a w niej stała Troja cz. Ilium, sławna dziesięcioletniém oblężeniem i zburzeniem przez Greków.

Tu należy Cypr, wyspa Śródziemnego mr., dostarczająca sławnego wina cypryjskiego — Rhodus, wyspa na m. Egiejsk., w której porcie na wstępie stał olbrzym Rodyjskim zwany — Na témże morzu leżą wyspy: Samos, Lesbos, Tenedos i rodzą drzewo muszkatołowe.

2. Syryja, w południowej stronie, między morzem Śródziemném i Arabiją. Pasma gór Libańskich ciągnie się w niej wzdłuż brzegów mr. Śródziemnego, a pobrzeże będące zachodniém podgórzem tych gór, na którym mieszkają Maronicy i Druzowie, było siedliskiem dawnych Fenicyan, wschodnie zaś jest pustynią, która się aż w Arabiją ciągnie. Maronicy równie jak Druzowie, jestto lud bitny, który się rządzi swemi prawami, a tylko haracz płaci W. Porcie.

Miasta głównejsze: Alepo cz. Halep 100 ts. handlowne — Damaszek 200 ts. słynie wyrobami stalowemi, czego dowodem damasceny cz. demeszki — Antakia cz. Antyjochija, przedtém współzawodniczka Rzymu, teraz jest tylko stolicą imienną patriarchy wschodniego, a około 40 roku była stolicą św. Piotra, 1go chrześcijańskiego biskupa, nim się do Rzymu przeniósł, a potem mieszkaniem wielu ces. Rzymskich: wtenczas liczyła 700 ts. mieszkań, a teraz zostało jój tylko 10 ts. — Akra (St. Jean d'Acre), 20 ts. mieszkańc., nad morzem Śródziemném, portowe i mocna twierdza, roku 1799 przez Napoleona bezskutecznie oblegana: pod nią jest góra Karmel.

W Syrii na południe dawnej Fenicyi, leży Ziemia Święta cz. Palestyna, składająca się z Judei, Galilei, Samaryi itd. leżących na prawym brzegu Jordanu, który płynie przez jez. Galilejskie czyli Genazareth i wpada w jezioro Asphalt, zwane morzem Martwém dla tego, że w nióm woda słona, i że na okół

niego ziemia tak jest solą przejęta, iż w niej żadna roślina żyć nie może. W tém miejscu, które teraz to morze zajmuje, stała Sodoma, Gommora itp. ogniem zniszczone miasta. W niego prócz Jordanu wpada Cedron. To jezioro znajduje się na granicy Arabskiej i koło niego leży Jeruzalem, 30 ts. na podgórzu Sionu i Kalwaryi, z których najpierwszy był zbudowany kościół przez Salomona. Grób Zbawiciela świata w Jeruzalem, ciągle jest strzeżony przez zakonników, z 8miu narodowości katolickich złożony, i mający 8 osobnych w kościele kaplic.

W okolicy Jerozolimy jest góra Oliwna, tak nazwana od drzew oliwnych na niej rosnących, a pod nią Jozafata dolina. O milę od Jerozolimy znajduje się Betleem, gdzie jest wykuta w skale kaplica Narodzenia Zbawiciela. Nazareth (Nasra), mieszkanie P. Maryi i św. Józefa, gdzie jeszcze wskazują miejsce szkółki, do której miał Jezus Chrystus uczęszczać. Wieś Chana (galilejska), miejsce wielu cudów Chrystusa, w bliskości góra Tabor, w samym środku Syrii, a na wschodzie zwaliska Palmiry (Tadmor). Tu nakoniec są szczątki Tyru, st. dawniej Fenicyi, niegdys pani morza, i Sajda cz. Sydon, matka wszystkich miast Fenickich. W jej okolicy osiadła sławna Lady Stanhope.

3. Mezopotamija (Irak-Arabi i Aldżeziras), zabiera wschodnio-południową kraju okolicę, między Persyją i Arabiją, małym tylko brzeżkiem wychyla się na Perską odnogę oc. Indyjskiego. Tu były niegdys państwa Babilońskie i Chaldejskie. Tu płynie Eufrat czyli Frat i Tygrys, z których powstaje Szatal-Arab, i wpada do odn. Perskiej. Główniejsze m. są: Diarbekir i Bagdad, po 100 ts. Okolice ostatniego m. w Piśmie Św. są wskazane za kolebkę rodu ludzkiego: tu także znajdował się Babilon, w którym budowano od potopu wieżę, i gdzie były ogrody wiszące. Mosul, 70 tys. od którego pochodzi nazwa muślinu. Wszystkie te miasta leżą nad Tygrysem, a Bassora z 50 ts. msz. i handlem morsk., nad rz. Szatal-Arabem. Na przeciw Mosulu leżą szczątki Niniwy st. starożytnej Asyrii.

4. Armenija Turecka (bo jest i Kaukazka), leży w okolicy źródeł Eufratu, zajmuje najpółnocniejszą część Syrii, i graniczy z krajami Kaukazkiemi. W niej jest góra Ararat, na której osiadł ze swą arką Noe. Miasto główne Erzerum, 100 ts., stolica arcybiskupa Armeńskiego cz. Ormijańskiego.

Kaukazyja czyli kraje nadkaukazkie, posiadłość Rosyjska.

Leży na północ Turcyi Az. i Persyi, między Czarném a Kaspijskiem morzem, na północy i południu głównego grzbietu gór Kaukazkich, które się między temi dwoma rozciągają morzami. Od pół-

nocy graniczy z Rosyją. Miasta głównejsze: Tyflis 46., w kra-
inie Gruzji — Derbent, w Dagiestanie — Baku na półwyspie m.
Kasp. Abszeron, gdzie się znajdują obfite źródła oleju ziemnego,
czyli nafty, i gdzie z tego powodu wybucha podziemny płomień —
Erywan 15 ts., st. nowój Armenii — Achalczyk, 15 ts. sto-
lica Georgii.

AZYJA POŁUDNIOWA.

Arabija.

Jest półwyspem na oceanie Indyjskim: od północy graniczy
z Turcyją Az., na zachód łączy się z Afryką przesmykiem Suez,
od której oddziela ją morze Czerwone, od Persyi zaś odn. Perska,
z resztą morzem Arabskiem jest oblana. Z mr. Arabskiego na
odn. Perską prowadzi ciaśn. Ormuz, a na mr. Czerwone cz. odn.
Arabską płynie się odnogą Aden i ciaśniną Babel Mandeb. Nad
odnogą Aden w rogu zachodnio-południowym Arabii, leży m. t. i.,
które przed niewielą laty Anglicy opanowali. Na półwyspie zaś mr.
Czerwonego, przy międzymorzu Suez leżącego, pomiędzy miastami
Suez i Akaba, są znane z Pisma Św. góry Horeb i Synai.

Arabija jest nieprzejrzaną piaszczystą i skalistą pustynią, na
której wiatr samum bardzo często karawany zasypuje. Tylko nad-
brzeża morskie są urodzajne, które wydają najprzedniejszą mokkę.
Z tego powodu dawniej Arabiją dzielono na piaszczystą, szczę-
śliwą i skalistą. W szczęśliwej czyli nad brzegami mr. Czerwo-
nego najgłównejsze m. są: Mekka, 20 ts. mszk., ojczyzna Maho-
meta — Mokka portowe, w okolicach Babel Mandeb, 20 ts., śro-
dek handlu między Indyjami, Egiptem i resztą Afryki: od tego to
miasta, Mokka otrzymała nazwisko, gdyż tam kawa naprzód miała
wejść w używanie — Medyna, 16 ts., w której grób Mahometa.
Maskat m. nad wschodnim brzegiem, w kraju Oman, najludniejsze
w Arabii, handlowne, 60,000 mszk.

Persyja.

Tak nazywają przestrzeń Azji, która graniczy na północ z Ta-
taryją W., mr. Kasp. i Kaukazyją — na zachód z Turcyją Az., na
południe z odn. Perską i m. Arabskiem, a na wschód z Indyjami.
Lecz pod tém nazwiskiem rozumie się trzy osobne kraje: Iran, leży
na zachodzie nad samą odn. Perską, Afganistan w rogu północno-
wschodnim — i Beludżystan, nad morzem Arabskiem.

W Iranie m. są: Teheran st. — Ispahan, dawniej st. całej
Persyi — Sziras handlowne: wszystkie te trzy miasta mają po 50 ts.

W Afganistanie: Kabul 100 ts. st. — Kandahar i Herat
po 100 ts. handlowne. — W Beludżystanie, Kelat, 20 ts. st.

Indyje.

Ze wszystkich krajów Azyjatyckich najbardziej sterczą na południe. Dwa ich główne półwyspy, swemi wierzchołkami leżą pod zwrotnikiem północnym, a trzeci, będący odnogą jednego z tamtych, ledwoco równika nie sięga, niektóre ich wyspy: jak Sumatra, Borneo i Celebes, znajdują się pod samym równikiem. Na północy mają państwo Chińskie, a mianowicie Tybet z Chinami właściwemi, a na zachód Persyją, wreszcie są oblana oc. Indyjskim, który odnogą Bengalską, dzieli je na dwa półwyspy: wschodni i zachodni. Na stałym lądzie Ganges (właściwiej rz. Bramaputra), święta u Indyan rzeka, w pomienioną odnogę wpadająca, do reszty je od siebie rozdziela. Z tego powodu półwysep zachodni nosi miano Indyi przedgangiesowych (Hindustan), a zagangiesowych wschodni.

Pobrzeże wschodnie półwyspu zachodniego, zowie się Koromandel, zachodnie zaś Malabarem, a przyładek, którym się wierzchołek jego kończy, nosi imię Comorin.

Blizko granicy zachodniej w Indyjach, z północy na południe, płynie rz. Indus cz. Ind albo Sind, która bierze początek w górach Himalajskich, a wpada do mr. Arabskiego.

Indyje przedgangiesowe.

Całe prawie są w posiadaniu lub w opiece Anglików, bo tylko okolica gór Himalajskich, na granicy północnej niepodległość swą zachowuje, gdzie są trzy kraje: 1. Kaszmiru, leżący na zachodnim Himalaj końcu, z m. t. i. cz. Sirinagur, kaszmirami sławném — Nepalu, w okolicach szczytu Dawalagir, z miast. Katmandu — 3. Butanu z m. Tassisudon, na wschodnim Himalaj końcu.

Prócz tych trzech niepodległych krajów, trzy tylko państwa Europejskie w Indyjach przedgangiesowych mają swe osady (kolonije). I tak: Francya, na brzegu Malabarskim posiada Mahe — na Koromandlu m. nadmorskie Pondyszery — przy ujściu Gangesu Czandernagor. Danija, na Koromandlu ma m. Trankebar i Serampur, niedaleko Kalkutty. Portugalija na Malabarze, m. Goa-Diu na półwysp. Guzzerat.

Posiadłości Angielskie do kompanii Indyjskiej należące, dzielą się na zarządy (prezydentostwa), na czele których jest wielkorządca (gubernator generalny), mający pod swemi rozkazami 200 ts. wojska. Jestto ziemia obiecana: rodzi trzcinę cukrową, indycht, bawełnę, rośliny farbierskie i lekarskie; ma wszelkiego ro-

dzaju lasy, srebro, złoto i podłe dyjamenty: ambre i wszelkie kadzidla i t. d. Okolice po prawym brzegu przy ujściu Gangiesu, zwana Duab, jest najrozkoszniejszą na całej kuli ziemskiej.

Mieszkańcy są powszechnie wyznawcami Bramy, których żony po śmierci mężów, mimo przeszkód ze strony rządu, dobrowolnie się palą. Islam tu także swych zwolenników znajduje. Dawny język sanskryckim zwany, ma bardzo wiele podobieństwa do naszego. Piśmiennictwo jego ma być bogate.

Mieszkańcy ci dzielą się na cztery stany (kasty): 1. Braminów cz. duchownych, uczonych i urzędników — 2. Czettries cz. wojskowych — 3. Waisia cz. rolników i kupców — 4. Suders cz. rzemieślników. Jest jeszcze i 5, żyjący od tamtych w pogardzie, i ten zowie się paryjas.

Miasta główne: Kalkutta, w dawniej krainie Bengalu, która się do gór Himalajskich, pod nad dolnym Gangiesem, aż do odn. Bengalskiej rozciągała, a dziś jest w zarządzie i nad brzegami odn. t. i., stolica wielkorządcy i handlu Indyjskiego z całym światem, uniwersytet i port, 800 ts. mszk. — Benares nad Gangiesem, 600 ts. — Patna, nad Ganges. 300 ts. — Luknow 300 ts. — Delhi nad Dżumną, 200 — Dacca nad Bramaputrą 200 ts.

Madras na pobrzeżu Koromandel, 400 ts. st. zarządu t. i. — Bombaj na wyspie t. i. na mr. Arabskiem tuż przy brzegach zachodnich, 150 ts. st. zarządu t. i. — Hyderabad 120 ts. st. dawniej Golkondy słynącej dyjamentami, która się rozciągała prawie nad całą Godawerą, wpadającą do odn. Bengalskiej. Prócz tych, bardzo wiele jest jeszcze miast około 100 ts. ludn. liczących.

Kraj leżący w okolicach m. Lahory ze 100 ts. mszk. i m. Multan, o którym w niedawnych czasach bardzo mówiono głośno, zowie się Pentszabem czyli krajem pięciu rzek, bo w samej rzeczy leży nad pięcią rzekami, które połączone z sobą do Gangiesu wpadają. Okolice między Dżumną w Gangies wpadającą i Gwalijorem, którego ujście w odn. Bengalskiej, do których należał półwysep Guzzerat, był znowu krajem Maratów. W Guzeracie miasta znaczn. są: Abmedabad 150 ts. Baroda 100 ts. Te dwa nazwiska: Luknow jakby Łuków, i Baroda jak broda, roda cz. natura, wskazują nam skąd się wziął nasz język.

Indyje zagangiesowe.

Są prawie całkiem niepodległe, tylko pobrzeże zachodnie jest przez kompanią Ind. przywłaszczone. Główne w nich państwa są: Birmanów: zajmuje północny zachód półwyspu, granicząc z Tybe-

tem i posiadłościami Angielskimi, którym znaczną część brzegów odstąpiło. Dzieli się na kraj Awy i Pegu z miastami t. i.

2. Anamów: zajmuje północny wschód, z półnoey graniczy z Chinami właściwemi, a w części północnej od zachodu z Birmami. Składa się z 4 krain: Tunkinu nad odn. t. i. — Kochinchiny cz. pobraża mr. Chińskiego — Laos nad górną Kambogiją, Donnajem cz. Maekhaunem, wpadającym do mr. Chińskiego — Kambogii na brzegu południowym półwyspu.

3. Syjamczyków: leży pomiędzy dwoma pierwszemi, i odnogą t. imienia.

4. Malajczyków: leży na samym południowym wychylu tego półwyspu, który się półwysp. Malakka zowie. Tego także imienia jest i cieśnina między nim a wyspą Sumatrą będąca. Jest na niej i m. Malakka do Anglików należące.

Indyje Wschodnie.

Są to wyspy oc. Indyjskiego, i dla tego noszą miano Indyi Wschodnich, gdyż są i Zachodnie, o których przy Ameryce powiemy. Najznakomitsze są:

Przedrównikowe: Cejlon, tylko cieśn. Palks od półwyspu zachodniego oddzielona, ojczyzna cynamonu; Manilskie i Filipińskie na oc. Spokojnym; z pierwszych największa jest Manilla cz. Luzon, z m. t. i. 80 ts.

Podrównikowe: największa Borneo, bo na 9 ts. mil □ rozległa — po niej idzie Sumatra na 6400 — Celebes najmniejsza, jednak wynosi 1800 □ mil i t. d. Wyspy korzenne czyli Moluckie, z których Amboina rodzi gwoździki, a Banda drzewo muszkatołowe. To wielowyspie Australii najbliższe.

Zarównikowe: największa Jawa, na 2 ts. m. □ rozległa, z m. Batawija 50 ts. — Timor i Timorland cz. 2ga Banda, obie w sąsiedztwie Australii.

Cejlon jest tylko rządowa angielska, a stały ład Indyi do kompanii ang. należy. — W. Manilskie i Filipińskie do Hiszpanii — Borneo, Sumatra i kilka drobnych wysp, są w części niepodległe, a wszystko zresztą jest posiadłością Holendrów.

AFRYKA.

Cała prawie leży w pasie gorącym, prawie bowiem przez sam jój środek przechodzi równik, ale ponieważ ma postać trójkątną; więc tylko trzecia jój część na półkuli południowej leży. Tylko między morzem Suez z Azyją połączona, tak iż od strony północnej i zachodniej Atlantykiem oblana, a od wschodu oc. Indyjskim, mr. bowiem Śródziemne, które ją na północ od Europy oddziela, należy do Atlantyku, tak jak mr. Czerwone co środkuje między Arabiją i Afryką, jest oc. Indyjskiego częścią. Koło brzegów zachodnich Afryki, ocean Atlantycki pod równikiem tworzy jeszcze morze Etijopskie.

Ponieważ tylko brzegi Afryki są właściwie znane i osiadłe; opiszemy więc jój kraje tą kolejną, jak na nich leżą, i zaczniemy od Egiptu, który tak w starożytności jak i teraz, należy do krajów najlepiej z całej Afryki znanych.

Egipt z Nubiją.

Przesmyk Suez łączy go z Azyją. Ma od północy morze Śródziemne, a Czerwone na wschód: od zachodu wielką pustynią Sahary. Cały ten kraj z południa na północ, przeprowa sławny Nil, który wypływa z środka Afryki, i składa się w górze z bardzo wielu rzek, z których jedna Tubiri, ma swe źródło aż za równikiem. Nil wpada trzema odnogami w mr. Śródziemne, i wylewami swemi jedynie cały Egipt żywi, albowiem choć tego kraju rozległość 8 ts. mil \square wynosi, zaledwo 800 mil \square , nad brzegami jego jest urodzajnych; po obu zaś stronach Nilu albo są pustynie skaliste albo piaszczyste. Podług biegu téj rzeki jest Egipt wyższy, średni i niższy cz. północny, środkowy i południowy. Morowe powietrze i wiatr samum czyli chamsin, są tego kraju klęską. Między mieszaniną rozmaitych narodów są i potomkowie dawnych Egipcyan Koptami zwani, którzy wyznają religiją katolicką; zresztą mahometanizm jest panującym.

Na południe Egiptu nad mr. także Czerwoném, leży Nubija, do niego teraz należąca, która na zachód ma podobnie Saharę, i tak ją Nil przerzyna jak Egipt.

W górnym Egipcie nad Nilem jest miasto Luxor, a przy nim zwaliska Theb, względem których na wschodzie pustynia thebajska, gdzie najpierwsze powstały klasztory. W średnim jest m. Suez na przesmyku t. i., tudzież Kairo nad Nilem, tam gdzie się na odnogi poczyna dzielić, liczy 300 ts. mszk., jest st. kraju. Piramidy, mumije, sławny sfinks i zwaliska starożytnego m. Memfis, znajdują się na lewej stronie Nilu, w okolicy m. Gizeh. W dolnym Egipcie, który właściwie stanowią wyspy zwane *D* czyli Delta, między odnogami Nilu znajdujące się, jest Aleksandryja, 60 ts., mająca dwa porty i warownię. Rosetta 15 tysięcy i Damijetta 10 ts. mszk. W Nubii m. Sennaar nad Nilem.

Egipt należy do Turcyi, lecz Mehmed Ali, ojciec dziś rządzącego baszy, wyjednał sobie u W. Porty dziedzictwo tego kraju, i rząd samodzielny, z warunkiem tylko placenia daniny rocznej.

Brzeg północny Afryki.

W sąsiedztwie Egiptu, nad samym brzegiem morza Śródziemnego, na zachodzie leży kraj Trypolitański z m. Tripolis (Tarabalus), na południu którego jest kraj Fezan, z m. Mussuruk 40 ts. Dalej brzegiem mr. Śródziemnego idąc obok Trypolisu na zachód, znajduje się państwo Tunis cz. dawniej Kartaginy, z m. t. i. cz. Tunes, 150 ts. ludn. liczącem. Po tém następuje Algierja cz. dawna Numidyja, posiadłość Francyi, która leży na przeciw tego kraju i Hiszpanii, zabiera około 168 mil długości brzegu, a 45 średnio biorąc szerokości, 3 ts. przeszło ml. \square i około 2 mln. ludności. Algier, m. st. nadmorskie i portowe 30 ts. Konstantyna 40 ts. — Oran 10 ts. — Bona.

W samym rogu zachodnio-północnym Afryki obok Algieryi, leży państwo Maroko czyli dawna Maurytania. Składa się z dwóch krain: Marokańskiej i Fezańskiej. Tu jest pasmo gór Atlasowych, za najwyższe na ziemi w starożytności uważanych. Ciągnie się prawie równolegle do oc. Atlantyckiego. Maroko st. państwa, 30 ts. — Fez, 90 ts. — Ceuta, na przyładku t. i., na przeciw m. Gibraltaru, port. — Tangier nad cieśn. Gibraltaru, port. — Mogador, 20 ts., środek kupczenia z Europą.

Wszystkie te kraje prócz ostatniego, nazywają się Berberyją, od Berbów cz. Kabilów, pierwiastkowych tego brzegu mieszkańców. Wszystkie do r. 1830, czyli do czasu opanowania Algieryi przez Francuzów, trudniły się rozbojem morskim, i państwa Euro-

pejskie aby się od ich zabezpieczyć łupieży, corocznie im daninę składać musiały. Wszystkie prócz Algieryi, z powodu swego mahometańskiego wyznania, są w niejakić zawisłości od W. Porty, i wszystkie dopiero co pomienioną i Maroko wyjąwszy, są przez Dejó w rządzone. Tylko władca Marokański mianuje się cesarzem. Prócz Berbów mieszkają w nich Arabowie, Murzyni . . . i ci, co według pisma Ś., wszędzie znajdować się muszą, to jest Żydzi.

Pobrzeże Atlantyckie.

Najbardziej na Atlantyk występujące pobrzeże w pasie gorącym, lecz jeszcze na półkuli północnej, zajmuje Senegambija, tak nazwana od rzek Senegal i Gambii, w Atlantyk wpadających, i jak Nil ten kraj użyzniających. Państwo to przez Murzynów osiadłe zaopatruje nas w różne gummy, której lasy, szczególnież na północy kraju rosnące, obficie dostarczają. Tu na wychyłu najzachodniejszym znajduje się zielony przyładek (cap verd).

Od Senegambii do równika ciągnie się Gwinea wyższa nad odn. t. i. Nad zatoką Benin rozciągające się w nią pobrzeże, dla tego niewolniczym jest zwane, że tu pomimo zakazu, wbrew nauce Chrystusa, sprzedaż bliźnich (Murzynów) trwa w jak najlepsze.

Obok téj Gwinei w pasie gorącym, jest już na południowej półkuli, znajduje się Gwinea druga, cz. Niższa. Mniej od poprzedzającej znana, najwięcej jednak kraj Angola głośny, jako środek handlu niewolnikami, choć jest śmiercią przez Anglików zagrożony.

Wybrzeże południowe.

Zajmuje tylko posiadłość Angielską, to jest kraj przyładkowy (Capland), tak zwany od przyładku dobrej nadziei, który się na samym południowym Afryki wychyłu znajduje. Tu i na północ tego kraju są Hottentoci. Miasto Capstadt 20 ts. portowe, stanowiłko okrętów płynących do Indyi W.

Pobrzeże wschodnie.

Kafreryja leży w sąsiedztwie kraju przyładkowego nad oc. Indyjskim. Co raz dalej ku północy pobrzeże wschodnie Afryki przybiera następujące miana: Sofala lub Sena, Mozambik z m. portugalskiem tego i., Zangiebar w części do Portugalii należący, a w części niepodległy, Ajan i Adel cz. Zeila, nad odn. Aden. Po tém następuje cieśn. Babel Mandeb i mr. Czerwone, nad którego brzegiem, od południa leży Abyssynija (Habesz), dalej Nubija, a w końcu północnym Egipcie.

W Abyssynii, której mieszkańcy wyznają religiją katolicką,

st. Gondar, z 40 ts. ludności, teraz zburzona. Tu wypływają Takazze i Azrek, jedne z rzek Nil składających. Ostatnia ma sławne przy swych źródłach wodospady. Deszcze tu padające są przyczyną wylewów tej rzeki, które osobiwie w Egipcie czuć się dają

ŚRODKOWA AFRYKA.

Pas północny Afryki pod zwrotnikiem północnym leżący, a rozciągający się ze wschodu na zachód przez całą prawie Afrykę, bo od Nubii i Egiptu do Atlantyku, jest piaszczystą Sahary pustynią, która w sąsiedztwie Egiptu nazywa się Libiją, a kole Tunisu, Algierii i Maroka, Biledulgieryją czyli krajem daktylowym. Długość jej od Atlantyku do Egiptu 600 mil wynosi, szerokość od 100 do 200, a powierzchnia przeszło 100 ts. mil \square . Jest na niej około 50 opiaskowisk (oaz), porzniętych strumieniami, zaopatrzonych w studnie, mających pastwiska i drzewa daktylowe. Te to opiaskowiska ułatwiają podróż między Berberami, Senegambiją i Etyjopiją, Syryją, Arabią i Egiptem. W Libii opiaskowisko Ammon, w starożytności wyrocznią Jowisza Ammońskiego sławne.

Na północ ma Berberiją, koło Atlantyku częścią swą południowej granicy wspiera się o Senegambiją, na zachód Egipt z Nubiją, a zresztą wewnątrz Afryki na południu, jest prawie całkiem nieznaną.

Jakkolwiek powiedzieliśmy, że brzeg północny Afryki jest najładniejszy, z tém wszystkiém nie zupełnie dostatecznie znany: brzegi zachodnie mniej jeszcze, wschodnie z pustynią Sahara najmniej, a środek południowy Afryki prawie zupełnie jest nieznaną. Z tém wszystkiém co o wewnątrz tej części lądu wiadomo, powiemy.

W całej długości na południe Sahary, między Senegambiją a południową Nubiją i północnym Hebeszem, do dziesiątego stopnia odległości od równika ciągnie się pas ziemi, Etyopiją czyli krajem Murzynów lub Sudanem zwany. Część wschodnio-południowa jest wyższa, i musi być bardzo ludna, gdy się w niej handel niewolnikami, który już trwa od pięciu wieków, a który ją 150 tysięcy dusz do roku kosztuje, wyraźnie czuć nie daje.

Część zachodnia cz. niższa zowie się Nigrycyją, to jest krajem czarnych. Pruje go Djoliba cz. Issy, która bierze początek w górach Kongo w Gwinei wyższej, płynie w stronę wschodnio-północną do mr. Kabry w krainę Tibektu cz. Tombuktu: zwraca się na południe wschodnie, od mr. Borgu przybiera nazwisko Nun cz. Kawarry, i kilka odnogami wpada w mr. Etyjopskie, do odn. Gwinejskiej. Tą Djolibą cz. Issą, Nunem cz. Kawarą, ma być ów rozgłośny Nil, w którym Mungo Park sławny podróżnik, miał utonąć.

Wnętrze Afryki na południe Sudanu, prawie od 10go stopnia z tej strony równika do kraju przyładkowego, cz. do 25 za równikiem, nie jest wcale znane.

WYSPY AFRYKAŃSKIE.

Na oceanie Indyjskim znakomitsze są:

Madagaskar, w której Maurycy Beniowski, ów sibirski więzień, co wsiadł w Kamczatce na okręt, r. 1776 przez mieszkańców był uznany królem. Jestto największa afrykańska wyspa; ma rozległości 10 ts. ml. □, znajduje się pod zwrotnikiem południowym i kanałem Mozambickim od Afryki oddzielona. Mieszkańcy tu-tejsi ciągle się opierają najściom Europejczyków, i w walkach tych Beniowski od Francuzów r. 1786 zginął.

Burbon do Francuzów należy.

Maurycego, dawniej Isle de France, teraz angielska. Na nią ś. p. Fr. Armiński, prof. astr. w b. uniwers. Warsz., był obserwatorem w r. 1815 mianowany, lecz potrzeby ojczyzny inną mu wskazały drogę.

Na Atlantyku.

Helena skalista wyspa, Anglii posiadłość. Na niej skończył życie człowiek nadzwyczajnej głowy, lecz pospolitego serca.

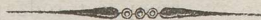
Kanaryjskie należą do Hiszpanii. Są zdrowe i bardzo urodzajne. Wydają cukier, wino, bawelnę, daktyle i inne południowe owoce. Tylko brak im lasów. Tenaryffa jest z nich największa — Fer, której południk dawniej, powszechnie był za pierwszy poczytywany — Kanaryja, skąd pochodzą kanarki, i cukier kanaryjski cz. Kanar.

Madeira, portugalska.

Azorskie, będące posiadłością Portugalii, między niemi Tercejra jest najgłośniejsza.

Wniebowstąpienia cz. Ascension, angielska.

Gwinejskie, jako to: Sanct Tomas, hiszpańska; Fernando del Po, angielska. Ztąd posyłają wyprawy na zwiedzenie wnętrza Afryki i t. d.

AMERYKA.

Na północ obmarzła oceanem lodowatym — na zachód oblana oceanem wschodnim tworzącym odnogę Kalifornijską czyli morze Purpurowe — na wschód Atlantykiem, który kolo północnej Ameryki ma odn. Baffińską i Hudsonską, a między północną i południową, odn. Meksykańską, tudzież morze Karaibskie. Południe Ameryki, jest ostro zakończone, dla tego téż jój ograniczenia z téj strony wskazać nie można.

Cała ta część świata, jest górami pokryta, których główny grzbiet ciągnie się wzdłuż brzegów oc. Spokojnego przez obie Ameryki z północy na południe. Główny ten łańcuch nosi ogólne miano And lub Kordylier: ma rozmaite szczegółowe nazwiska i mnóstwo pasm puszcza ku wschodowi. Ten łańcuch gór do ostatnich prawie lat był za najwyższy w świecie miany, lecz ściślejszy pomiar w r. 1827 uczyniony, postawił Himalajskie na czele wszystkich gór na ziemi. Powiedzieć jednak można, że rozległość tego pasma jest największa w całym świecie. Podajemy tu wysokość jego najwyższych szczytów w połudn. Ameryce: w Boliwii, Newada de Sorato, blisko 24 ts. stóp — w okolicy równika Rp. Ekuador, Chimborazo 20 ts., Cotopaxi 17 ts. i Pichincha 15 ts.

Ameryka przed wszystkimi innymi częściami świata, ogniogórami celuje, ma ich bowiem na stałym lądzie przeszło 58, gdy w Azji jest ich tylko 8, w Europie 1, a w Afryce i Australii nie ma żadnej, tylko na ich wyspach. Pichincha i Cotopaxi wybuchami ogniowemi odznaczają się.

Lecz zastanowienia godne, że cała Ameryka, ta Europy córa, jest Republikańcka: wyjąwszy bowiem posiadłości Angielskie, które są konstytucyjne, i cesarstwo Brazylskie, które z imienia jest tylko jednowładztwem, a w rzeczy samój jest rodzajem Stanów Zjednoczonych: wszystkie kraje Amerykańskie są Rzeczpospolitemi.

Prawie wszystkie Rzeczpospolite, bliższe siebie, po kilka lub

kilkadziesiąt razem, tak jak Niemcy Europejskie, połączyły się z sobą, a to w celu wspólnej swych krajów obrony, ujednostajnienia wag, miar i pieniędzy, zaprowadzenia jednakich związków pocztowych, kanałowych i kolejnych, nade wszystko też w celu oszczędzenia wydatków, na sprawy zagraniczne i poselstwa. Z tego powodu prócz swoich, mają jeszcze sejmy powszechne (kongresy), których postanowień i władzy wykonawczej (prezydenta), słuchać się zobowiązały: we wszystkich innych szczegółach zaś same się sobą rządzą. Tymto sposobem powstały Stany Zjednoczone czyli Rzeczpospolite Związkowe, a takimi są: Związek 30stu Rzeczypospolitych Północnych cz. Stanów Zjedn. półn. Amer. — Związek 20 Rp. Meksykańskich — 5ciu Gwatemalskich — 3ch Kolumbijskich — 13stu Argientyńskich cz. Rio de la Plata.

AMERYKA PÓLNOČNA.

Najbardziej w Ameryce i na całym świecie posunięty kraj, jest Grenlandyja: całkiem bowiem leży prawie w jamulce północnej ziemi, kołem biegunowem oderznijętej. Jest na okół otoczona lodami i dla tego w ostatnich latach docieczono dopiero, że jest wyspą: dotychczas bowiem za półwysep ją brano. Leży we wschodnio-północnej stronie, w bliskości Islandyi, od stałego lądu cieśninami Barrow i Lankaster-Sund oddzielona. Jeszcze w X wieku odkryta. Mieszkańcy jej są Eskimowie.

Brzeg Północny czyli posiadłości Angielskie.

Całą prawie północ lądu stałego Ameryki północnej, między Atlantykiem, a oceanem Spokojnym, zajmują Anglicy, mając na południe Stany Zjednoczone. Rosyja posiada tam tylko zachodnio-północny półwysep, którego część zowie się Alażka. Posiadłości te, ku północy, są dla wielkiego zimna mało znane i tylko przez kupców po futra odwiedzane. Słowem, amerykańska północ, podobnie jak azyjatycka, jest prawdziwym Sibirem. Znane krainy są:

Półwysep Labrador. Jeszcze przed wynalezieniem Ameryki, bo r. 1476 przez Jana z Kolna Polaka, zostającego w służbie morskiej norwęgskiej odkryty. Oblany Atlantykiem i odn. Hudsonską, jest prawie tak odległy od równika, jak Anglija. Mieszkańcy jego są podobnie Eskimowie.

Kanada, jest krainą zupełnie znaną, leży na zachodzie Labradoru, między odn. Hudsonską, rzeką św. Wawrzeńca z pięcią jeziorami, tym porządkiem po sobie idącemi: Wyższe (superior), ze wszystkich największe, Huron, Erie, Ontario i poboczne Mi-

szigan, leżące na południe Huronu i Wyższego. Pomieniona rzeka, przy ujściu 20 mil szeroka, a 460 długa, przepływa 4 pierwsze jeziora, i wpada w odnogę swego imienia. A któż nie słyszał o Niagara, jój wodospadzie na 160 stóp wysokim, a 600 szerokim, który się między jeziorami Eryje i Ontaryjo znajduje, a który się o 2 mile słyszeć daje? — Kwebek, 20 ts. msz., st., port, przy ujściu rz. ś. Wawrzeńca — Montreal, 40 ts. na jój wyspie. Handel futrami.

Nowy Brunszwik, na prawym brzegu, przy ujściu rz. św. Wawrzeńca, nad odn. t. i.

Nowa Szkocya, na wschód poprzedzającego, na półwyspie przy odn. św. Wawrzeńca, tylko się przesmykiem z nim łączy. M. portowe Halifaks.

Neu-Fundland, wielka wyspa, na wschód odnogi świętego Wawrzeńca.

Wyspy Bermudy.

Związek Rzeczypospolitych czyli Stany Zjednoczone Ameryki Północnej.

Leżą na południe posiadłości Angielskich: rozciągają się między oceanem Spokojnym i Atlantyckim: na południe mają odnogę Meksykańską, po ujście rz. Rio Grande del Norte cz. Bravo i Rp. St. Meksykańskich, od których je oddziela pomieniona R. G. del Norte, i rz. Gila wpadająca do Kolorado, której ujście w odn. Kalifornijskiej. Sam półwysep Kalifornii, do Meksyku należy.

Ludność ich blisko 18 mln., a rozległość przeszło 78 ts. wynosi, lecz rozległości téj ledwo połowa na wschodzie jest osiadła, a zachód z Nową Kaliforniją na Meksyku zyskaną, oczekuje przeznaczenia swojego.

Dwie główne rzeki przeryniają ten kraj: Missisipi, która należy do największych na całym świecie, bo 600 mil długa, płynie z północy na południe i wpada w odnogę Meks. a bierze początek z jez. Wyższego. Z prawego brzegu łączy się z nią jeszcze dłuższa Missori, bo na 630 m. długa: ma źródło w Andach skalistych i porze znowu cały kraj od zachodu na wschód. Po lewicy wpada także do Missisipi rz. Ohio, płynąca z północnego wschodu. W Atlantyku znowu ma ujście Kolumbija cz. Oregon, a w odn. Kalifornijskiej Kolorado.

Jeżeli p. Chevalier znakomitemu gospodarzowi narodowemu (ekonomiście politycznemu) i podróżnikowi w Stanach Półn. Ameryki wierzyć mamy: kraj ten jest wyższym od Europy w zmysłowości, a co się tyczy ducha, nierównie od niej jest niższy. Jakoż w prze-

myśle Europejczyków przeszedł, dla tego téż w nim budowa kanałów i kolei żelaznych jest na olbrzymią, jak nigdzie stopę. Kanały stomilowe, nie są u nich osobliwością, a kolei jest u nich koło 500 mil, a jeszcze ich drugie tyle zamierzono.

Jądro ludności Stanów Zjedn., stanowią Europejczycy, a mianowicie Irlandczykowie, Anglicy, Francuzi, Niemcy i t. d. Pierwotni Amerykanie, jakimi są Irokezowie, już się teraz od Europejczyków niczem nie różnią, a inni albo swe zatracili miano, obyczaje i język najezdzców przyjąwszy, lub są nad górną Missuri wyparci, lub się na koniec przez ustawiczne z soba wojny, powytępiali.

Stany Zjednoczone Ameryki Północnej z krajem Teksas, ale bez Nowej Kalifornii na Meksyku zyskanęj, składają się z 30 Rzeczypospolitych, lecz rzecz dziwna! w Rzeczachpospolitych, chyba tylko w Rzymskiej, nie słyszany! — w Stanach bowiem Zjednoczonych jest niewola i to prawna! — a co gorsza! i handel niewolnikami istnieje, Tą sromotą plamią się Rzeczypospolite południowe, dla tego, bo tam jest praca koło uprawy trzciny cukrowej: o tę hańbę, o ten zakal, o to ubliżenie nauce Chrystusa, który każe kochać bliźniego jak siebie, a zabrania mu czynić tego, czego sobie saminiemy życzymy; Rzeczypospolite północne z południowemi, ciągle na sejmach toczą walki, lecz dotąd bezskutecznie. Do takichto więc zbrodni chciwość grosza prowadzi! Co do religii, to powiedzieć można, że ile jest osad, tyle wyznań chrześcijańskich. Nauki materyalne, jakimi są przyrodzone, a szczególnie matematyczne, kwitną tu, lecz duchowe, do których należy literatura, dzieje i filozofija nie mają wziętości.

Washington, w wolnym okręgu Kolumbijskim, w Rzeczypospolitej Maryland, jest miastem powszechnych sejmów, st. naczelnika i rządu St. Zjedn., liczy 40 ts. mieszkańców.

W Rzp. Nowy Jork, m. st. t. i., przy ujściu w Atlantyk rz. Hudson, 600 ts., najpierwsze handlowe i szczególnie bo w drabinkę zbudowane miasto.

W Rzp. Pensylwanii, st. Philadelfia nad rz. Delaware, do Atlan. wpadającą, 400 ts.

W Rzp. Maryland, st. Baltimore, nad Atlantykem — Chesabeak, drugie miasto handlowe, po N. Jorku, 140 ts.

W Rzp. Massachuset, st. Boston, nad Atlant., port., 140 tys., kolebka cnotliwego, rozumnego i razem uczonego Franklina, który nas od zniszczeń piorunowych zasłonił.

W Rzeczp. New Hampshire, st. Portsmouth nad Atlantykem.

W Rzeczposp. Ohio, stol. Cincinnati, nad rzeką Ohio, 150 tysięcy.

W Rzeczposp. Luzyjanij, st. Nowy Orlean, przy ujściu Missisipi, 120 ts.

Związek Rzeczpospolitych Meksykańskich.

Na południe St. Zjedn. Północnych, między oceanem Spokojnym a odn. Meksykańską: na południe ciągnie się po półwysep Jukatán, który jeszcze do tego kraju należy. Półwysep Jukatán, jest otoczony z południa zatoką Honduras, a na północ zt. Kampesz, które są częściami mr. Karaibskiego, tudzież odn. Meksykańskiej. Na nim rośnie drzewo Kampesz i mahoniowe.

Do r. 1821 kraje Rzpl. Meksykańskich, były posiadłością hiszpańską, liczyły do 50 ts. m. □ rozległości, lecz dziś po wybiciu się Teksas i Gwatymali, po odpadnięciu do St. Zjedn. Półn. Nowej Kalifornii, tylko ma 30 ts. m. □ i około 7 milionów ludności. Należą do najpiękniejszych krajów w świecie, leżą pod zwrotnikiem północnym na 8 ts. stóp nad morze wzniesione, są bardzo żyzne, i wydają indycht, koszenilę, cukier, złoto, srebro i kamyki, wielce od dzieci i od dzikich ludzi cenione. Pierwotni Meksykanie wyznają religiję katolicką, mówią po hiszpańsku i prowadzą życie europejskie.

Prócz półwyspu Kalifornii, kraje te składają się z 20 Rzeczpospolitych, połączonych na wzór Stanów Północnych z sobą. Gwadalaksara, st. Rzp. Ksalisko, m. największe, liczy bowiem 70 tys. — Meksyk, st. Rzp. t. i. a dawniej całego kraju Meksykańskiego — Veracruz, st. Rzp. t. i. nad zat. Kampesz z cytadellą San Juan de Ulloa, port. 15 ts. — Mérida, 30 ts. st. Rzep. Jukatán — S. Louis de Potosi, st. Rzp. t. i.

Związek Rzeczpospolitych środkowej Ameryki.

Te pięć Rzeczpospolitych, mają przeszło 9 ts. m. □, a 2 miliony mieszkańców. Stanowiły przedtém krainę hiszpańską Gwatemalę. Leżą na południe Meksyku, a na północ Panamy, między oc. Spokojnym i mr. Karaibskim, którego odnogi Honduras i Gwatemalska oblewają je. Kraj górzystszy, i bardziej ogniogórami pokryty, ale jeszcze okwitszy i do kupiectwa sposobniejszy, jak Meksyk. Główniejsze miasta: Nowa Gwatemala, blisko brzegu oc. Spokojnego, gdzie ma port, 50 tys., uniwersytet — Nikaragua, 20 tys. na zachodnim brzegu jeziora t. i. Brzeg ten ma z drugiej strony oc. Wschodni i stanowi tylko 4 mile wązki przesmyk, a że znówu jezioro to rzeką San Juan łączy się z Atlantykiem, wielkie zatem podobieństwo byłoby połączenia obu oceanów, wskroś Ame-

ryki środkowej, gdyby tylko pomieniony przesmyk, nie był zaległy wzgórzami, na 600 stóp wysokimi.

AMERYKA POŁUDNIOWA.

Związek Rzeczpospolitych Kolumbijskich.

Jest ich trzy, a wszystkie są urządzone jak Stany Północne, i mają rozległości 100 ts. m. □ a 600 ts. ludności.

A. Rzp. Nowej Granady. Leży na południe Rzpłitych środk. Amer. i zaczyna się przy odn. Gwatemalskiej. Zabiera przesmyk Panamy, i wstęp z niego do Ameryki Południowej. Oblewa ją oc. Spokojny i mr. Karaibskie. St. Bogota, 30 ts. msz. nad rz. t. i. wpadającą do rz. Magdaleny, której ujście w morzu Karaibskim. Rzeka Rio de Bogota, tworzy wodospad na 560 stóp wysoki.

B. Rzp. Wenezueli. Leży na wschód, w sąsiedztwie Rzp. Nowej Granady, nad mr. Karaibskim St. Karaakas, niegdyś stolica kraju hiszp., tego imienia nad morzem 50 ts. msz. Ten kraj przerywa rzeka Orynoko, która płynie z odnogi And Paryma, na wschód południowy, przez jez. Orynoko, zwraca się ku zachodowi, a wykręciwszy się w kółko na północ, znowu ku zachodowi dąży: wydawszy dwa wodospady, pięćdziesięcią ujściami do Atlantyku wpada. Przedtém kraj ten zwał się Gujaną hiszpańską.

C. Rzp. Podrównikowa cz. Ekuador. Tak zwana, bo jej granica północna leży pod równikiem, jest na południe N. Granady, nad oc. Spokojnym. Dawniej kraj ten nosił imię Kito, dziś tylko tak się mianuje stolica tej Rzpsplitej, licząca 60 ts. msz., i posiadająca uniwersytet.

Kraj tych Rzpsplitych, w czasie odkrycia przez Kolumba, jedném imieniem Kolumbija został nazwany.

Rzeczpospolita Peruwijańska.

Nad oc. Spokojnym, na południe Rzp. Podrównikowej. Ojczyzna skutecznego lekarstwa na febrę, czyli chiny. St. Lima, z portem Kallao, i 60 ts. mszk. Kusko, 45 ts., dawniejsza stolica Inkassów Peruwijańskich.

Rzeczpospolita Boliwijska.

Leży na wschodzie And, i Rzp. Peruwiańskiej, z którą razem nazywała się przed tém Peru, i miała wtenczas 27 ts. m. □, a 1,400,000 ludn. Cokolwiek się z południa na oc. Wschodni wychyla. Dziś ta Rzeczposp. na cześć Boliwara, oswobodziciela Ameryki Południowej z pod jarzma hiszpańskiego, przybrała miano Boliwii.

Kraj ten jest najwyżej w całym świecie położony, ma bowiem nad jez. Tytykaka, najwznieściejszy szczyt And, to jest Newado de Serata. St. Potozi, sławna kopalniami srebra, z 70 ts. msz.

Rzeczpospolita Chilijska.

Na południe Rzp. Boliwijskiej, ciągnie się od strony zachodniej grzbietu And, pobrzeżem oc. wschodniego. Ten kraj ma 3350 m. □ 600,000 ldn. równie w drodze kruszce okwity, jak Peru. Na południu swém ma lud najwaleczniejszy, Amerykańskich Araukanów, który się nigdy Hiszpanom ujarzmić nie dał, a który z Rzeczpospolitą Chilijską sam ochotnie się połączył. St. San Jago 60 tysięcy. — Walparajzo, 30 ts. portowe

Związek Rzeczypospolitych Argentyńskich czyli Rio de la Plata.

Leży na podgórzu wschodnim And z południa Rzp. Boliwijskiej, a częścią południowych brzegów, na Atlantyk się wychyla. Trzyście tych Rzp. z sobą sprzymierzonych, mogą mieć razem koło 40 ts. mil □, i 700,000 ludn. St. Buenos Aires, przy ujściu rz. Srebrnej cz. Platy, 90 tysięcy, dwa porty, jedno z miast najhandlowniejszych.

Rzeka Laplata, Plata cz. Srebrna, na 470 mil długa, składa się z Parany i Paragwaju: pierwsza płynie z północnego zachodu przez Brazyliję, a druga z północy nad granicą wschodnią w Argentynie, gdzie się z sobą łączą, i tworzą rz. Srebrną, która przed samém ujściem z lewego brzegu, zabrawszy z sobą rzekę Urugwaj, do Atlantyku wpada.

Rzeczpospolita Urugwajska.

Na wschodzie rzeki t. i. przy ujściu rzeki Srebrnej, nad Atlantykiem. Jój rozległość liczą blisko na 5 ts. m. □, a ludność do 250 ts. St. Montevideo, 30 ts. przy samém ujściu rz. Srebrnej nad Atlantykiem, port.

Rzeczpospolita Paragwajska.

W samym kącie zejścia się rzek Paragwaju i Parana. St. Assumption, 15 ts. nad Paragwajem.

Patagonija.

Stanowi sam południowy koniec Ameryki Południowej, na południu Rzp. Chilijskiej i Stanów Argentyńskich, ma Atlantyk na wschodzie, a oc. wschodni na zachodzie. Z południa cieśniną Ma-

gielańską oddzielona od wysp Ognistych, na których przylądek Rogowy (Cap Horn).

Odległość jęj od równika, tyleż prawie wynosi, co i stolicy naszych Piastów i Jagiellów, to jest 50, lecz Patagonii jest południowa a północna Krakowa. Mieszkają tu prawdziwi Amerykanie, to jest, Patagonowie, którzy żadnych nie mają miast, i których wzrost jak się teraz okazało, dawniejsi podróżni przesadzili. Rzecz zaś tak się ma: ponieważ Patagonowie mają kadlub dłuższy niż nogi; więc siedzący, daleko wydają się wyżsi, niż są w istocie. Jedynyto lud pierwotny Amerykański, który dotąd niepodległe żyje.

Wyspy Ogniove (Feuerland), zamieszkałe także od ludu Amerykańskiego Peszere, niekiedy tylko przez żeglarzy Europejskich, po zioła na szkorbut są zwiedzane.

Gujana Europejska.

Leży nad brzegami Atlantyku, na wschod Rzp. Wenezuelskięj. Ma ziemię nadzwyczaj płodną, wydającą kawę, cukier, kakao, indycht, ... a choć powietrze nie zdrowe; chciwość obyczajna Europejczyków, tam jednak wlaźła. Jakoż jest ona w posiadaniu trzech narodów: Anglików, którzy zabierają część pograniczną Wenezueli, i mają m. Essekwebo — Hollendrów, którzy osiedli wśród dwóch innych przywłaszczycieli, i mają m. Paramarybo cz. Surynam — tudzież Francuzów, którzy dzierżą pogranicze zachodnie, i mają m. Kajen cz. Cayenne, na przyległej t. i. wyspie. Lecz za to zbiegli Murzyni, jako czujacy, że na drugich pracować nie powinni, w przyległych górach i lasach utworzyli Rzepspl. pod nazwiskiem Maranhon, i napadają swych dawniejszych ciemiężców, oddając im ludzkość za ludzkość.

Brazylija.

Jedyny ten kraj w Ameryce, z imienia tylko jedynowładztwem (monarchiją) będący, a mieniający się cesarstwem, do r. 1821 był posiadłością portugalską. Zabiera resztę krajów południowej Ameryki, i ma 130 ts. mil □, a półszosta mln mieszkańców: zatem koło dwóch trzecich całej Ameryki południowej zajmuje. Jest okwity w złoto, srebro i błyszczące dyjamenty: w indycht, którym się barwi na granat, kawę i cukier, drzewo brazylija cz. fernambuk. Leży nad brzegami Atlantyku: prócz Gujan, które ma od północy, jest naokół samemi Rzppolitemi otoczony. I tak: na północ Rzptą Wenezuelską i N. Granadzką — od zachodu równikową, Peruąską, Boliwijską, Paragwajską, w części Argentyńską i Urugwajską.

Nad granicą jęgo w północnej stronie, tak jak przez Rzptą

Ekwador, przechodzi równik, a jak pogranicze południowe Tybetu, ma najwyższą górę: tak Brazylia ma największą rzekę na świecie. Rzeką tą zowie się Amazonką cz. Maranhon, jest na 730 mil długa, a od przeszło pół do 30 mil szeroka: pruje ten kraj na półkuli południowej, prawie równolegle do równika: bierze początek w głównym grzbiecie And, w Rzp. równikowej i wpada do Atlantyku, dwoma odnogami: przez to tworzy wyspę S. Jana cz. Marajo. O 110 mil od ujścia doznaje przyływu i odpływu morza. Z prawego brzegu wpadają do niej rzeki, prawie tak wielkie jak Dunaj: Ukajale, w Rzp. Peańskiej i równikowej — Madejra, która jako Guapej wypływa w Boliwii — Tapajoz i Tokantin z którą łączy się Araguaja w Brazylii mają początek. Z lewego brzegu najznaczniejsza jest Negro, której źródło na granicy Rzp. Równikowej i Granadzkiej.

Składa się z 18 krain, a dawniej tylko z 4 następujących: 1. Brazylii Wschodniej, gdzie miasta głównejsze są; Rijo Janeiro, st. państwa, 200 ts. msz., portowe — Bahija, dawniej San Salwador, nad zatoką Wszystkich Świętych, 150 ts. port. — Olinda, 60 ts. z portem Fernambuk.

2. Paraguaju, nad górnymi rzekami Paragwaj, Parana i Uragwaj, niegdyś posiadłość zgromadzenia Jezusowego.

3. Kraju Amazonek, nad rzeką t. i. z m. nadmorskiem Para cz. Santa Maria.

4. Gujany, przedtém Portugalskiej, zajmującej przestrzeń kraju, między Gujanami Europejskimi a rz. Amazonką.

Uwaga. Cały Meksyk z Kalifornią i Teksasem, teraz do St. Póln. odpadłmi, tudzież Gwatemala, Suez, Wenezuela, Nowa Granada, Ekwador, Peru, Boliwija, Argientyna i Chili do r. 1810 były w posiadaniu hiszpańskim. W ostatnich latach dopiero powybijały się na wolność.

Indyje Zachodnie.

Składają się przeszło z 350 wysp rozmaitej wielkości, które prócz S. Domingo i Margaryty przy brzegach Wenezueli, są posiadłością europejską. Karaibowie pierwotni mieszkańcy tych wysp, w części wygnani, schronili się na północ południowej Ameryki. Na ich miejsce sprowadzeni z Afryki Murzyni jako niewolnicy, już w osadach angielskich otrzymali wolność. Ziemia ich jest nadzwyczaj urodzajna i wydaje cukier, kawę, bawelnę, indycht, kakao, ryż, gwoździki, pieprz, machoń, tytuń, rośliny lekarskie i farbiarskie, nadto srebro i złote lecz tych kruszców ilość już się przebieierać zaczyna, i dla tego wyspy te u Europejczyków na wartości tracą. Klęską ich są częste uragany i trzęsienia ziemi.

Wielkie Antylle. Największa z pomiędzy Indyj zachodn. wyspa, jest hiszpańska Kuba, bo ma 2 ts. mil □ rozległości. Stolica Hawanna, portowe 150 tysięcy.

Druga po niej, co do wielkości, bo 1850 mil □ wynosząca, jest Rzeczpospolita S. Domingo cz. Hajti (Hispaniola). Do r. 1804 była w posiadaniu francuzko-hiszpańskiem: wtenczas dopiero Murzyni wybili się na wolność i utworzyli Rzpolitą, której Naczelnik Suluk ogłosił się cesarzem, lecz na jak długo? nie wiedzieć. St. Port-au-Prince m. portowe, liczy 25 ts. ldn.

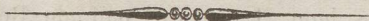
Portoryko, posiadłość hiszpańska, 182 mil □. St. San Juan de Portorico, portowe, 20 tysięcy mieszkańców.

Jamajka należy do Anglików, jest z największych najmniejsza, i ma 270 mil □. St. Kingston z portem, 30 ts. mszk.

Małe Antylle, a z tych wyspy Wirginijskie cz. Panieńskie, które francuzkiemi były. teraz do Danii należą, i znaczniejsze są: St. Thomas, St. Jean, Ste. Croix i t. d. Reszta należy do Anglii.

Do małych Antyll należą jeszcze wyspy Karaibskie, między którymi Martynika i Guadalupa, jest posiadłością Francuzką; kilka innych są Hiszpańskie lub Szwedzkie, a reszta podobnie są Angielskie. Z tych głównejsze są: Dominika, Barbados, Granada, Tabago i Trinidad przy brzegach Wenezueli.

Wyspy Lukajskie czyli Bahama, między którymi jest Gwanahani którą Kolumb najprzód odkrył i nadał jój imie San Salvador. Tylko kanałem Bahama od Florydy oddzielone. Należą także do Anglii.

AUSTRALIJA.

Nowa Holandya czyli ląd stały.

Leży całkiem na południowym półkuli i ma ostatni swój krańiec północny, o 10° od równika odległy, a zachodnie brzegi zajączają się o Borneo Wschodnio-Indyjską wyspę, tudzież o brzeg wschodni Chin. Od północy, wschodu i południa oblewa ją oc. Wschodni, a od zachodu Indyjski. Brzegi jej tylko są w ścisłym znaczeniu znane, i tylko w bardzo małej części przez Europejczyków, mianowicie przez Anglików osiadłe, wewnątrz zaś bardzo mało zwiedzane, jest przez Murzynów całkiem zamieszkane.

Same tylko pobrzeża N. Holandyi, i to nie wszystkie są w posiadaniu angielskiem, i dla tego to wschodnie, Nową południową Walliją (Neu-Sud Wales) zwane. Tam, nad pobrzeże odnogi Botany czyli do Botany-bay, wysyłają Anglicy swych winowajców, i tam nad zatoką Jackson, kilkanaście miast zbudowali. Między temi jest Sidnėj z 20 ts. ludn., Liverpool nad odn. Botany, Newcastle, Carrington i t. d. Od Sidnėj, poprowadzili gościniec przez góry Niebieskie, i założyli przy nim wewnątrz kraju także kilka miast, z pomiędzy których jest Depot i Barthurst. Ziemia tej wyspy urodzajna, i w całej dziewiczości natury. Na północy ma odn. morską Karpentaryja, na wschód mr. Koralowe.

Wyspy większe na oc. Spokojnym.

Nowa Gwinea, największa, bo 11 ts. ma mil □. Północnym brzegiem równika, a południowym prawie się N. Holandyi dotyka. Bardzo mało przez Europejczyków zwiedzana, mniej jak N. Holan-

dyja znana, i dla tego zapewne jeszcze posiadacza nie znalazła. Południowego jednak pobraża cokolwiek już jest przez Anglików zajęte.

Nowa Zelandyja i Nowy-Ulster, na zachód N. Holandyi, posiadłość Angielska, obie mają 3 ts. mil □ rozległości. Stądto pochodzi ów głośny len nowozelandzki.

Van Diemen, na południe N. Holandyi, jest własnością angielską, bo bardzo bogaty, ma 1100 mil □ rozległości.

N. Brytania, N. Kaledonija, przeszło po 300 mil kwadratowych, N. Irlandyja, i t. d.

Kilko i Wielowyspia na oc. Spokojnym.

W pasie gorącym północnym, cz. między równikiem a zwrotnikiem Raka, koleją na wschód idąc, znakomitsze są:

Wsp. Rozbójniczy albo Maryjański, należący do Hiszpanii, tworzy długi szereg wysp z północy na południe. Nazwisko ztąd dostał. że mieszkańcy jego, trudnią się rozbojem podróżnych.

Wsp. Karoliński czyli Nowo-Filipiński, składa się z 500 wysp, i ciągnie się od zachodu na wschód.

Wsp. Sandwichski. Prawie najbardziej ku wschodowi oddalony: północne wyspy ma pod samym północnym zwrotnikiem. Powietrze umiarkowane, ziemia okwita w krajowe i europejskie płody, a mieszkańcy kształtni, przemysłni, bitni i zręczni żeglarze, przez Anglików z europejskim przemysłem oswojeni, od nich też mają chrześcijaństwo. Największa wyspa O w a i h i cz. H a w a i, której rządca zostaje pod władzą angielską, ma 200 mil □. Na niej zginął roku 1779 sławny żeglarz Cook.

W pasie gorącym za równikiem a przed zwrotnikiem południowym:

Kwsp. Salomona cz. Nowej Gieorgii, ma łagodne powietrze, okwitość południowych płodów, a mianowicie chlebowego drzewa i orzechów kokosowych.

Wsp. Śto Krzyzki, w sąsiedztwie tamtego, a w podle Śt. Krzyzkiego klkwsp Hebrydzki. W bliskości niego jest wyspa Manikolo cz. Wanikovo, na której pomnik w 1828 r. wystawiony, na pamiątkę sławnego francuzkiego żeglarza Lapeyrouse, którego okręt w r. 1788 tu się rozbił.

Wsp. Przyjacielski czyli Tonga, ma nazwisko od łagodności mieszkańców.

Klkwsp. Żeglarski, cz. Samona, mieszkańcy odznaczają się zdatnością do żeglugi.

Wsp. Towarzyski cz. Taheiti, francuzki, w niem Ota-

heiti czyli Otaha, jest rajem Australii, ciąga bowiem na niej wiosna, powietrze najłagodniejsze, a okwitość płodów nadzwyczajna, zwierzęta europejskie najlepiej się udają.

Wwsp. Nizki lub Niebezpieczny, w sąsiedztwie tamtego.

Klkwsp. Mendana, najbardziej z poprzedzającym na wschód wysunięty. W nim są wyspy Markiezas, niedawno przyswojone przez rząd Francuzki, na których wslawił się aptekarz-misyjonarz Pritschard i niby-królowa Pomare.

Gdzie właściciel wysp nie wymieniony, znać, że go jeszcze nie ma.

KONIEC.

WYKAZ ALFABETYCZNY

imion własnych w tej książce zawartych.

(Liczby oznaczają strony)

- A.**
- Aachen, 95.
Aalborg, 55.
Aarau, 76.
Aargau cz. Argowia, 76.
Abmedabat, 140.
Abszeron, 145.
Abysynija, 151.
Abo, 116.
Abruzzo, 69.
Achaja, 71.
Achalczyk, 145.
Adel czyli Zeila, 151.
Adelsberg cz. Postojna, 99.
Aden, 145.
Adersbach, 101.
Adryanopol, 74.
Adyga, 34.
Afganistan, 145.
Afryka, 16. 17. 149.
Agram (Zagrzeb), 107.
Ajaccio, 61.
Ajan, 151.
Aix, 60.
Akaba, 145.
Akra, 143.
Akierman cz. Białogród 37.
Akwila, 69.
Akwisgran (Aachen), 95.
Albanija, 74.
Algeryja, 150.
Alkamora, 56.
Alawa, 64.
Alażka, 155.
Alzacya, 60.
Aller, 32.
Allenstein cz. Olstynka 92.
Alepo czyli Halep, 143.
Aleksandrów, 123.
Aleksandryja, 150.
Alicante, 63.
Altmühl, 36.
Altenburg, 83.
Altona, 55.
- Altak cz. Starylog, 99.
Altwasser, 94.
Alessandryja, 65.
Alpy właściwe, 24.
" wschodnie czyli Słowiańskie greckie, 26.
" hercyńsko-karpackie 26.
" krańskie, 25.
" nadmorskie, 25.
" pirynejskie, 27.
" Retyckie, 25.
" skandynawskie, 28.
" szwabskie, 27.
" szorstkie, 27.
" zurajskie, 27.
Alsen, 23. 54.
Altsohl cz. Zwolen, 106.
Alzacya, 60.
Amazonek kraj, 162.
Amberg, 78.
Amboina, 148.
Ameryka, 16. 17. 154.
" północna, 154.
Amersfort, 57.
Amiens, 61.
Ammon, 153.
Amsterdam, 56.
Anatolija, 142.
Anamów, 148.
Anda, 154.
Andaluzya, 63.
Andora, 61.
Andorska rzezcpospłta, 62.
Andros, 71.
Andruszów, 111.
Anhalt księstwo, 83.
Anglia, 50.
Angers, 61.
Angola, 151.
Angora, 143.
Anklam cz. Nakło, 90.
Ankona czyli Jakin, 68.
Ansbach, 78.
Antakia c. Antyochia, 143.
- Antiparos, 71.
Antitarsus, 142.
Antwerpia, 58.
Antylle wielkie, 163.
" małe, 163.
Anvers, 58.
Apeniny, 25.
Apulija, 69.
Arabija, 145.
Aragonija, 63. 64.
Araguaja, 162.
Arad stary i nowy, 36.
Ararat, 144.
Aranhuez, 62.
Archangiel, 110.
Archipelag czyli morze Egejskie, 23.
Argentyńska rzplta, 154.
Argolida, 71.
Arkadyja, 71.
Arnautów, 74.
Arnheim, 57.
Armenija turecka, 144.
" kaukaska, 144.
Arolsen, 82.
Aschaffenburg, 78.
Ascension, 153.
Assumption, 153.
Astrachan, 117.
Asturyja, 63.
Atlantyk, 17.
Ateny, 70.
Attyka, 70.
Augustów, 125.
Augsburg, 78.
Aussig nad Łabem, 101.
Austé, 101.
Austerlitz, 101.
Australija, 164.
Austryja, 97. 107.
Austryackie kraje, 97.
Austryackie arcy ks. 98.
Auszpurg, 78.
Avergne, 60.
Awa, 148.

Awenijon (Avignon) 60.
Azow, 116.
Azowska odnoga, 38. 109.
Azorskie w., 24 153.
Azrek, 152.
Azyja, 16. 17. 139. 142.

B.

Babel Mandeb, 145.
Babilon, 144.
Babcin, 92.
Babienka, 92.
Badajoz, 63.
Baden, 79.
Baden-Baden, 80.
Baden Austry, 80.
Bagdad, 144
Bahama, 163.
Bahija, 162.
Bahri, 151.
Bajrut (Beirut) 75.
Bajonna, 60.
Baka, 145.
Bakczyseraj, 116.
Bałkan, 74.
Bałta, 113.
Balear, 23.
Baltimore, 157.
Bałtyk (morze Zachodnie),
23.
Bamberg, 78.
Banda, 148.
Baniałuka, 75.
Bannat, 98.
Bar, 37. 113.
Barbados, 163.
Barcelona, 63.
Barcin cz. Bartenstein, 92.
Barcień cz. Bartenau, 92.
Bardziejow, Bardyjów, Bar-
field, 36.
Bari, 69.
Barmen, 95.
Baroda, 147.
Barut, 78.
Bartenstein c. Barcin, 92.
Barthurst, 164.
Bassora, 144.
Bastia, 61.
Bautzen, (Budyszyn), 85.
Bat, 52.
Batawija, 148.
Bawaryja, 77.
Bazylea (Basel), 77
Beelitz cz. Bielica, 89.
Bellfast, 52.
Belfort, 52.
Belgija, 57.
Belgrad (Białogród), 36. 75.
Belgrad czyli Carlsburg
36. 107.
Belowar cz. Balowar, 107.

Beludzystan, 145.
Belt wielki, 24.
„ mały, 24. 54.
Benatki lub Mletki czyli
Wenecya, 66.
Benares, 147.
Bender, 37. 115.
Benewent, 69.
Benin, 151.
Bengal, 146.
Beocya, 71.
Berberyja, 150.
Berdyczew, 113.
Berechy czyli Brzegi, 106.
Berezyna, 38. 112.
Bergedorf, 86.
Bergamo, 66.
Bergen (Górsko), 54. 87.
Bermudy, 156.
Beringa, 155
Berlin, 89.
Bern, 76.
S. Bernarda, 25.
Berno c. Brünn, 101.
Bernburg, 84.
Besanson, 60.
Bessarabija, 115.
Betleem, 144
Bestercze cz. Bistirz, 107.
Biała, 74.
Biała cz. Bitte, 54. 94.
Biała, 122.
Biała cerkiew, 106. 113.
Białogród, 107.
Białogród cz. Belgrad, 75.
Białogród czyli Akierman
110. 115.
Białogród czyli Stulweis-
senburg, 106.
Białowar cz. Belowar, 107.
Białoleka, 123.
Białyszczyt (Białogóra,
Montblanc), 65.
Białystok, 111.
Biebrza, 118.
Bielany, 123.
Bielawy cz. Bielau, 94
Bielitz cz. Bielica, 89.
Bieszczady czyli Bieskidy,
26.
Bilak cz. Villach, 99.
Biberich, 81.
Bilbao, 64.
Bilgoraj, 121.
Biledulgieryja, 152.
Bingen, 80.
Birkenfeld, 85.
Birmanów, 147
Birmingham, 52.
Bischofsburg, 92.
Bischofstein, 92.
Bischofswerder czyli Bi-
skupice, 92.

Biskaja, 62. 64.
Biskajska odnoga, 62.
Biskupice nad Łania, 92.
Biskupice nad Ossą, 91.
Bielany pod Warszawą, 123
Bielany pod Krakow, 103.
Bielica cz. Beelitz, 89.
Bielawy cz. Bielau, 94.
Biese (Pyża) 87.
Bielefeld, 95.
Bielsk cz. Bielitz, 102.
Bistirz cz. Bestercze, 107.
Bizancyum, 73.
Blois, 61.
Bobra rz., 89.
Bobra cz. Biebra, 94.
Bobrowniki, 125.
Bobrujsk, 38. 112.
Bochnia, 103.
Bodrog, 36.
Bog (Boh), 37.
Bogota, 159.
Bogumin c. Oderberg, 102.
Bolesław, 74.
Bolesławice czyli Bunc-
lau, 94.
Boliwija, 154. 159.
Bombaj, 147.
Bona, 150.
Bononija cz. Bologna, 68.
Bonn, 95.
Bordeaux, 60.
Borodino, 110.
Borgu, 152.
Bornholm, 23. 54.
Borneo, 146.
Boromejskie wyspy, 65.
Bosfor (Konstantynopoli-
tańska ciąsnina, 24
Bosna, 75.
Bosnija, 74.
Boston, 157.
Botnicka odnoga, 116.
Botany-bay, 116.
Boulogne, 61.
Bourbon-Vandé, 61.
Bourges, 61.
Bourgos, 62.
Brabancyja holenderska,
57.
Brabancyja belgijska, 58.
Bračlaw, 37.
Brailów, 74.
Brandenburg (Bronibór)
32. 89.
Brandenburg. margraf. 96.
Braniewo czyli Brauns-
berg, 89.
Brańsk, 38. 111,
Braunów (Braunau), 99.
Braunenberg (Braniewo) 91.
127.
Braszów c. Kronstadt, 107.

- Brazylia, 161.
 Brda, 31.
 Breda, 57.
 Bregentz, 99.
 Brema, 85.
 Bremańska Rzpłta, 85.
 Brescia, 66.
 Breslau cz. Wrocław, 93.
 Brześć litewski, 112.
 Brześć kujawski, 123.
 Bretanija, 61.
 Brest, 61.
 Brighthon, 52.
 Bristol, 52.
 Bród, 107.
 Brody, 38. 103.
 Brodnica cz. Strasburg, 91.
 Bromberg cz. Bydgoszcz, 93.
 Broniborz czyli Branden-
 burg, 89.
 Brügge (Bruges) 58
 Brünn cz. Berno, 101.
 Bruck cz. Most, 58 99
 Brunów (Braunsberg) 92.
 Brunów cz. Braunau, 99.
 101.
 Brunszwik, 85.
 Brussa, 142
 Bruxela, 58.
 Brytanija wielka, 50.
 Brytańskie g. 25
 Brzesce czyli Rann, 99
 Brzeżany, 103.
 Brzeziny, 123.
 Brzeznica, 134.
 Brzeźno, 106.
 Brzeźlawa czyli Lunden-
 berg, 35 101
 Brzetysława, 138.
 Buchara 142
 Bucharya, 140.
 Bucko, 90.
 Buczac, 37. 103.
 Buda czyli Offen, 105.
 Budiseis cz. Budziejowice
 czeskie, 100
 Budwitz cz. Budziejowice
 morawskie, 101.
 Budyzyn (Bautzen) 32.
 85.
 Budzryn, 105.
 Buenos Aires, 160.
 Bug, 30.
 Bukarest, 75.
 Bukowiec (Lubeka), 86.
 Bukowina, 102.
 Bulgarya, 74.
 Burbon, 153
 Burges, 61.
 Burgos, 62.
 Burgundya, 60.
 Busk, 120.
 Butanu, 146.
 Bychacz, 75.
 Byczyna cz. Pitschen, 94
 Bydgoszcz cz. Bromberg,
 93.
 Bystrzyca sas, 106
 Bystrzyca, 75
 Bystrzyca czyli Neuschl,
 35 106
 Bystrzyca czyli Windisch-
 Jeistriz, 99
 Bytom, 90.
C.
 Caen, 61.
 Cagliari, 65.
 Calais, 61.
 Calmar, 54.
 Cambrai, 61
 Cambridge, 52.
 Cammin (Kamień), 86.
 Campo Formio, 66
 Canstadt, 79.
 Cap-Horn (przyład. Ro-
 gowy) 161
 Capo d'Istria, 100.
 Capland, 151.
 Capstadt, 151.
 Carogród, 71
 Carlsbad, 101.
 Carlsburg cz. Belgrad, 36.
 107.
 Carlskrona, 54.
 Carlstadt czyli Karłowiec,
 107.
 Carrara, 66
 Carrington, 164.
 Casale, 65.
 Castua cz. Kustawa, 100.
 Cattaro cz. Kotar, 100
 Cayenne cz. Kajen, 161
 Cecora cz. Czoczora, 75.
 Cefalonija, 24. 70.
 Cejlon, 148.
 Celebes, 147.
 Celeje cz. Cylli, 99.
 Celle, 87.
 Celejowiec (Klagenfurth),
 99.
 Ceuta, 150.
 Cerknickie jez. 99
 Cerigo, 70
 Cermania, 100.
 Cesena, 68.
 Cetynia, 74.
 Chabowa (Hawel), 32. 89.
 Chabów (Havelberg) 32.
 89.
 Chaldejca, 144.
 Chalou, 60.
 Chamberry, 65.
 Chamouny, 65.
 Chana, 144.
 Charków, 109.
 Charleston, 113
 Chalou, 60.
 Charlottenburg, 89
 Charlottenbrunn, 94
 Chatillon, 59
 Chateauroux, 61.
 Cheb, 101.
 Chelm, 121
 Chelem (Hela), 91.
 Chelmno (Culm), 91.
 Chelmża (Culmsee) 91.
 Chemnitz (Kamieniec), 85.
 Cherboung, 61.
 Chęciny, 119.
 Cherson, 113.
 Chester, 52.
 Chicha (Jesso) 140.
 Chilijska Rzpłta, 160.
 Chimborazo, 154.
 Chiny, 140
 Chiva, 142
 Chocim, 112 113.
 Chojnice (Konitz) 91
 Choszcz c. Landsberg, 89,
 Christburg cz. Dzierzgon.
 127.
 Christianija, 54.
 Christiansand, 54.
 Chrobaci, 135.
 Chrudim, 100.
 Ciepla cz. Tepla, 36.
 Cieplica, 75.
 Cieszyce cz. Teplitz, 101.
 Cieszyń cz. Teschen, 102.
 Cimborazo, 154.
 Cincinnati, 158.
 Cissa cz. Theiss, 36.
 Cita nowa czyli Nowe
 Miasto, 100.
 Civita Vecchia, 68.
 Clausenburg czyli Kołosz,
 107
 Clermont, 60.
 Clenzenze cz. Kłońsko, 87.
 Cleve, 96
 Cmielów, 120.
 Coblenc (Confluentes), 95.
 Colberg cz. Kołobrzeg, 90.
 Colonia agripina czyli
 Cöln, 95.
 Cöln cz. Kolonia, 95
 Cosel cz. Koźle, 94.
 Comorin, 146.
 Compiègne, 59.
 Compostella, 63
 Corck, 52.
 Côt d'or (pagór złoty), 78.
 Cöslin cz. Koźlin, 90.
 Cotopaxi, 154.
 Cremona, 66.
 Cremmen cz. Krzemień, 89.

Crossen cz. Krosna, 89.
 Culm cz. Chełmno, 91.
 Culmsee cz. Chełmża, 91.
 Cwików cz. Zwikau, 85
 Cyców cz. Syców, 94.
 Cylicyja, 142.
 Cypr, 143.
 Czaba, 106.
 Czandernagor, 146.
 Czernica, 100.
 Czarnogórcy, 74.
 Czarne morze, 23.
 Czarnowoda, 74.
 Czarnolesie, 120.
 Czarnolesie (Schwarzwald)
 27.
 Czartyrn (Malborg, Ma-
 rienburg, 91.
 Czeslau cz. Kollin, 100.
 Czeskie królestwo, 100
 Czeskie góry (Böhmer-
 wald) 25.
 Czeski naród, 97. 137.
 Czechryń, 113.
 Czegléd, 106.
 Czeremoszy, 113.
 Czewo cz. Dirschau, 75.
 91.
 Częstochowa, 124
 Czernica, 69.
 Czerniechów, 38.
 Czerniowce, 102.
 Czersk, 123.
 Czerwińsk, 125.
 Czeżewo, 91.
 Czoczora cz. Cęcora, 75.
 Czortków, 102.
 Czuchońcy, 116.
 Człopy czyli Schloppe, 91.
 Człuchów czyli Schlochau
 127.

D.

Dacca, 147.
 Dagiestan, 145.
 Dalewice czyli Dahlwitz,
 90.
 Dalmacyja czyli Dołmaty,
 74. 100.
 Damaszek, 143.
 Damietta, 150.
 Danenberg cz. Wojków, 87.
 Danija, 54.
 Danowice czyli Denewitz,
 89.
 Dardanelska cieśnina (He-
 lespont), 24.
 Darkian cz. Darkemen, 94.
 Darmstadt, 80.
 Daryja, 150.
 Daszów cz. Dassów, 87.
 Dąbrowica, 75.

Dąbrowno (Gilgeuburg),
 92.
 Debreczyn, 106.
 Decczyn cz. Tetschen, 101
 Delfinat, 60.
 Delhi, 147.
 Delta, 150.
 Demmin cz. Tymin, 90.
 Dendes cz. Gyöngös, 106.
 Derpt cz. Dorpat, 116.
 Derbent, 145.
 Depot, 164.
 Devenport, 52.
 Deutsch Eylau cz. Hów, 91.
 Deutsch Krone cz. Wałcz,
 91.
 Desawa cz. Dessau, 84.
 Desna, 38.
 Dęblin, 122.
 Diakowar czyli Dziakowo,
 107.
 Diarbekir, 144.
 Dieppe, 61.
 Dijon, 60
 Dijoliba cz. Issa, 152.
 Dirschau cz. Czczew, 91.
 Dniepr, 37.
 Dniestr, 37.
 Dobra Soła (Halle) 83. 90
 Dobra, 106.
 Dobre, 123.
 Dobrydzień (Gutentag), 95.
 Dobryłuk, 90.
 Dobroczyń cz. Debreczyn,
 106
 Dobrownik, 100.
 Dobrzyń, 125.
 Dobrzyń nad Drwęcą, 125
 Dołęga cz. Tolense, 88.
 Dominika wyspa, 162.
 Domysłów c. Domsław, 94
 Don, 38.
 Donauwörth, 78.
 Donnaj czyli Magkhaum,
 148.
 Doniec, 38.
 Dordonija (Dordogne), 33.
 Dorpat, 116.
 Dortmund, 95.
 Dortrecht, 57.
 Dower, 52.
 Doubs, 60.
 Drawa cz. Draa, 35.
 Drazno czyli Elbląg, El-
 bing, 91.
 Drwęca, 31.
 Drezno cz. Dresden, Dre-
 zdany, 84.
 Drezdenko cz. Driesen, 89.
 Driburg, 95.
 Drohiczyn, 112.
 Drohobuz, 37. 111.
 Drontheim, 54.

Driesen cz. Drezdenko, 89.
 Duab, 146.
 Dub, 34
 Dubica, 107.
 Dubienka, 121.
 Dublin, 52.
 Dubno, 113.
 Dubrownik czyli Raguzza,
 100.
 Duero, 34.
 Dunaj, 34.
 Dunajec, 30.
 Dunkierka, 61.
 Düsseldorf, 95.
 Deutsch Eylau czyli Hów,
 91
 Dworzec cz. Hof, 101.
 Dynaburg, 115.
 Dziakowo czyli Diakowar,
 107.
 Działdowo c. Kreutzburg,
 92.
 Działdowo cz. Soldau, 92.
 Działoszyn, 124.
 Dziewina czyli Magdeburg,
 84. 90.
 Dzierżoń cz. Christburg,
 91.
 Dźwina północna, 28,
 Dźwina zachodnia (Duna
 drugowa) 28.
 Dźhol, 141.
 Dźumna, 147
 Dźurdzewo, 75.

E.

Ebersbach, 85.
 Ebro, 34.
 Edinburg, 52.
 Egier cz. Ohrza, 101.
 Egiejskie morze, 71.
 Egina, 71.
 Egipt, 149.
 Egyros cz. Negrepont, 71.
 Ehrenbreitstein, 95.
 Eidera, 54
 Eisleben, 90.
 Eisenach, 83.
 Eisenburg cz. Żelazne mia-
 sto, 106.
 Ekuador, 154. 159.
 Elba, 31. 67.
 Elberfeld, 95.
 Elbląg, 91.
 Elbogen cz. Łokieć, 101.
 Elstera biała i czarna, 32.
 Elwagen, 79.
 Elvas, 64.
 Ełk cz. Lych, 92.
 Emden, 87.
 Ems, 32. 81.
 Ens cz. Enza, 35. 98.

Eperies cz. Preszów, 106.
Epir, 74.
Erie, 155.
Erfurt, 90.
Erlangen, 78.
Erlau cz. Jagier, 106.
Erywan, 145.
Erzerum, 144.
Eskurial, 62.
Esseg cz. Osiek, 107.
Essekwebo, 161.
Esslingen, 79.
Estonija, 116.
Estremadura, 62.
Etna, 25.
Etruryja, 67.
Etyopskie m. 149.
Etyopija, 149.
Eubea, 71.
Eufrat, 144.
Europa, 17.
Europejskie kraje i ludność
20. 43 44
Eutin, 85.
Eylau pr. Rowo, 92.
Exin czyli Keynia, 33.

F.

Faenza, 68.
Falster, 54.
Faroc, w. 23.
Fenicja, 143.
Fer, 153.
Ferajo, 67.
Fernando del Po, 153.
Ferrara, 68.
Fernambuk, 162.
Feuerland czyli wyspy
ogniowe, 161.
Fez, 150.
Fijonia, 54.
Filehne, 93.
Filekon, 138.
Filipopol, 74.
Fińska, Finlands. odnoga,
39. 109. 116.
Finowa, 32.
Fired (Füreth), 36.
Fischhausen, 91.
Fiume, 100.
Flandryja, 58.
Flatow cz. Złotowo, 91.
Flensburg, 55.
Florecyja, 67.
Foggia, 69.
Fokia daw. Focyja, 142.
Foix, 62.
Fontainebleau, 59.
Forli, 68.
Francya, 58.
Frankfort nad Odrą, 89.
Frankfort nad Menem, 82.

Frat cz. Eufrat, 144.
Fravenburg czyli Narzyce,
92.
Freiberg, 85.
Freiburg szwajc, 76.
" badeński, 79
" śląski, 94.
Freisach cz. Mrzeże, 99.
Freystadt cz. Kisielica, 91.
Fridericyja, 55.
Friedau (Ormoż), 21.
Frisch-Haff (Świeża), 91.
Frische Neherung, 91.
Fulda, 82.
Frygija, 143.
Fryzyja, 57.
Fürth, 78.
Fünf-Kirchen czyli Pię-
ciuch, 106.
Futszen, 78.

G.

Gaeta, 69.
Galacz, 75.
Galata, 73.
Galicja, 63. 102.
Gallen, 61.
Gallileja, 143.
Gambija, 151.
Gandawa, 58.
Ganges, 140.
Gardzin czyli Schönberg,
91.
Garon, 58.
Garonna, 33.
Gaskonija, 60.
Gastein, 98.
Gatsch cz. Halicz, 106.
Gdańsk cz. Danzig, 90.
Geldryja, 57.
Genazaret, 143.
Genewa, 76.
Genua, 65.
Gera, 83.
Gesau cz. Jezów, 92.
Getynga, 81.
Gibraltar, 52. 150.
Gibralt. cieśnina, 24.
Gieldryja, 57.
Gilgenburg cz. Dąbrowno,
92.
Giesen, 80.
Gielnu, 81.
Gizeh, 150.
Glasgów, 52.
Glatz, 94.
Glauchau cz. Głochów, 85.
Glina, 107.
Gliwice cz. Gleiwitz, 94.
Glocester, 52.
Glogau cz. Głogow, 94.
Glückstadt, 55.

Głochów, 85.
Głogów, 94.
Gniew cz. Mewe, 91.
Gniewoz, 93.
Goa-Diu, 146.
Godawera, 147.
Golcow cz. Golzow, 89.
Goldynga czyli Kuldyn-
ga, 115.
Golkonda, 147.
Gołdap' czyli Goldapp, 92.
114.
Gołdapija, 136.
Gombin, 123.
Gomora, 144.
Gondar, 152.
Gorkum, 57.
Görlitz cz. Zgorzelec, 94.
Górsko cz. Bergen, 87.
Góry auwergueńskie, 28.
" czeskie, 26.
" frankońskie, 27.
" hercyńskie, 26.
" kruszcowe czyli Ru-
dne, 27.
" morawskie, 27.
" niebieskie, 164.
" olbrzymie czyli Ker-
konosze, 27.
" Rhoengebirge, 27.
" seweńskie, 27.
" Seigerwald (las pio-
nowy), 27.
" skandynawskie, 25.
" świerczyńskie (Fich-
telgebr), 27.
" taunusowe, 27.
" turyngijskie, 27.
Görzke, 90.
Górzycza lub Goryca, Görz
99.
Goslar, 87.
Gostynin, 123.
Gotha, 83.
Gottorp, 55.
Gothenburg, 54.
Gradiska czyli Grodzisko,
99.
Gran cz. Ostrychom, 36.
105.
Granada, 63. 159.
Graudenz, 91.
Gran Sasso, 69.
Granica czyli Weiskir-
chen, 101
Grätz czyli Grodziec nie-
miecki, 99.
Greycja, 70.
Greenwich, 52.
Greifenberg, 102.
Greninga, 57.
Grenlandyja, 54.
Grenoble, 60.

Grochów, 123.
 Grodno, 111.
 Grodek czyli Spremberg, 32. 90.
 Grodziec niemiecki czyli Grätz, 99.
 Grodziec Słowiański czyli Windisch-Fejstritz, 99.
 Grodzisko, 120.
 Grodzisko czyli Gradiska, 101.
 Grodziszczce czyli Gradzi-ska, 99.
 Grodziszczce czyli Hradiseh, 101.
 Gross-Wardein cz. Wielki Warad, 106.
 Gruda cz. Grudda, 100.
 Grudziąż czyli Graudenz 91.
 Gruzja, 145.
 Grüaberg cz. Zielona gó-ra, 94.
 Güns cz. Kisek, 106.
 Gwadyjana, 34.
 Gwadalkwiwir, 34.
 Gwadalaxara, 158.
 Gwadelupa, 163.
 Gwanahami, 163.
 Gwatymala, 158.
 Gwinea, 151.
 Gwinejskie wyspy, 153.
 Guapej, 162.
 Gubin (Guben), 89.
 Gujana, 60. 159.
 " europejska, 162.
 " ameryk. 162.
 Guipuscau, 163.
 Gumienne, 106.
 Guten-berg, 100.
 Gutentag, czyli Dobry-dzień, 95.
 Guzzerat, 146.
 Gückow, 90.
 Gyönges czyli Dendes, 106.

H.

Haarburg, 87.
 Hadziacz, 113.
 Haga cz. Haye, 56.
 Hainan, 141.
 Halberstad, 90, 115.
 Halicyja, 102.
 Halicz, 37. 102.
 Halle czyli Dobra Soła 83. 90.
 Halep cz. Alepo, 143.
 Halifaks, 156.
 Hamm, 95.
 Hampshire, 157.
 Hamburg cz. Kamień, 86.
 Hanau, 82.

Hanower, 85. 87.
 Harlem, 56.
 Hatwan, 106.
 Hawai, 165.
 Hawanna, 36, 163
 Havel cz. Chabów. 89.
 Havelberg czyli Chabo-wo, 89
 Hayti, 163.
 Hebrydzkie wysp. 165.
 Hechingen, 79.
 Heidelberg, 79
 Heilbronn, 79
 Heiligenbeil, 92.
 Hekla, 23.
 Hela cz. Chełem, 91.
 Helena w. 153
 Helespont, 24.
 Helgoland, 23.
 Hellada, 70.
 Helsingfors, 116.
 Helsingoer, 55.
 Herat, 145
 Hercogowina, 74.
 Herkulanum, 69.
 Hermopolis, 71.
 Herrmanstadt czyli Sibir, 107.
 Hernat, 36.
 Hernhut, 85.
 Hersfeld, 82.
 Herzogenbusch, 57.
 Hessay Darmstad. 80.
 " Homburskie, 81.
 " Kasselskie, 80.
 Hildesheim, 87.
 Hildburghausen, 83
 Himalaj, 141.
 Hindostan, 146
 Hirschberg, 94.
 Hiszpanija, 62.
 Hoangho, 141.
 Hohenlinden, 78
 Hohen-mauth cz. Wysokie myto, 101.
 Hohenzollern - Hechingen, 79.
 Hohenzoll. Sigmaringen. 79.
 Hof cz. Dworzec, 101.
 Hoff, 78.
 Hojerswerda czyli Woje-recy, 138.
 Holland pr. czyli Pasłęk, 92
 Hollandya czyli Nidrlan-dy, 56
 Holsztyn, 54. 77.
 Holsztyn Oldenbur. 85
 Holzacyja, 55.
 Homburg, 81.
 Horeb, 145.
 Horn cz. Róg, 99.

Horyń, 112.
 Horodło, 121.
 Hradisch czyli Grodziszczce, 101.
 Hron czyli Gran, 36.
 Hrubieszów, 121.
 Hudson, 157
 Hull, 52.
 Humań, 37. 113
 Huroń, 155.
 Hyderabad, 147.
 Hydra, 71.

J.

Jablonka, 102.
 Jablonków, 102
 Jägendorf, 102.
 Jagodzina, 75
 Jagier cz. Erlau, 106.
 Jakin cz. Ankona, 68
 Jakutsk, 140.
 Jałownik, 75.
 Jamajka, 163.
 Janina, 74
 Janów, 122.
 Jantsekiang, 141.
 Japonija, 139.
 Jarosław w Galicyi, 103.
 Jarosław w Ros, 110.
 Jasionowec czyli Jaszeno-wacz, 99.
 Jasło, 103.
 Jassy, 36. 75.
 Jawa, 148.
 Jawór cz. Jauer, 94.
 Jczyl, 142.
 Jeddo, 140.
 Jędrzejów, 120.
 Jędrnychów - Grodziec czyli Neuhaus, 100.
 Jekatarynosław, 37. 112.
 Jelgawa cz. Mitawa, 115.
 Jena, 83
 Jenisej, 140.
 Jerichów, 90.
 Jeuzalem, 144.
 Jesso (Chicha) 140
 Jetzel cz. Jeża, 87.
 Jezioro Błotne, Balaton, Platen, 39
 Jezioro Gopło, 39.
 " Genewskie, 39.
 " Kaspijskie, 39.
 " Konstańskie czyli Bregien, 39.
 " Ladoga, 39
 " Onega, 39.
 " Magiore, 39.
 " Como, 39.
 " Garda, 39.
 " Neuchatel, 39.
 " Nezyder, 39.

Jezioro Pejpus dawniej
 Czudskie, 39.
 Jeżów cz. Gesau, 92.
 Iglawa cz. Iglau, 101.
 Ikwia, 113.
 Illyryja, 74.
 Illury, 99.
 Hawa cz. Eylau, 92.
 Iłów cz. Dtsch Eylau, 91.
 Imbro, 75.
 Ina cz. Jnn, 35
 Indus cz. Ind. albo Sind,
 146.
 Indyje przedangesowe, 146
 „ zagangesowe, 147.
 „ wschodnie, 148.
 „ zachodnie, 148.
 Indyjskie mr., 146
 Infanty, 114.
 Infiants. odn. 114
 Ingolstadt, 78.
 Inowrocław, 93.
 Inspruk, 99.
 Instruć czyli Insterburg,
 92.
 Joachimskie doły cz. Jo-
 achims-Thal, 100.
 Jońska rplta, 70.
 Jordan, 143.
 Irak - Arabi i Aldzeziras,
 144.
 Iran, 145.
 Irlandyja, 52.
 Irkutsk, 140.
 Irtysz, 140.
 Ipl, 36.
 Ipuć, 111.
 Ipuza cz. Ips, 35
 Ischl, 99.
 Islandyja, 54.
 Isl de France, 59, 153.
 Issa cz. Djoliba, 64.
 Isonso cz. Socza, 99.
 Ispahan, 145.
 Istryja, 24, 104.
 Itaka cz. Teaki, 70.
 Italija, 24.
 Judea, 143.
 Jukatan 158.
 Jung-Bunzlau, Młody Bo-
 lasławiec, 100.
 Junn de Ulloa, 158.
 Jutlandyja, 24, 54.
 Iwanówka, 112.
 Iwia, 114.
 Iwonicz, 103.
 Izara, 35.
 Izmail, 115.
 Iznik, 142.
 Iznikmid cz. Nikmid, 143.

K.

Kabile, 150.

Kabra, 152.
 Kabul, 145.
 Kadyx, 63.
 Kaferyja, 151.
 Kagielnika cz. Kuanduka
 115.
 Kahirow, 150.
 Kajen cz. Cayenne, 161.
 Kajserlautern, 79
 Kakao, 145.
 Kalabrya, 69
 Kaleń cz. Kalden, 68
 Kalden cz. Kaleń, 88.
 Kaletańska cieś., 24.
 Kalifornija, 154.
 Kalkuta, 147.
 Kalisz, 124.
 Kallao, 159.
 Kałmuki, 140
 Kalwaryja, 125, 144.
 Kaługa, 110.
 Kama, 117.
 Kambojja, 148.
 Kamczatka, 140.
 Kamień cz. Kammin, 90.
 Kamień cz. Kamieniec, 86.
 Kamieniec, 113.
 Kamieniec czyli Chemnitz,
 85.
 Kamieniec Podolski, 37.
 Kamieniec czyli Stein-am-
 anger, 106.
 Kamienna, 31.
 Kamięnsk, 124.
 Kamnik cz. Stein, 99
 Kampanija, 69.
 Kanada, 155.
 Kanał La Manche, 22 58.
 „ S. Jerzego, 22
 „ Marmora, 23
 Kanaryja, 153.
 Kanaryjsk. wysp. 153
 Kaniów, 37, 112.
 Kaniza czyli Kiskanisa,
 106, 36.
 Kandehar, 145.
 Kandyja, 75.
 Kanton, 76, 141.
 Kantszeu, 99.
 Kapadocyja, 142.
 Kapolna, 106.
 Kapua, 69.
 Karaibskie m. 154.
 Karaibskie w. 155
 Karakas, 159.
 Karakitaj, 140.
 Karłowice czyli Karlstadt,
 107.
 Karłowice cz. Karlowitz,
 107.
 Karolowe-wary cz. Karls-
 bad, 101.
 Karlsburg cz. Belgrad, 107.

Karlsruhe, 79, 115.
 Karolina, 165.
 Karniola, 99.
 Karniów czyli Jägerndorf,
 102.
 Karmel, 143.
 Kark czyli Kwarnero, 26.
 99, 107.
 Karpaty małe i wielkie
 26.
 Karpowka czyli Wisła sta-
 ra 30.
 Karyntyja, 99.
 Kartagena, 63, 150
 Kaschau c. Koszyce, 106.
 Kaspjijskie m. 38.
 Kassel, 82.
 Kastawa, 99.
 Kastylja, 62.
 Kaszimir, 146.
 Katalonija, 63.
 Katanea, 69.
 Kategat, 53.
 Katmanda, 146.
 Kaukazyja, 140.
 Kaukazkie góry, 25.
 Kawarra, 152.
 Kawernik czyli Kurzątnik
 91.
 Kazań, 109, 117.
 Kazimierz, 121.
 Kcynia c. Exin, 93.
 Keczkemet, 106
 Kehl, 80.
 Kepno, 93.
 Kelat, 145.
 Kerisonte, 143.
 Kiachta, 140.
 Kiel, 55.
 Kielce, 119.
 Kiestrzyń cz. Küstrin 89.
 Kies cz. Ceze lub Wenden
 115.
 Kijów, 37, 112.
 Kilija, 115.
 Kingston, 163
 Kircholm, 115.
 Kis Kanisa c. Kaniza, 106
 Kisek cz. Güns, 106.
 Kistelice cz. Freistadt, 91.
 Kissingen, 78.
 Kiszyniew, 37.
 Kitajgród, 110.
 Kito, 159.
 Kiusiu, 140.
 Klagenfurt cz. Celejowice,
 99.
 Klamza, 118.
 Kloczma, 110.
 Klucz, 75.
 Kluszyn, 111.
 Klajpeda cz. Memel, 92.
 Kłeck, 111.

- Kłodsko c. Glatz, 94.
 Kłonsko cz. Clenze, 87.
 Knin, 100.
 Knyszyn, 112.
 Koblenc, 81. 95.
 Koburg, 80.
 Kochinchina, 148.
 Kock cz. Gützkow, 90.
 Koczubej, 113.
 Koimbra, 64.
 Köln cz. Kolno, 89.
 Kolin cz. Czeslau, 100.
 Kolne cz. Koln, 32.
 Kolno, 125.
 Kolonija, 95.
 Kolmar, 60.
 Kolumbija, 159.
 Kolo, 124.
 Kołobrzeg cz. Colberg, 90.
 Kolomyja, 102.
 Kołosz cz. Clausenburg, 36. 107.
 Komorno, 105.
 Komorowo, 91.
 Konge, 54.
 Kongo, 152.
 Konitz cz. Chojnica, 91.
 Konjeh, 143.
 Königsberg cz. Królewiec 92.
 Königgrätz cz. Królówjéj grodziec, 100.
 Königstein, 84.
 Köthen, 84.
 Konin, 120, 124.
 Konotop, 113.
 Konotopy, 94.
 Końskie, 120.
 Kopar cz. Capo d'Istria, 100.
 Kopenhaga, 55.
 Konstancja cz. Kostnitz, 80.
 Konstantynopol, 73.
 Konstancya, 150.
 Korbach, 82.
 Korczyn, 120.
 Korduba, 65.
 Kordyljer, 154.
 Korea, 140.
 Korfu, 23. 70.
 Koromandel, 146.
 Korona cz. Kronstadt 107.
 Korsyka, 23, 61.
 Kortryk cz. Cortrai, 58.
 Korutany, 99.
 Korutanie czyli Słoweńcy 99.
 Korynt, 21.
 Koryntida, 71.
 Korzec, 113.
 Kosobud cz. Kottbus, 32. 90.
 Kościelne państwo, 67.
 Kościółowo, 74.
 Kostur cz. Kestrie, 133.
 Koszyce czyli Kaschau, 36. 106.
 Kotor cz. Kattaro, 100.
 Kowno, 115.
 Kozle cz. Kosel, 94.
 Kozlin cz. Köslin. 90.
 Krajanka czyli Krajanke, 91.
 Krain cz. Krainburg, 99.
 Kraina, 99.
 Kraków, 103.
 Kragujewiec, cz. Krusze-
 wa, 62. 75.
 Krasnystaw, 121.
 Krefeld, 95.
 Kremnica czyli Kremnitz 106.
 Kremlin, 110.
 Krems cz. Kremze, 99.
 Kresin cz. Kromierzysz, 101.
 Kroacyja, 103, 107.
 Królewiec cz. Königsberg, 92.
 Królówjéj Grodziec czyli Königgrätz, 100.
 Kromołów, 31.
 Kromierzysz czyli Kresin 35. 101.
 Krosna cz. Krossen, 89.
 Krosno, 121.
 Kronstadt cz. Koruna, 107.
 Kronstat, 110.
 Krotoszyn, 93.
 Kropkowie cz. Kropnitz, 94.
 Krupina c. Krapina, 106.
 Kruswica, 93.
 Kryłów, 121.
 Krym, 116.
 Krzemień czyli Kremmen, 89.
 Krzemieniczuk, 37.
 Krzemieniec, 113.
 Krzepice, 124.
 Krzesław, 115.
 Krzeszów, 121.
 Krzeszowice, 104.
 Ś. Krzyż czyli St. Croce, 99.
 Ksalisko, 158.
 Kuanduka cz. Kagelnika, 146.
 Kuba, 163.
 Kuban, 109.
 Kudak, 113.
 Kudowa, 94.
 Kujawy, 123.
 Kuldjga czyli Goldjnga, 115.
 Kurlandyja, 114.
 Kurnik, 93.
 Kurzątnik c. Kauernik, 91.
 Kusko, 159.
 Kutahija, 142.
 Kutno, 123.
 Kutnagóra cz. Guttenberg 100.
 Kwebek, 156.
 Kwidzyn c. Marienwerder, 91.
L.
 Labiawa cz. Labiau, 114.
 Labrador, 155.
 Lacha cz. Olimp, 70.
 Lacedemona, 71.
 Ladoga, 109.
 Lahory, 147.
 Laibach cz. Lublana, 99.
 Lak cz. Loka, 99.
 Laken, 58.
 Lakonija, 71.
 Lalandyja, 54.
 Lancaster, 155.
 Landek, 94.
 Landshut cz. Łańcut, 94.
 Landsberg, cz. Choszcz, 89.
 Langedok, 60.
 Laos, 52. 148.
 La Plata, 160.
 Laponija, 116.
 Larissa, 74.
 Lase cz. Łaz, 63.
 Lassa, 141. 119.
 Laubau cz. Lubno, 99.
 Launy cz. Laun, 101.
 Lautenburg czyli Ludborz, 91.
 Lausanne, 76.
 Lawenburg, 55. 77. 90.
 Lech, 35.
 Lecce, 69.
 Leeds, 52.
 Leibach cz. Lublana, 99.
 Leicester, 52.
 Leida cz. Layden, 56.
 Leina, 32.
 Leipzig cz. Lipsk, 84.
 Leitomiszel cz. Litomyśle, 100.
 Leitmeritz czyli Lutomie-
 rzyce, 100.
 Lemberg cz. Lwów, 102.
 Lemnos, 75.
 Lena, 140.
 Leniwka cz. Wisła Gdań-
 ska, 91.
 Lenzen czyli Łęczna, 87-
 89.
 Leodium cz. Liege, Lüt-
 tich, 58.

Leon, 63.
 Leopold cz. Leopoldstadt, 106.
 Lepant, 71.
 Lepanto, 71.
 Lesbos, 143
 Leszno cz. Lissa, 93.
 Leutschau czyli Lewocza, 106.
 Leuwarden, 57.
 Lewocza czyli Leutschau, 106.
 Liankura cz. Parnas, 70.
 Liban, 143.
 Libawa cz. Libau, 115
 Liberk czyli Reichenberg, 100.
 Liberose cz. Luboraz, 90.
 Libija, 153
 Liczja cz. Iczyl, 142.
 Lichtenfels, 78.
 Lichtenstein, 77.
 Liegnitz cz. Lignica, 94.
 Lignica cz. Liegnitz, 94.
 Liguria, 65.
 Lille, 61
 Liman, 144.
 Limburg, 57.
 Limmerik, 52.
 Liniec cz. Linz, 98.
 Linz cz. Liniec, 98.
 Lipsk cz. Leipzig, 84.
 Lippe, 82.
 „ Detmold i Schaumburg, 82.
 Lissa cz. Leszno, 93.
 Litwa, 114.
 Litomiśl cz. Leitomiszel, 100.
 Liverpool, 164.
 Liwno, 75.
 Liwadija, czyli Hellada, 70.
 Liworno, 67.
 Lizbona, 64.
 Loara, 33.
 Laccarno, 65.
 Lodi, 66
 Lodomeryja, 102.
 Loka cz. Lak, 99
 Loire cz. Ligiera, 33
 Lois de Potosi, 34
 Lombardyja, 66.
 Londyn, 52.
 Loretto, 68.
 Lotaryngija, 60
 Lowoszyce czyli Lowositz, 100.
 Löbau cz. Lubowo, 91.
 Löwen (Lovanium), 58.
 Lubaczew, 112.
 Lubartow, 121.
 Lubeka cz. Bukowiec, 86.

Lubin cz. Löbau, 85.
 Lubiana cz. Laibach, 99,
 Lublin, 120.
 Lubliniec c. Lubuinitz, 95.
 Lubienia cz. Lübben, 32.
 90.
 Lubno cz. Lauban, 94
 Lubno cz. Leoben, 99
 Luboraz cz. Liberose, 90.
 Lubowo cz. Löbau, 91.
 Lubusz cz. Lebus, 89
 Lucca, 67.
 Luckau cz. Łuków, 90.
 Lucerna, 76
 Luchow cz. Łukow, 147
 Ludborz czyli Lautenburg, 91.
 Ludwigsburg, 79
 Ludwigslust, 87.
 Lugano, 77.
 Lugdun cz. Lyon, 60.
 Luknow cz. Łuknow, 87.
 Lukajskie wyspy, 163,
 Lüneburg cz. Łuniewo, 87.
 Luneville, 60.
 Lundenburg cz. Brzeclawa, 35. 101.
 Lübben cz. Łubień, 90.
 Lüttich 58.
 Lutomierzyce cz. Leitmeritz, 100.
 Lützen, 90.
 Luxemburg, 57. 77.
 Luxor, 158.
 Luzyanija, 158.
 Luzon cz. Manilla, 148.
 Lwów cz. Lemberg, 102.
 Lyck cz. Łęg lub Elk, 92.
 Lyon cz. Lugdun, 60.

L.

Łabia cz. Elba, 31.
 Łąb cz. Aussig, 101.
 Łania cz. Alle, 92.
 Łancut cz. Landshut, 94.
 Łask, 124.
 Łaz cz. Lase, 146.
 Łęczycza, 123.
 Łęczycan, 123.
 Łęczna, 89. 121.
 Łęczno cz. Lenzen, 87.
 Łęg lub Elk cz. Łyk, 92.
 Łobzów, 104.
 Łódź, 123.
 Łokieć cz. Elbogen, 101.
 Łomża, 125.
 Łonia, 75.
 Łotawa, 114.
 Łotysi, 114.
 Łowicz, 123.
 Łoźnica, 75.
 Łubień cz. Lübben, 90.

Łuck, 38. 113.
 Łuczyn, 111. 114.
 Łukow cz. Luchow, 90.
 Łukowie, 111.
 Łukowo, 123.
 Łuknów cz. Luknau, 87.
 Łużycki nar. 85. 138.

M.

Macedonia, 74.
 Maciejowice, 122.
 Madagaskar, 153.
 Madeira, 153. 162.
 Madras, 147.
 Madryt, 62.
 Maekhaun cz. Donnaj, 148.
 Magelan, 161.
 Magdeburg czyli Dziewin, 84. 90.
 Maglicz, 75.
 Mahe, 146.
 Maidan, 75.
 Mainz cz. Moguncyja, 80.
 Majnoci, 71.
 Majorka, 64.
 Makao, 141.
 Makarska, 100.
 Maków, 124.
 Malabar, 146.
 Malaga, 63
 Malbork cz. Czartyrn, 92.
 Malakka, 148.
 Malines cz. Mechlin, 58.
 Malta, 23. 33.
 Malvasia, 71.
 Małachów czyli Malchow, 88.
 Małapiana cz. Malapona, 94.
 Małoruś, 112
 Manchester, 52.
 Malikolo, 165.
 Mannheim, 79.
 Mandżuryja, 140.
 Manilla cz. Luzon, 148.
 Manilskie wyspy, 148.
 Mantua, 66.
 Marajo, 161.
 Marat, 147.
 Marburg, 32.
 Maranhon, 162.
 Marengo, 65.
 Markiezas, 166.
 Marienbad, 101.
 Margarita, 162.
 Marienburg c. Czartyrn, 91.
 Marienwerder cz. Kwidzyn, 91.
 Marmora, 22.
 Maroko 150.
 Marosz, 36.
 Śto Maryjska rzplta, 67.

- Martynika, 163.
 Maryland, 157.
 Marzyca, 74
 Marsylja, 60.
 Św. Maurycego wysp., 153.
 Maurytania, 150.
 Maryanopol, 125
 Massachuset rzplta, 157.
 Massa, 67.
 Maskat, 145
 Maastricht, 57.
 Materyja, 134.
 Mątew cz. Montau, 30.
 Małwy, 91. 93.
 Matapan, 71.
 Mazowsze, 122.
 Mechlin cz. Mecheln, 58.
 Medok, 60.
 Medyolan, 66.
 Medyolański kraj, 65.
 Medyna, 145.
 Mekka, 145.
 Meklemburg, 87.
 Meklemburg Schwerin, 87.
 Meklemburg Strelitz, 88.
 Meiningen, 83.
 Meissen cz. Myszeń, 85.
 Meisenheim, 81.
 Memfis, 150.
 Memel cz. Klajpeda, 92.
 Men, 33.
 Mendana, 166.
 Merez, 115.
 Merida, 158.
 Merseburg, 90.
 Messenija, 71.
 Messyńska cieśnina, 24.
 Messyna, 69.
 Metz, 60.
 Mewe czyli Gniew, 91.
 Meksyk, 158.
 Mezeń, 109.
 Mezopotanija, 144.
 Mikołow czyli Nikolsburg,
 101.
 Miechów, 120.
 Międzyrzecz wielki i mały
 (Meseritz), 101.
 Międzyrzecz, 122. 125.
 Mielno, 92.
 Mierzeja, 112.
 Milo, 71.
 Miłosław, 93.
 Mincio, 65.
 Minden, 95.
 Mińsk, 112.
 Miskolcz cz. Myszkowice,
 106.
 Missisipi, 156.
 Missori, 156.
 Missolonghi, 71.
 Mistry, 71.
 Mitawa cz. Jelgawa, 115.
 Mglina, 111.
 Mletki cz. Wenecyja, 66.
 Mniechów cz. München, 78.
 Modena, 66.
 Mohacz (Mochaes), 34.
 Modlin, 125.
 Modra cz. Modern, 106.
 Modryś cz. Modruss, 107.
 Mogador, 150.
 Mogielnica czyli Müglitz,
 101.
 Mogiła, 104.
 Moguncyja c. Mainz, 80
 Mohilew, 110.
 Mohiłow, 37.
 Mokka, 145.
 Moluckie wyspy, 148.
 Mołdawa c. Weltawa, 31.
 75. 100.
 Monachium, 78.
 Monaster, 95.
 Mongolia, 140.
 Mons cz. Bergen, 58.
 Montauban, 60.
 Montblanc, 65.
 Montferat, 65.
 Montefalcone, 100.
 Mont-martre, 59.
 Montpellier, 60.
 Montreal, 156.
 Montevideo, 160.
 Morawa, 35.
 Morawy, 101
 Morał cz. Mohrunge, 92.
 Morea, 70.
 Morocza, 111.
 Morze Bałtyckie cz. Beł-
 towe, 22.
 „ Białe cz. Marmora,
 22
 „ Biskajskie, 22
 „ Czarne, 23.
 „ Egejskie cz. Archi-
 pelag, 23.
 „ Gaskońskie, 22.
 „ Irlandzkie, 22.
 „ Iońskie, 23.
 „ Niemieckie, 22.
 „ Północne, 22.
 „ Sine odn. Adryaty-
 cka, 23
 „ Skandynawskie, 22.
 „ Śródziemne, 22.
 „ Toskańskie, 22.
 „ Tyreńskie, 22.
 „ Wschodnie cz. Bał-
 tyk, 22.
 „ Zachodnie, 22
 Moskwa 110
 Most czyli Bruck, 99.
 Mostar, 75.
 Mosul, 144.
 Moza cz. Maas, 33.
 Mozajsk, 110.
 Mozambik, 151
 Mozella, 33.
 Mozyr, 38. 111.
 Mrzeże cz. Friesach, 99.
 Mściślaw, 38. 112.
 Muchacz, 105.
 Multan, 75. 147.
 Multany, 75.
 München cz. Monachium,
 78.
 Munkacz cz. Munkaczowo.
 106.
 Münster, 95.
 Mura, 99
 Murawa cz. Murau, 99.
 Murek cz. Mureg, 99.
 Murcyja, 63
 Mussuruk, 150
 Muzakow cz. Muskau, 94.
 Mysze cz. Meissen, 85.
 Myszkowice cz. Miskolcz,
 106.

N.

 Nadreńska prow., 95
 Nagłowice, 120.
 Nakło Anklam,
 Nakło cz. Nackel, 93
 Namur, 58
 Namysłow czyli Namslau,
 94
 Nancy, 60.
 Nangasakki, 140.
 Nantes, 61.
 Nankin, 141.
 Napoli di Romania, 71.
 Narew, 30.
 Nareta, 75.
 Narwa, 116.
 Narzyce czyli Fravenburg,
 92.
 Nassau, 80.
 Naszyce czyli Naschicze,
 107.
 Natolija, 142
 Nauburg, 90.
 Nauplia, 71.
 Nawarra, 64.
 Nawarin, 71.
 Naxos Syros, 71.
 Nazaret, 144.
 Neapol, 69.
 Neapolitańskie państ. 68.
 Neufchatel cz. Neuenburg,
 77.
 Negrepon (Egrylos), 71.
 Negro, 162.
 Neissa czyli Niża, 94.
 Nekar, 33.
 Nepal, 146.
 Ner, 123.

- Nerczyńsk, 140.
 Neudenburg cz. Niedźborz, 127.
 Neuchâssel, 106.
 Neu-Castle, 164.
 Neuilly, 59.
 Neu-Fundland, 156.
 Neugard cz. Nowogród, 90.
 Neusatz cz. Nowy sad, 63.
 Neusohl c. Bystrzyca, 35. 106.
 Neustadt cz. Wajcherowo, 91.
 Neu Eyda, 85.
 Neu-Sud-Walles, 164.
 Nev Hampshire, 157.
 Nev-castle, 52.
 Nevada de Sorato, 154.
 Neuenburg cz. Neufchatel, 77.
 Neuenburg cz. Nowe, 91.
 Neuenburg, 92.
 Nawa, 28. 109.
 Nicea, 142.
 Nida, 31. 33.
 Niderlandy cz. Holandya, 56. 77.
 Nigrycyja, 152.
 Nijagara, 176.
 Nikaragua, 158.
 Niknid, 143.
 Nikolsburg, 101.
 Niedźborz cz. Neudenburg, 77.
 Niedźborz, 92.
 Niphon, 140.
 Niemega, 57.
 Niemen, 28. 111.
 Niemirow, 112.
 Nieszawa, 123.
 Nieśwież, 111.
 Niewid albo Nowy-Wid (Nawid), 33.
 Nil, 149.
 Nin czyli Nona, 100.
 Niniwa, 144.
 Nizza czyli Nicea, 65.
 Nitra cz. Neutra, 35.
 Niza cz. Neisse, 94.
 Niziny Górnoreńskie, 39.
 „ Naddunajskie, 39.
 „ Nadpoańskie, 39.
 „ Średnioreńskie, 39.
 „ Szwajcarskie, 39.
 Niższy Nowogród, 110.
 Noga, 91.
 Nogat cz. Noga, 91.
 Norköping, 154.
 Normandyja, 61.
 Norymberg cz. Nürnberg, 78.
 Norwegija, 51.
 Norwich, 52.
- Nottingham, 52.
 Novarra, 65.
 Nowa Brytania, 165.
 „ Georgija, 165.
 „ Grenada, 159.
 „ Gwatemala, 158.
 „ Gwinea, 164.
 „ Holandya, 165.
 „ Irlandya, 165.
 „ Kaledonija, 165.
 „ Kastylija, 62.
 „ Kalifornija, 156.
 „ Południowa Wallija, 164.
 „ Szkocya, 52.
 „ Zelandya, 54. 165.
 Nowe cz. Neuenburg, 91.
 „ Dreżno lub Dreżdenko (Driesen), 89.
 „ miasto cz. Korczyn, 120.
 „ miasto cz. Neustädtel, 97.
 „ miasto cz. Neustadt, 99.
 „ miasto, .
 „ Siolo, 74.
 „ Strzelce cz. Neustrelitz, 88.
 „ Zamki cz. Neuchâssel, 106.
 Nowogród, 100.
 „ Wielki, 110.
 „ Niższy, 110.
 „ Siewierski, 38. 111. 113.
 „ cz. Neugard, 90.
 Nowogrodek, 111.
 Nowy Arad, 106.
 „ Brunświk, 87. 156.
 „ Iczyn cz. Neutitschen, 101.
 „ Jork, 157.
 „ Orlean, 158.
 „ Rupin, 89.
 „ Sad c. Neusatz, 105.
 „ Sądca cz. Sandecz, 103.
 „ Targ, 128.
 „ Ulster, 165.
 Nubija, 149.
 Numidia, 150.
 Nun, 152.
 Nur, 127.
 Nurzec, 119.
 Nürnberg c. Norymberg, 78.
-
- Oby, 140.
 Ocean północny, 17.
 „ południowy, 17.
- Ocean wschodnio połudn. Indyjski, 18.
 „ wschodni wielki, 18.
 „ spokojny, 18.
 „ zachodni (Atlantyk), 17.
 Oceanika, 16.
 Ochock, 140.
 Oczaków, 113.
 Odensee, 55.
 Odra, 31.
 Oderberg c. Bogumin, 102.
 Oedenburg czyli Szopron, 106.
 Odessa, 113.
 Oeta, 26.
 Ofenbach, 80.
 Offen cz. Buda, 105.
 Ogólin, 107.
 Ohlau czyli Olawa, 94.
 Ohio rzeka, 156.
 Ohio rzplta., 158.
 Ogrza cz. Egier, 101.
 Ojców, 120.
 Oisa, 59.
 Oka, 110.
 Oland, 141.
 Olawa cz. Ohlau, 94.
 Oldenburg, 85.
 Oleśnica cz. Oëlsnitz, 85.
 Oleśnica cz. Oels, 94.
 Olesko czyli Oletzko, 92.
 Olimp cz. Lacha, 35.
 Olinda, 162.
 Oliwa, 91.
 Oliwna góra, 144.
 Olkusz, 120.
 Olsztyńska cz. Allenstein, 92.
 Ołmütz c. Olomuniec, 101.
 Olomuniec c. Ołmütz, 101.
 Omsk, 140.
 Ondawa, 36.
 Onega, 109.
 Ontario, 155.
 Opawa cz. Tropau, 102.
 Opoczno, 120.
 Opole, 94. 121.
 Opole cz. Oppeln, 94.
 Oporto, 64.
 Oran, 150.
 Oregon, 156.
 Orel, 110.
 Orenburg, 92. 117.
 Orlean, 61.
 Ormoż c. Friedau, 145.
 Ormeta c. Wormdīt, 92.
 Orynoko, 159.
 Orsowa c. Rszawa, 75.
 Orsza, 110.
 Ortles, 25.
 Orzna, 90.
 Osiek cz. Esseg, 107.

Osnabrück, 87.
 Ossa, 31.
 Ostenda, 58.
 Osterode cz. Ostroród, 92.
 Ostróg, 113.
 Ostrółęka, 125.
 Ostroród cz. Osterode, 92.
 Ostrów, 93.
 Ostrów c. Gustrów, 87.
 Ostrów cz. Wustrów, 87.
 Ostrów moraw. cz. Ostrau, 101.
 Ostrowica, 100.
 Oświęcim, 102.
 Ostrychom czyli Gran, 105.
 Ozmiana, 115.
 Otaheiti czyli Otucha, 166.
 Ottomańskie państwo, 71.
 Otranto, 69.
 Oviedo, 63.
 Owajhi, 165.
 Owruć, 114.
 Oxfort cz. Oxonium, 52.
 Ozorkow, 123.

OP.

Pacanów, 120.
 Pad rzeka, 34.
 Paderborn, 95.
 Padwa, 66.
 Pagórek złoty czyli Côte d'or, 160.
 Pajęczno, 124.
 Pakso, 70.
 Palatynat reński, 78.
 Palestyna, 143.
 Palma, 64.
 Palmira cz. Tadmor, 144.
 Pampelona, 64.
 Panama, 159.
 Para, 162.
 Paraguaj, 160. 162.
 Paramarybo cz. Surynam, 161.
 Parana, 160.
 Parczów, 122.
 Parkany, 106.
 Parma, 66.
 Parnas cz. Liankura, 26.
 Parnawa, 116.
 Paros, 71.
 Paryż, 59.
 Pasłęk cz. pr. Holland, 92.
 Pasłęka, 29.
 Pasów cz. Passau, 78.
 Passarga cz. Pasłęka, 29. 92.
 Passau cz. Pasów, 78.
 Passyń, Passenheim, 92.
 Patagonija, 160.
 Patna, 147.

Patras, 71.
 Pavia, 66.
 Peczora, 114.
 Peene cz. Pieni, 162.
 Pegu, 148.
 Pekin, 141.
 Pejpus, 109.
 Peloponez, 70.
 Pełtwa, 102.
 Pensylwanija, 157.
 Pentszab, 147.
 Perejasław, 37. 112.
 Perlejew cz. Perleberg, 89.
 Perpignan, 61.
 Persante cz. Prośnica, 90.
 Persyja, 145.
 Peru, 159.
 Peruwijańska Rzplta, 159.
 Peruggija, 68.
 Peszt, 105.
 Petersburg, 109.
 Peterwardein e. Waradyn, 107.
 Pettau cz. Ptuj, 99.
 Philadelfija, 157.
 Piacenza, 66.
 Pichincha, 154.
 Piemont, 65.
 Pięć kościołów, 106.
 Pieskowa Skala, 120.
 Pienni cz. Peene, 90.
 Pikardyja, 61.
 Pilica, 31. 120.
 Pillau cz. Piława, 92.
 Pilawce, 113.
 Piława cz. Pillau, 92.
 Piltyn, 115.
 Pinezów, 120.
 Pińsk, 38. 111.
 Pitschen cz. Byczyna, 94.
 Piotrków, 124.
 Piotrogród, 109.
 Piotrowin, 120.
 Pirmont, 82.
 Piża, 67.
 Plata (la), 160.
 Plau. Pław, 88.
 Plauen cz. Pławno, 85.
 Ples cz. Pszczyna, 95.
 Pleszew, 93.
 Plön cz. Płońsk, 85.
 Plymouth, 52.
 Pław cz. Plau, 88.
 Pławno, 124.
 Pławno cz. Plauen, 85.
 Płock, 124.
 Płowce, 123.
 Po, 34. 65.
 Pobrżeże (Littora), 99.
 Poczdam cz. Podstapien, 89.
 Podlasie, 122.
 Podole, 114.

Podrównikowa Rzplta cz. Ekuador, 159.
 Podstapien cz. Poczdam, 32. 89.
 Pöel cz. Pole, 158.
 Poitiers, 61.
 Pokucie, 102.
 Pola cz. Pote, 100.
 Polków cz. Polkau, 99.
 Polinezyja, 16.
 Polska, 118.
 Połaga, 115.
 Połock. 111.
 Poltawa, 38.
 Połwysep Grecko-turecki, 24.
 Połwysep Skandynawski czyli Szwecyja i Norwegija, 24.
 Połwysep Pirenejski czyli Portugalia i Hiszpanija, 24.
 Pomeranija, 90.
 Pomorska cz. Szczecińska odnoga, 90.
 Pompejum, 69.
 Pondycheri, 146.
 Pontablo, 133.
 Pontecorvo, 69.
 Poprad, 128.
 Porto, 64.
 Portsmouth, 157.
 Port-au-Prince, 163.
 Portoryko, 163.
 Porlugalija, 64.
 Postojna c. Adelsberg, 99.
 Postolin cz. Stuhm, 91.
 Pote cz. P'ola, 100.
 Potozi, 160.
 Pożeg cz. Posega, 107.
 Poznań, 93.
 Prabuty, 91.
 Praga, 100.
 Prasnyż, 124.
 Pregel cz. Prigora, 92.
 Prenzlow cz. Przemysł, 89.
 Prezburek czyli Presburg, 105.
 Prerau cz. Przyrów, 101.
 Preszów, 106.
 Prigora cz. Pregel, 92.
 Proсна, 123.
 Prośnica cz. Persante, 90.
 Prostojew cz. Prosnitz, 101.
 Prowancyja, 60.
 Prusy, 88.
 Prusy książęce, 92.
 Prusy królewskie, 90.
 Prut, 36.
 Prypeć, 38 111.
 Przedborz, 120.
 Przemsza biała i czarna, 31.

Przemysł, 103.
 Przemysł cz. Prenzlów, 89.
 Przesów lub Preszów, 1-6.
 Przeszurek, 105.
 Przeźborek, 105.
 Przyładek dobrej Nadziei, 28.
 Przyładkowy kraj cz. Cap-land, 160.
 Przyrów cz. Prerau, 101.
 Przyrzeń cz. Perserin, 133.
 Psie-pole, 93.
 Psków, 110 114.
 Psola 113
 Pszczyna cz. Pless, 95.
 Puchów, 106.
 Puck cz. Putzig, 91.
 Puławy, 121.
 Pułtawa, 113.
 Pultusk, 125.
 Punie, 115.
 Putywl, 111.
 Ptuż cz. Pettau, 99.
 Puy de Dôme, 6.
 Puy de Sansy, 28.
 Pyż cz. Wartenburg, 92.
 Pyża cz. Biese, 87.
 Pyzdry, 124.

Quarnero cz. Kark, 99.
 Quedlinburg, 99.

Rab, 105.
 Raab, 35.
 Raba, 30, 103.
 Raciborz, 94.
 Raciaż, 125.
 Racławice, 120.
 Raczewica, 75.
 Radom, 120.
 Radomsk, 124.
 Radgona cz. Rakesburg, 99.
 Radgoszcz, 88.
 Radoszyce, 120.
 Radziejowice, 100.
 Radzyn, 122.
 Raguza, 100.
 Rajgród, 125.
 Raków, 120.
 Rambouillet, 59.
 Rań cz. Brzesce, 99.
 Raszyn, 123.
 Raszadt, 80.
 Rathenow, 89.
 Ratzeburg, 88.
 Ratyżbona cz. Rzežno, 78.
 Rawa, 123.
 Rawenna, 68.

Rawicz, 93.
 Regensburg czyli Rzežno, 78.
 Reggio, 66.
 Regnitz, 36.
 Reichenberg, 100.
 Reknica cz. Reknitz, 87.
 Reinertz, 94.
 Ren, 22 95.
 Rendsburg, 55.
 Reńskie księstwo, 83.
 Rewel, 116.
 Rętwo cz. Rathenau, 32.
 Rheims, 60.
 Ribnitz cz. Rybnice, 88.
 Rima Szombath cz. Rymawska Sobota, 1-6.
 Rimini, 68.
 Rimmik, 106.
 Rinteln, 81.
 Rio de la Plata, 160.
 Rio Janeiro, 158 162.
 Riesenburg cz. Rzesin, 91.
 Rochaczew, 110.
 Rochefort, 61.
 Roda, 83.
 Rodan (Rhône), 34.
 Rodus, 143.
 Rog cz. Horn, 99.
 Rogoźno, 93.
 Romanija cz. Rumelia, 73.
 Roraas, 54.
 Rosenberg cz. Susza, 91.
 Rosenau cz. Rożnowo, 105.
 Rosenthal, 115.
 Rosetta, 150.
 Rossyja, 108.
 Roszella, 61.
 Rotterdam, 56.
 Rouen, 60.
 Roveredo, 99.
 Rożgłód, 74.
 Rożnowo cz. Rosenau, 106.
 Rozstoki (Rostok), 87.
 Ruda cz. Tanenberg, 92.
 Rudnik, 75.
 Rudolstadt, 83.
 Rüdeshheim, 81.
 Rugija cz. Run, 23.
 Ruszczuk, 74.
 Rybnice cz. Ribnitz, 88.
 Rydzyna, 93.
 Ryga, 115.
 Rymawska Sobota cz. Rima Szombath, 106.
 Rszawa czyli Orsowa, 75.
 106.
 Rzesin cz. Prabuty Riesen-
 burg, 91.
 Rzeszów, 103.
 Rzežno czyli Ratysbona
 Regensburg, 78.
 Rzym, 67.

S.

Saale cz. Soła, 31.
 Saara, 95.
 Saarbrück (Saarluis), 95.
 Saas cz. Salace, 114.
 Sabaudyja, 65.
 Sachsenhagen, 81.
 Sagan cz. Zegan, 94.
 Sagune cz. Zagórze, 99.
 Sahara, 149.
 Sajda cz. Sydon, 144.
 Salamanka, 63.
 Salerno, 69.
 Salonika, 133.
 Salzbrunn, 94.
 Salzburg, 98.
 Samaryja, 143.
 Samarkand, 142.
 Sambor, 102.
 Sambor cz. Zambor, 106.
 Samona, 165.
 Samos, 143.
 Samotraki, 75.
 San, 30, 112.
 Sandecz cz. Nowy Sącz, 103.
 Sandomierz, 120.
 San Bogota, 62.
 „ Denis, 59.
 „ Domingo, 162.
 „ Etienne, 60.
 „ Gallen, 76.
 „ Germain, 59.
 „ Jago, 160.
 „ Ildefonso, 62.
 „ Juan, 158.
 „ Marino, 68.
 „ Salvador, 161.
 „ Sebastiani, 64.
 Sanok, 103.
 Santa Maria, 162.
 Santa Maura, 161.
 Santander, 62.
 Saon, 34.
 Sardynija, 65.
 Sarnak, 111.
 Saragossa, 64.
 Saratow, 111.
 Saro, 15.
 Saskie królestwo, 84.
 Saussara, 62.
 Sawa, 75, 107.
 Saxonija pruska, 84.
 „ saska, 84.
 Sącz nowy cz. Sandecz, 103.
 Schaffhausen, 76.
 Schaumburg, 81.
 Schmalkalden, 81.
 Schwarzburgskie księstwo, 83.

- Schloppe cz. Człopy, 91.
 Schemnitz cz. Szczawnica, 106.
 Schweidnitz cz. Świdnica, 90. 94.
 Schweinfurth, 78.
 Schönberg cz. Gardzin, 91.
 Schönbrunn, 98
 Schwan (Zwan), 87.
 Schwerin, 87.
 Schwedt, 89.
 Schwytz, 76.
 Scico, 71.
 Scyrus, 71.
 Slumen cz. Słomno, 92.
 Skutari, 142.
 Szczecin czyli Szczytno (Stetin) 90.
 Sebenico cz. Szybnik, 100.
 Sedan, 60.
 Segiedyn, 106.
 Segovia, 62.
 Sejny, 125.
 Sekwana (Seine) 33.
 Selandyja, 54.
 Selters, 81.
 Semlin cz. Zemlin, 35. 107.
 Sena lub Sofola, 151.
 Senegal, 151.
 Senegambija, 151.
 Sennaar, 150.
 Seni cz. Zeng, 107.
 Seraj, 75.
 Serbia, 75.
 Serbów, 75.
 Serby, 98.
 Serampur, 146.
 Seret, 36. 75.
 Serock, 125.
 Serwija, 75.
 Setuwał, 64.
 Sevastopol, 116.
 Sevilla, 63.
 Seveńskie góry, 25.
 Sevres, 59
 Sibir cz. Herman-Stadt, 107.
 Sidnej, 164.
 Siedlce, 122. 125.
 Siedmiogród, 103. 106.
 Siekierka (Heiligenbeil), 92.
 Siemia, 111.
 Siena, 67.
 Sieradz, 124.
 Sierpc, 124.
 Siewierz, 120.
 Sigmaringen, 79.
 Simbirsk, 117.
 Simplon, 25.
 Simferopol, 116
 Siniuki cz. Wody sine, 140.
 Sion, 144.
 Sirinagur, 146.
 Skadar cz. Skutari, 74.
 Skalda cz. Schelde, Escant 33.
 Skager cz. Rack, 54.
 Skandynawija, 55.
 Skawa, 103.
 Skape, 127.
 Skierniowice, 123.
 Skoczów, 102.
 Skodhogus, 54.
 Skłów, 111.
 Skutari cz. Skadar, 73.
 Skyro, 71.
 Skwierzyna cz. Schwerin, 93.
 Sławonija, 103. 1-7.
 Śląsk, 93.
 Slezwik, 54.
 Słeża (Lohe), 31.
 Sławków czyli Austerlitz, 105.
 Słomno cz. Sklumen, 92.
 Słomowo czyli Schlemno, 110.
 Słowacy, 98.
 Słowaki, 138.
 Słowaki węgier, 105
 Słowienicy, 107.
 Słowiańszczyzna, 109. 132.
 Słowiański Grodziec, 99.
 Słuck, 111.
 Słup cz. Stolpe, 90.
 Smiadowa, 74.
 Smiech cz. Schmiech, 35.
 Smoleńsk, 109. 110.
 Smolnik czyli Szomolnok, 106.
 Smyrna, 142.
 Sobota, 128.
 Sobótka czyli Theresienstadt, 106.
 Sobudka cz. Zoptenberg, 93.
 Sochaczew, 123.
 Socza, 99.
 Soczawa, 103.
 Sodoma, 144.
 Soest, 95
 Sofała lub Sena, 151.
 Sońja, 74.
 Sokół, 75.
 Sokolów, 122
 Solec, 120.
 Soldau cz. Działdowo, 92.
 Solnok, 36. 106.
 Soloturn, 77.
 Solun, 74.
 Soła, 30.
 Soła cz. Saal, 31.
 Sommerau czyli Zambrów, 91
 Sonderburg, 55.
 Sondershausen, 83.
 Songaryja, 140.
 Soza, 38. 111.
 Southwark, 115.
 Spager cz. Spira, 79.
 Spandau, 32.
 Sparta, 71.
 Speier, 79
 Spicberg, 23.
 Spiż, 138.
 Spielberg, 101.
 Splat cz. Spalatro, 100.
 Sprea cz. Sprowa, 32.
 Srebnik, 75.
 Srodziemne morze, 22.
 Stambuł, 73.
 Stanisławów, 102.
 Stany Zjednocz. w Ameryce, 154.
 Stargard cz. Starogród, 91.
 Stara Kastylija, 62.
 Stare Strzelce, 88.
 Stary Arad, 106.
 Starodub, 111.
 Starylog cz. Altłak, 99.
 Starogród czyli Stargard, 88. 91.
 Starogrody, 107.
 Staszów, 120.
 Stendal, 90.
 Stein cz. Kamnik, 99.
 Stein-am-anger (Subotica) cz. Kamieniec, 106.
 Steknitz cz. Stopnica, 55.
 Stettin cz. Szczecin, 90.
 Steżycza, 122.
 Stokolm, 54.
 Stolpe cz. Słup, 90.
 Stobnica cz. Steckenitz, 86.
 Stopnica (Stepnitz), 87.
 Strahlsund, 90.
 Strasburg cz. Brodnica, 91
 Strazburg, 60.
 Straubing, 78.
 Strażnica, 101.
 Strzelce cz. Strelitz, 88. 95.
 Stropków, 106.
 Struga, 107.
 Stryj, 102.
 Styr cz. Stajer, 35. 38.
 Styr rzeka, 113.
 Styryja cz. Styrsko, 99.
 Stuttgart, 79. 115.
 Stuhlweissenburg cz. Biadłogród, 106.
 Stum cz. Postolin, 91.
 Subotica cz. Kamieniec, 106.
 Sudan, 152.
 Sudet, 27.
 Such, mm. 145.

Sucz, m. 145.
 Sumatra, 146.
 Sumskoj, 109.
 Sund, 24.
 Supraśl, 111.
 Suraż, 125.
 Surynam cz. Paramarybo, 158.
 Suwałki, 125.
 Susza cz. Rosenberg, 91.
 Suzdal, 118.
 Światła cz. Zwetel, 99.
 Świecie cz. Schwedt, 89, 91.
 Świenmünde, 90.
 Świerczyn cz. Schwerin, 87.
 Świeża cz. Frische-Haff, 91.
 Świętokrzyskie góry, 27.
 Świdnica cz. Schweidnitz, 90, 94.
 Świsłocza, 112.
 Świstów cz. Szystów, 74.
 Świtawa cz. Zittau, 101.
 Sybir, 117.
 Syców cz. Cyców, 94.
 Sycyjon, 71.
 Sycylia, 69.
 Sydon cz. Syda, 144.
 Sylesz cz. Schölles, 112.
 Sylistrya, 74.
 Synai, 145.
 Syra, 71.
 Syrakuza, 69.
 Syryja, 143.
 Szczawnica cz. Schemnitz, 106.
 Szczebreszyn, 121.
 Szczecin (Szczytno, Stettin), 90.
 Szczekociny, 120.
 Szcześnie cz. Schesten, 92.
 Szczuczyn, 125.
 Szczerbiszcz cz. Zerst. 84.
 Szczygot (Szigeth), 36.
 Szczytno cz. Ortelsberg, 92.
 Szczytno cz. Szczecin, 90.
 Szamo, 140.
 Szampanija, 59.
 Szanghaj, 75.
 Szelzwik, 55.
 Segiedyn (Szegedin) 36.
 Szigeth (Szczygot), 36.
 Szegiedyn, 36.
 Szolnok (Solnok), 36.
 Sziras, 145.
 Szkocyja, 50.
 Szomolnok cz. Smolnik, 106.
 Szopron czyli Oedenburg, 106.
 Szumla cz. Szumień, 74.

Szwajcaryja, 75.
 Szwajcaryja saska, 84.
 Szwecyja, 53.
 Szubnik cz. Sebenico, 100.
 Szystow cz. Świstów, 74.

T.

Tabago, 163.
 Tabor, 144.
 Tamdor cz. Palmira, 144.
 Tag cz. Tajo, 34.
 Taganrok, 116.
 Taheity, 165.
 Takkaze, 152.
 Tamiza, 52.
 Tanger, 150.
 Tanguzyja, 140.
 Tannenberg cz. Ruda, 92.
 Tapajoz, 163.
 Taplan, 100.
 Targowica, 111, 113.
 Tarent, 69.
 Tarnów, 103.
 Tarnowo 74.
 Tarnowo cz. Toruń Thorn, 91.
 Tarnogród, 121.
 Tarnopol, 102.
 Tarsus, 143.
 Tassisudon, 146.
 Tasso, 75.
 Tataryja, 140.
 Tatry, 26.
 Teaki cz. Itaka, 70.
 Teby, 71, 150.
 Techeran, 145.
 Temeswar, 106.
 Teneryffa, 153.
 Tenedos, 143.
 Teplitz cz. Cieplice, 101.
 Teresin cz. Theresienstadt, 101.
 Theresianopol cz. Sobótka, 106.
 Teschen cz. Cieszyn, 102.
 Tetschen cz. Deczyn, 101.
 Texas, 157.
 Terceira, 153.
 Termopile, 26.
 Ternawa cz. Tirnau, 100.
 Terracina, 68.
 Terzysie cz. Triest, 99.
 Tessino, 65.
 Tessalija, 74.
 Tesselonika, 74.
 Thian-Szan-Nauli, 140.
 Thian-Szan-Pelu, 140.
 Teterów, 88.
 Tibekt cz. Tombukt, 152.
 Ticino, 65.
 Tigris, 144.
 Tilburg, 57.
 Tilsit cz. Tylża, 92.
 Timor, 148.
 Timorland, 148.
 Tirnau cz. Ternawa, 106.
 Tobolsk, 140.
 Tokaj, 106.
 Tokantin, 150, 162.
 Toledo, 62.
 Tolna, 105.
 Tombukt, 152.
 S. Tomas w. 153.
 Tomaszów, 121.
 Tonga czyli Przyjacielski, 165.
 Toplica, 106.
 Torgawa cz. Torgau, 90.
 Toruń cz. Tarnowo, Thorn, 91.
 Torysia rzeka, 36.
 Toskanija, 67.
 Tożek cz. Tost, 94.
 Toulon, 60.
 Tournaj, 58.
 Tours, 61.
 Trafalgar, 63.
 Trann cz. Truna, 35, 98.
 Trankebar, 146.
 Trapezund, 143.
 Trau cz. Trogir, 100.
 Trawnik, 75.
 Trebizond, 143.
 Trebbin cz. Trzebiń, 89.
 Trębowła, 103.
 Tręczyn, 35, 106.
 Trevir cz. Trier, 95.
 Trient cz. Trydent, 95, 99.
 Triest cz. Terzysie, 99.
 Trinidad, 163.
 Tripolis, 71, 150.
 Troja cz. Ilium, 143.
 Trogir cz. Trau, 100.
 Tropau cz. Opawa, 102.
 Troyes, 60.
 Truna cz. Trann, 35, 98.
 Trutnow czyli Trautenau, 100, 101.
 Trzebieszów, 90.
 Trzebin cz. Trebbin, 89.
 Trzebnica cz. Trebnitsch, 32, 94.
 Trzemesno, 93.
 Tabiri, 158.
 Täbingen, 79.
 Tuchola cz. Tuchel, 91.
 Tulczyn, 37.
 Tulle, 60.
 Tunguzyja, 140.
 Tunkin, 148.
 Tullon, 60.
 Tuła, 110.
 Tunes, 150.
 Tunis, 150.

Turan cz. Turkestan, 142.
 Turcyja eur. 71.
 Turcyja azyat. 140.
 Turfan, 74.
 Turkestan cz. Turan, 142.
 Turnay cz. Dornik, 58.
 Turyn, 65.
 Twer, 109.
 Tyber, 34.
 Tybet, 146.
 Tyflis, 145.
 Tygris, 144.
 Tykocin, 125.
 Tyłża cz. Tilsit, 92.
 Tymin cz. Demmin, 90.
 Tyniec, 103.
 Tyr, 144.
 Tyrol, 99.
 Tyśmienica, 121.
 Tyszowce, 123.
 Tytykaka, 160.

U,

Udine cz. Widim, 66.
 Ukajale, 162.
 Ucker cz. Ukra lub Wkra, 89.
 Ukraina, 114.
 Ulm, 79.
 Unna, 104.
 Ung, 36. 74.
 Ungwar, 36. 112.
 Uniejów, 124.
 Uragwajska rzplta, 160.
 Ural rzeka, 38.
 Uralskie g. 25.
 Uralsk, 117.
 Urbino, 68.
 Urgiel, 62.
 Upita, 115.
 Upsala, 54.
 Usedom cz. Uzna lub Orsza, 23.
 Ustlubińskaja, 109.
 Utrecht, 57.

V.

Vaduz, 77.
 Valenca, 60.
 Valencienn, 61.
 Valetta, 53.
 Valladolid, 63.
 Van-Diemen, 165.
 Velino, 69.
 Velletri, 67. 68.
 Veracruz, 158.
 Verona, 66.
 Versailles, 59.
 Verviers, 58.
 Vicenza, 66.
 Villach cz. Bilak, 99.

Viterbo, 68.
 Vittoria, 64.
 Völkermarkt cz. Waukowitz, 99.
 Vörne, 57.
 Vormatia, 80.
 Vosgues cz. Wogięzy, 28.

W.

Waadt, 76.
 Waców cz. Weitzen, 105.
 Wadowice, 103.
 Waga, 35.
 Wagram, 98.
 Wajcherowo cz. Neustadt, 91.
 Waldek, 82.
 Walhalla, 78.
 Walencya, 63.
 Walija, 52.
 Walka cz. Walck, 114.
 Wałcz cz. Deutsch-Krone, 91.
 Wałkowice czyli Völkermarkt, 99.
 Wanikowo cz. Manikolo, 165.
 Walpowo cz. Walpo, 107.
 Walporajzo, 160.
 Wandea, 61.
 Waradyn czyli Warasdin, 107.
 Waradyn cz. Peterwardein, 107.
 Warka, 127.
 Warmija, 92.
 Warmień cz. Wormdit, 92.
 Warmińskie księst. 127.
 Warmbrunn, 94.
 Warna, 74.
 Warnów cz. Wronia, 87.
 Warta rzeka, 31.
 Warta, 124.
 Warszawa, 122.
 Wartenberg cz. Pyż, 92.
 Washington, 157.
 Waterford, 52.
 Waterloo, 58.
 Watykan, 68.
 Wawel, 103.
 Wawr, 123.
 Waza, 116.
 Wechra, 38.
 Welawa cz. Wehlau, 92.
 Wełtawa cz. Mołdawa, 31. 100.
 Weimar, 83.
 Weisenfels, 90.
 Weiskirchen, 101.
 Weitzen cz. Waców, 105.
 Wenden cz. Ceze, 115.
 Wenloo, 57.

Wenecyja, 66.
 Wenezuela, 159.
 Werra, 32.
 Werden, 83.
 Werowityka cz. Werocze, 107.
 Wertach, 35.
 Wesel, 95.
 Westfalija, 82. 95.
 Westminster, 52.
 Wezera, 32.
 Wezuwiusz, 25.
 Wegry, 105.
 Węgrza cz. Argieras, 29.
 Wiatka, 109. 117.
 Wiazma, 111.
 Wiborg, 116.
 Wid cz. Wied, 33.
 Widawa, 123.
 Widin, 74.
 Widnia (Wiedeń), 33.
 Wiedeń, 98.
 Wigry, 114.
 Wilija, 114.
 Wieczerza, 74.
 Wielawa, 92.
 Wielebno, 120.
 Wieliczka, 103.
 Wieliz, 111.
 Wielka Brytania, 50.
 Wielki Nowogród, 110.
 Wielki Warad cz. Gross-Wardein, 106.
 Wielki Międzyrzecz czyli Meseritz, 101.
 Wielkie Łuki, 109.
 Wielogród Strzelcze, Mecklemb. Strelitz, 87.
 Wielowie cz. Wehlau, 114.
 Wielowyspia Karolińskie cz. Nowo Filipińskie, 148. 165.
 Wwysp. Rozbójniczy albo Maryjański, 165.
 Wwysp. Sandw. 165.
 Wwysp. Świętokrzyżki, 165.
 Wwysp. Przyjacielski cz. Tonga, 165.
 Wwysp. Towarzystki czyli Tahaiti, 165.
 Wwysp. Niski lub Niebezpieczny, 166.
 Wieluń cz. Wolin, 90.
 Wieleń cz. Filehne, 93.
 Wieluń, 124.
 Wieprz, 121.
 Wieprza cz. Wipper, 30.
 Wiesbaden, 31.
 Wilanów, 123.
 Willhelmshöhe, 82.
 Wilkowatskie dwory, 109.
 Wilkowyżki, 12.
 Wilno, 114.

- Windawa, 115.
 Windisch-Grätz czyli Słowiański Grodziec, 99.
 Windisch-Heistrizt cz. Bystrzyca, 99.
 Winnica, 37.
 Wipawa cz. Wippach, 99.
 Wipper cz. Wieprza, 95.
 Wirginijskie wyspy, 163.
 Wiślica, 120.
 Wisła rz. 29.
 Wisła m. 102.
 Wisłoka, 30.
 Wismar czyli Wyszomierz, 87.
 Wiśniowiec, 113.
 Wiśnia-góra cz. Weichselburg, 99.
 Witepsk, 111.
 Wittenberg, 90.
 Wkra cz. Ucker, 89.
 Władymirya, 102.
 Władysławów, 91.
 Włochy, 125.
 Włocławek, 123.
 Włodawa, 122.
 Włodzimierz, 102. 110 113.
 Wogięzy cz. Vosgues, 28.
 Wojków cz. Dannenberg, 87.
 Wojerecy cz. Hojeswerda, 138.
 Wola, 123.
 Wolfenbüttel, 85.
 Wolgast cz. Wołgoszcz, 90.
 Wollin cz. Wieluń, 90.
 Wolimierz czyli Wolmar, 115.
 Wołga, 38. 115.
 Wołgoszcz cz. Wolgast, 90.
 Wołochy, 75.
 Wołogda, 110.
 Wołosza, 75.
 Wołyń, 114.
 Worms, 80.
 Wormdit cz. Orneta, 92.
 Worskla, 38.
 Wrocław cz. Breslau, 93.
 Wronia cz. Warnów, 87.
 Września, 93.
 Wschowa czyli Fraustadt, 93 127.
 Wustrów, Ostrów, 87.
 Würzburg, 78.
 Wyrzysk cz. Wirsitz, 93.
 Wysokie myto cz. Hohemant, 101.
 Wyspy Wirginijskie czyli panienskie, 163.
 Wyspy Karaibskie, 163.
 Wyspy Lukajskie, 163.
 Wyszogród, 125.
 Wyszomierz cz. Wismar, 87.
 Wyżyna Auvergny, 28.
 Wyż. francuzka, 28.
 Wyż. hiszpańska środkowa, 28.
 Wyż. jurajska, 28.
 Wyż. szwajcarska, 28.
 Wyż. turyngijska, 28.
X.
 Xeres, 63
Y.
 Yonne, 59.
 York, 52.
Z.
 Zaardam, 57.
 Zadar cz. Zara, 100.
 Zagórze cz. Sagune, 99.
 Zagrzeb cz. Agram, 107.
 Zakroczym, 125.
 Zaleszczyki, 103.
 Zambor cz. Sambor, 106.
 Zambrów cz. Sommerau, 91.
 Zamość, 121.
 Zangiebar, 151.
 Zante, 24. 70.
 Zaslów, 113.
 Zatecz cz. Saatz, 100.
 Zatoka gienueńska, 22.
 Zatoka lionńska, 22.
 Zatoka Tarentu, 23.
 Zatorskie księstwo, 102.
 Zbaraż, 103.
 Zbrucz, 37.
 Zechlin, 90.
 Zeila cz. Adel, 151.
 Zegan cz. Sagan, 94.
 Żelandyja, 54.
 Żelazne miasto cz. Eisenburg, 106.
 Zell cz. Mariazek, 99.
 Zeng cz. Seni, 107.
 Zerbst cz. Szczerbiszcz, 84.
 Żgierz, 123.
 Zgorzelec cz. Görlitz, 94.
 Zielona góra cz. Grünberg, 94.
 Ziemin cz. Zemplin, 138.
 Ziemuń czyli Semlin, 35. 36. 107.
 Ziemia święta czyli Palestyna, 143.
 Ziemiogród, 110.
 Zirknitz cz. Cerkno, 99.
 Złoczów, 103.
 Złotarzyca, 74.
 Złotowo czyli Flatów, 91.
 Żmudź, 114.
 Znajmo cz. Znaym, 101.
 Żółkiew, 103.
 Żuławy, 92.
 Żurawno, 37. 102.
 Zürich, 76.
 Zwan cz. Schwan, 87.
 Zwaniec, 37. 113.
 Zweibrücken, 79.
 Zwickau cz. Cwików, 85.
 Zwitau cz. Świtawa, 99. 101.
 Zwoleń cz. Altsohl, 35. 106.
 Zwoleń, 106.
 Zwornik, 75.
 Zychlin cz. Zechlin, 90.
 Zydaczew, 128.
 Zylina cz. Zsolna, 106.
 Zyronda cz. Gironde, 33.
 Zytawa cz. Zittau, 85.
 Zytomierz, 113.

NAKLADY KSIĘGARNI

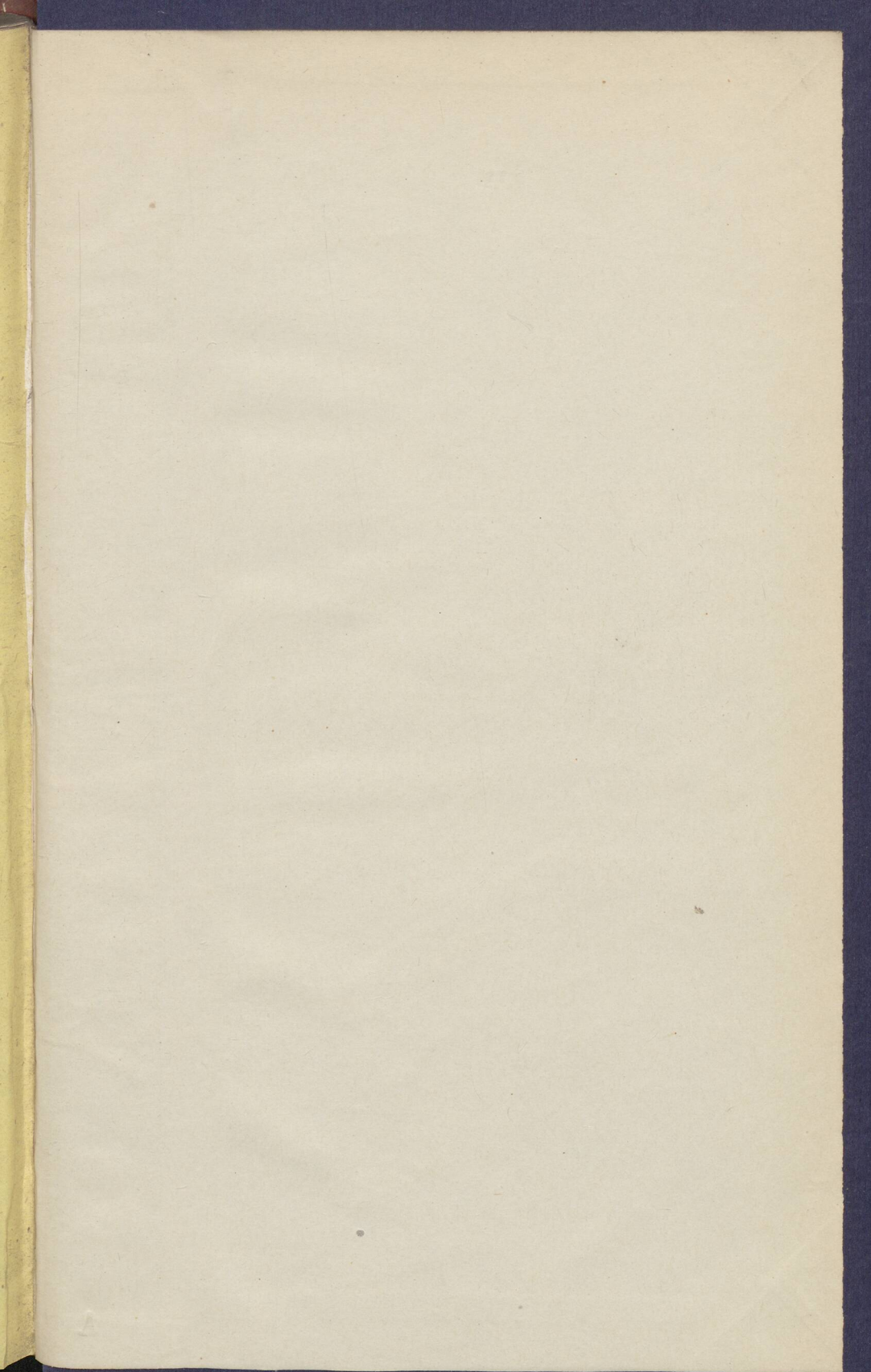
N. KAMIENSKIEGO I SPÓŁKI

W POZNANIU

(W BAZARZE).

- Additamentum Breviarii.
- BIRKOWSKI**, (dominikanin z czasów zygmunto夫斯基ch). Dziewięć kazañ.
- BEOCISZEWSKI**. Historia Powszechna z tablicami chronologicznemi, tomów 4. Bóg i ludzkość, męczyzna i kobieta.
- Co się stało w Polsce od pierwszego jej rozbioru aż do końca wojen Napoleona.
- CZELADKOWSKI**. Odgłos pieśni ruskich.
- Cztery powieści.
- DEMBOWSKI**. Piśmiennictwo polskie w zarysie.
- Dzieje narodu polskiego z tablicą chronologiczną aż do naszych czasów dla użytku młodzieży.
- Dyalogiczna Grammatyka francuzka na sposób Ollendorfa dla Polaków obrobiona, 2 części.
- Dziennik domowy z r. 1840 co tydzień numer. Cena zniżona.
- " " " " z lat 1841 aż do roku 1847 włącznie co dwa tygodnie numer.
- FRANKE**. Słowa pokoju i miłości.
- Historia panowania Jana Kazimierza przez nieznanego autora. Wydana z rękopismu przez Edwarda Raczyńskiego 3 tomy.
- GOSZCZYŃSKI SEWERYN**. Król Zameczyska.
- Historia powszechna dla szkół wyższych i niższych, przez T. B. Weltera, 3 tomy.
- Historia siedmiomiesięcznego teatru w Poznaniu.
- HORAIN**. Kilka słów o działaniu Ilgo korpusu (Ramorino w r. 1831 w czasie szturmie Warszawy).
- Jakie są siły zmysłowe i zdolności umysłowe, tudzież skłonności serca Niemców i Polaków same języki tych narodów świadczą.
- Generał Bem w Siedmiogrodzie i Węgrzech w roku 1848 i 1849 z mapą teatru wojny.
- KAMIENSKI** Ks. M. Kazania na niedziele i święta, 3 części.
- " " " " Nabożeństwo pasyjne i inne pieśni nabożne z melodyą w nutach.
- KARNKOWSKI**, (arcybiskup gnieźnieński r. 1582—1603). Messiasz, albo kazania o upadku i naprawie rodzaju ludzkiego.
- Konfederacya Gołabska czyli Obraz panowania Michała Korybuta, obraz historyczny skróślony za czasów Stanisława Augusta przez niewiadomego pisarza.
- KRSTICKI**. Bajki.
- Książka do nabożeństwa dla młodzieży katolickiej.
- " " " " czyli zbiór modlitw, rozmyślań i wzniesień ducha do Boga przez L. E.
- Legiony polskie na Węgrzech (r. 1848), wspomnienia oficera polskiego.
- LESŁAW ŁUKASZEWICZ**. Rys dziejów piśmiennictwa polskiego. Wydanie drugie większe. Uzupełnione i doprowadzone do roku 1860.
- " " " " wydanie mniejsze.
- LIBELT**. Wykład matematyki, 2 tomy.
- Listy nad wypadkami w Polsce (w latach 1763 i 1766, ciekawe źródło historyczne).
- MATECKI**. Poradnik dla młodych matek, czyli fizyczne wychowanie dzieci w pierwszych siedmiu latach.
- MORACZEWSKA BIBIANNA**. Dwóch rodzonych braci. Powieść.

- 1
- MORACZEWSKI JĘDRZĘJ.** Dzieje Rzeczypospolitej 9 tomów.
 " " " Opis pierwszego zjazdu słowiańskiego w Pradze.
 " " " Polska w złotym wieku, przedstawiona wyimkami z dziejów Rzeczypospolitej.
 Myśli o sposobie urzędzenia szkół ogólnych wyższych.
 Nabożeństwo codzienne ku nieustającej nigdy czci i chwale i t. d. (wydanie drugie).
 Oltarzyk katolicki czyli książka do nabożeństwa, obejmująca modlitwy najdawniejsze i najzwyklejsze. Między modlitwami podano także Litanie, Koronki, Godzinki, Różaniec i Pieśni.
 Pięć powieści.
 Pięćdziesiąt homilii św. Augustyna (przekład z języka łacińskiego).
 Pieśni Salomona przez K. U.
 Polowanie czyli panicz w beczce, krotofila ze śpiewem, pisana w roku 1790 przez J. Szczanieckiego.
 Praktyczna filozofia wiejskiego gospodarstwa.
 Processio in Solemnitate Corporis Christi Domini.
 Promemoria względem praw kościoła w W. Ks. Poznańskim od czasu zaboru pruskiego.
RAKOWIECKI. Początek wielkiego dramatu.
 Rok, pismo czasowe na rok 1843. 1844. i 1845., z roku 1846, 4 zeszyty.
 Rozprawy tyczące się dziejów dawnej Polski, przez S.
STARCZYŃSKI FRANCISZEK. Obraz wieku panowania Zygmunta IIIgo Króla Polskiego i Szwedzkiego, czyli obraz stanu, narodu i kraju. 2 tomy.
SIEMIŃSKI. Muzameryt. 2 tomy.
 " Switezianka, fantazya dramatyczna.
 Somo-Sierra przez b. półkownika wojsk polskich A. Niegolewskiego.
 Sposób ułatwiający naukę chronologii polskiej w wierszu krakowiakowym.
 Teka Gabryela Junoszy Podoskiego, Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, wydana przez Kazimierza Jarochońskiego. 6 tomów.
TOMASZA à KEMPIS. Ogródek różany, przekład z łacińskiego.
 " O poznawaniu własnej ułomności. Nagrobek krótki, czyli książeczka dla zakonników i t. d.
 " O samotności i milczeniu, przekład z łacińskiego.
 " O naśladowaniu Chrystusa ksiąg cztery, przekładania Tadeusza Matuszewicza.
TOMASZA à KEMPIS. Pisma różne.
TOMICKI. Przetor do rozgmatwania plemion Sarmacy i Germanii starożytnej.
 Tszemsyn, historia zabawna dla dzieci.
WOYKOWSKA JULIA. Dwie książki, które stary Wojciech kupił i t. d. 2 części.
 " O pościwym Janku i dobrym Marysi.
ZAWADZKI JÓZEF. Zasady gospodarstwa wiejskiego, albo wiadomości w gospodarstwie potrzebne za doświadczenia zebrane. Dwie części.
 Zemsta Wandy, poema satyryczno-zartobliwe.
ZAWADZKI STANISŁAW. Geografia ogólna ze szczególnym względem na Słowiańszczyznę, a mianowicie Polskę
 Zbiór nabożeństwa dla chrześcijan katolików (książka obejmująca zwykłe nabożeństwo, zastosowane do dni uroczystych, z ewangieliami).
 Złoty oltarzyk dla chłopców, dla dziewcząt, na zwykłym i na welinowym papierze.
 Żywot Pana i Boga naszego Jezusa Chrystusa opisany przez Świętego Bonawenturę a przez Baltazara Opecia przetłumaczony i wydany pierwszy raz w Krakowie r. 1522.
 Żywot Świętego Jana Chryzostoma w krótkości zebrany podług X. Godescard'a i X. Jagera w Sorbonie.

So 6330²₋

